

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Nápisy na hrobech v oblasti Poličska
Inscriptions on the graves in the region Poličsko

Kristýna Michlová

Vedoucí práce: PhDr. Ladislav Janovec, Ph.D.
Studijní program: Učitelství pro střední školy
Studijní obor: N ČJ-D

2017

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma Nápisy na hrobech v oblasti Poličska vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 20. 4. 2017

.....

podpis

Ráda bych na tomto místě poděkovala PhDr. Ladislavu Janovcovi, Ph.D., za odborné vedení práce, ochotnou komunikaci a cenné rady.

Děkuji za pomoc s překlady německých textů Ing. Tereze Michlové, Ph.D., a Bc. Marii Králové. Dále děkuji všem, kteří mi pomohli s dalšími cizojazyčnými texty. Můj obrovský dík patří především rodině a Mgr. Jakubu Potměšilovi za trpělivost a podporu.

ABSTRAKT

Diplomová práce se věnuje komplexnímu rozboru náhrobních nápisů, které se nachází na hřbitovech v mikroregionu Poličsko. Vymezuje a charakterizuje zkoumaný region a uvádí jeho historii. Zabývá se vzhledem hřbitovů, hrobů a náhrobních kamenů. Nápisů rozřazuje podle umístění na náhrobním kameni a podle tématu. Analyzuje jejich obsah. Uvádí citace z Bible, úryvky písní a básní, výroky známých osobností, které se na náhrobcích vyskytují, a identifikuje jejich zdroje. Stejně analyzuje i německé nápisy na hrobech ve zkoumané oblasti. Dále je porovnává se stejně starými českými nápisy. Cizojazyčné nápisy uvádí v originálním zápisu a překládá je do češtiny. Zaznamenává náhrobní nápisy v jejich přesné podobě.

KLÍČOVÁ SLOVA

náhrobky, nápisy, Poličsko, hřbitov, hroby

ABSTRACT

The diploma thesis deals with a complex research of tomb inscriptions located in cemeteries in micro-region Poličsko. It specifies and characterizes the researched region and defines its history. Besides dealing with an appearance of cemeteries, graves and tombstones all inscriptions are classified by a location on a tombstone and topic. The research also carries out the analysis of their content and introduces quotations from the Bible, extracts of songs and poems, statements of famous people written on tombstones and identifies their sources. Moreover it also analyzes German inscriptions on the graves in the researched field and compares them with the same age Czech inscriptions. My paper presents foreign language inscriptions in original forms, and translates them into Czech language. Last but not least it writes down the tomb inscriptions in their accurate form.

KEYWORDS

tombstones, inscriptions, Poličsko, cemeteries, graves

Obsah

1	Úvod.....	9
2	Oblast Poličska a její charakteristika	11
2.1	Vymezení oblasti	11
2.2	Historie oblasti.....	14
2.3	Vzhled obcí, hřbitovů a hrobů	21
2.3.1	Charakter obcí	22
2.3.2	Vzhled a poloha hřbitovů	23
2.3.3	Vzhled hrobů	28
2.3.4	Vzhledově vymykající se hroby	31
3	Analýza náhrobních nápisů.....	35
3.1	Horní část náhrobku.....	35
3.2	Středová část náhrobku.....	39
3.2.1	Nápisy jmenné.....	40
3.2.2	Časové údaje	43
3.2.3	Místní a zeměpisná označení.....	48
3.2.4	Společenský status a povolání.....	53
3.2.5	Okolnosti úmrtí	62
3.2.6	Objednavatel náhrobku	66
3.3	Horní část náhrobku.....	66
3.3.1	Ostatky a in memoriam	67
3.3.2	Výzvy	68
3.3.3	Nápisy směřující k Bohu	69
3.3.4	Promluvy za zesnulé.....	72
3.3.5	Promluvy k zesnulým.....	74
3.3.6	Smuteční fráze.....	82
3.3.7	Citáty z Bible a texty z Bible odvozené	90
3.3.8	Písně	97
3.3.9	Básně	98
3.3.10	Citáty slavných osobností.....	100
3.3.11	Vlastní tvorba	101
3.3.12	Reklamní nápisy	103
4	Německé náhrobky	105
4.1	Horní část náhrobku.....	105
4.2	Střední část náhrobku	107

4.3	Dolní část náhrobku.....	111
5	Cizojazyčné nápisy	116
6	Závěr	119
7	Seznam použitých informačních zdrojů.....	122
8	Seznam textových příloh.....	126
9	Seznam obrazových příloh.....	128

1 Úvod

V Pardubickém kraji na pomezí Čech a Moravy leží Poličsko. Centrum regionu tvoří město Polička, jehož historie sahá hluboko do 13. století. Chápání poličské oblasti je různé, proto bylo v první řadě nutné přesně vymezit zkoumaný region. Rozsah území byl stanoven s ohledem na historický vývoj oblasti i její současnost. Celkem se práce věnuje 21 samostatným obcím, v nichž se nachází 30 hřbitovů (jeden z nich již zrušený) a jedna kaple, u které se nacházejí dva hroby.

Cílem práce je zaznamenat tematiku nápisů na náhrobcích Poličska. Texty jsou zapsány věrně dle originálu, se všemi zvláštnostmi, nedostatky a chybami, ať už gramatickými, nebo stylistickými. Rozlišeny jsou podle svého umístění na náhrobním kameni a dále podle obsahu. Prostor je tak věnován úvodním formulím, informacím ve středové části náhrobku (vyrytí jmen, jejich podoby, časové údaje, rodinné a společenské statusy, zeměpisné lokace) a doplňujícím textům v dolních částech náhrobního kamene.

Práce se zaměřuje na způsoby, jakými pozůstalí informují o zesnulých a co vše o nich na náhrobcích uvádějí. Vzpomínkové nápisy jsou rozděleny dle témat. Popsány jsou různé varianty stejného textu, jeho úpravy a parafráze. Ohled je brán také na četnost výskytu jednotlivých nápisů a jejich původ, resp. konkrétní zdroj. Práce vyčleňuje nápisy, které pocházejí z literatury, přičemž se nápisy snaží přiřadit ke konkrétním literárním dílům a jejich částem (např. básně a básnická sbírka, konkrétní část Bible).

Práce se věnuje také vzhledu, dělení a lokaci hřbitovů, na něž má svůj nepochybný vliv nejen krajinný reliéf, ale i urbanistické rozložení obcí či konfese. Porovnávány jsou nápisy na hřbitovech katolických, evangelických, nábožensky smíšených a na hřbitově židovském.

Zaznamenán je vzhled hrobů s ohledem na měnící se vkus a způsob pohřebního ritu. Větší pozornost směřuje k vzhledově výjimečným hrobům a náhrobkům, z nichž některé lze označit za umělecká díla.

Důležitou roli hraje v kontextu práce kapitola se stručným nástinem historie sledovaného regionu, neboť i historický vývoj měl vliv na podobu hřbitovů a vzhled náhrobků. Podstatnou roli hraje etnické složení Poličska. Již od samého vzniku města Poličky a osídlení oblasti zde vedle sebe žili Češi a Němci. Část vesnic zahrnutých do oblasti Poličska spadala do tzv. jazykového ostrova Hřebečsko. Ten zanikl po roce 1945, kdy byla většina německého obyvatelstva z regionu vystěhována. Tento fakt se promítl do vzhledu hřbitovů, což není v práci

opomenuto. Práce se zabývá také rozdíly v tematice a stylu českých a německých nápisů na hrobech.

Terénní výzkum na jednotlivých hřbitovech zahrnoval fyzické prozkoumání a dokumentaci (fotografie a písemný přepis) jednotlivých náhrobních kamenů. Přesný přepis náhrobních textů v mnoha případech ztěžoval špatný stav náhrobku. Některé nápisy nebylo možné rozluštit celé, některé byly zcela nečitelné. Cizojazyčné nápisy bylo nutné přeložit do českého jazyka. Nečekanou komplikací výzkumu se v několika případech stalo vzbuzení pozornosti a nedůvěry jiných návštěvníků hřbitova, kteří se mnohdy domnívali, že se jedná o vytipování pro budoucí krádeže.

Většina knih pojednávajících o hřbitovech se zabývá jednotlivými hroby významných osobností a uvádí medailonek o jejich životě, slouží tedy hlavně jako průvodce hřbitovy. Odborná literatura se věnuje také pohřebnímu ritu, jeho změnám a obecnému vývoji vnímání smrti a pohřbu ve společnosti. Tuto literaturu doplňují knihy věnující se vzhledu náhrobků a jejich historickému vývoji. Vyskytují se také knihy pojednávající o možné výzdobě hrobů.

Regionální odborná literatura je co do počtu poměrně rozsáhlá, ovšem co do přínosu informací nepřilíš obsáhlá. Většina badatelů totiž vychází ze stejných zdrojů informací, ať již jde o přímé historické prameny nebo o prameny literární. Informačně přínosnější se nakonec ukázala být literární díla staršího data vydání. Novější publikace o Poličsku bohužel nepřinášejí mnoho nového. Většina autorů jen cituje své předchůdce a mnohdy i sebe samé, tj. informace ze svých předešlých publikací. Díky tomu se někdy v publikacích opakují dnes již vyvrácené hypotézy, názory a chybná fakta.

Navíc se bohužel ukázalo, že ačkoliv o většině obcí existují celkem kvalitně a podrobně zpracované publikace, které často velice obsírně shrnují historii samotných obcí, informace o hřbitovech jsou zde velice skoupé nebo žádné.

2 Oblast Poličska a její charakteristika

2.1 Vymezení oblasti

Vymezení oblasti Poličska není jednotné, neboť za Poličsko lze v dnešní době považovat pět rozličně velkých územních celků.

Pojem může být použit pro označení města Poličky a jeho nejbližšího okolí, to jest obcí s Poličkou přímo sousedících. Takto pojatá oblast ovšem nevystihuje z historického hlediska pojem Poličsko dostatečně.

Historicky je možné za Poličsko označit bývalé poličské panství. To vzniklo zřejmě v přímé návaznosti po založení města Přemyslem Otakarem II. roku 1265. „*Listina z roku 1474 uvádí tyto poddané vsi královského věnného města Poličky: Borová, Kamenec, Modřec, Nedvězí, Oldřiš, Rybná, Sádek, Sedliště, Telecí, Trhonice, dále v Korouhvi 8 usedlostí a mlýn, v Širokém Dolu 7 lánů a v Radiměři 4 lány. Roku 1493 byl koupen Makov a 3 usedlosti v sousedním Újezdci a v r. 1586 koupena Česká Radiměř.*“¹

Za oblast Poličska lze dále považovat území bývalého politického okresu Polička, jenž vznikl 26. 5. 1855 sloučením panství poličského s částmi panství bysterského, svojanovského, panství Německá Bělá a panství Rychmburk. Z panství Bystré přibýly k Poličsku obce Banín, Bystré, Česká Dlouhá, Hartmanice, Hlásnice, Jedlová, Korouhev, Limberk (dnes Pomezí), Nová Bělá (dnes Lavičné), Stašov a Trpín. Ze svojanovského panství připadlo poličskému okresu pět obcí – Předměstí, Rohozná, Starý Svojanov, Svojanov a Hamry. Z panství Německá Bělá se jednalo o obce Brněnec–Zářečí, Chrastavec, Německá Bělá (dnes Bělá nad Svitavou) a Vítějeves. Nakonec z panství Rychmburk byla k novému okresu připojena obec Březiny. Naopak zase obec Makov připadla k okresu litomyšlskému.

Poličský okres se musel v době tzv. první republiky potýkat s národnostními třenicemi, protože zahrnoval jak obce ryze české² (Březiny, Borová, Kamenec, Korouhev, Nedvězí, Oldřiš, Pustá Rybná, Sádek, Starý Svojanov, Svojanov, Široký Důl, Telecí, Trpín), tak národnostně smíšené a obce s převážně německým obyvatelstvem (Jedlová, Pomezí, Modřec a Stašov³).

¹ JUNKOVÁ, Blažena, JUNEK, David a VONDROVÁ, Hana. *Bibliografie města Poličky a Poličska ve fondech knihovny Městského muzea a galerie Polička 2014*. Polička: Městské muzeum a galerie, 2014. s. 8. Obrazová příloha č. 1.

² Počet obyvatel hlásící se k německé národnosti nepřesahuje 10 osob.

³ Původní názvy – Schönbrunn, Limberk, Riegersdorf a Dittersbach.

Dle sčítání obyvatel z roku 1910 žilo ve zdejším okrese 34 727 obyvatel, z toho 24 788 Čechů a 9 904 Němců. Při dalším sčítání v roce 1930 se jako zřejmý dopad první světové války projevil pokles počtu obyvatel. V okrese tehdy žilo 32 930 osob, z nichž bylo 24 391 české a 8 245 německé národnosti.⁴

Během dvaceti let, které uplynuly mezi sčítáními, nedošlo v národnostním rozložení v jednotlivých obcích k větším změnám. Za zmínku ale stojí, že v Poličce se počet zde žijících Němců zvýšil čtyřnásobně, z původních 35 na 149⁵, zatímco například v Rohozné se počet německých občanů snížil více jak šestkrát (ze 169 na 26).⁶

Okres Polička se po dobu svého trvání dočkal hned několika změn území. První změnu zapříčinila Mnichovská dohoda, kdy část okresu (deset převážně německých obcí – Banín, Německá Bělá, Brněnec, Česká Dlouhá, Česká Radiměř, Jedlová, Pomezí, Modřec, Nová Bělá a Stašov) byla připojena k hitlerovskému Německu. Zánik celého okresu se pak datuje k 1. listopadu 1940, kdy došlo v rámci reorganizace protektorátní státní správy ke zrušení okresního úřadu v Poličce a území bývalého okresu bylo přičleněno z části k okresu Litomyšl, z části k okresu Boskovice. K obnovení okresu došlo až po skončení války v květnu 1945, a to v jeho původní rozloze k 28. září 1938 (tj. Polička a 34 obcí).

K dalším výrazným územním změnám došlo o čtyři roky později v roce 1949, kdy byly některé z obcí (Banín, Bělá nad Svitavou, Brněnec, Česká Dlouhá, Česká Radiměř, Chrastavec, Lavičné a Vítějeves) přičleněny k sousednímu okresu svitavskému. Poličský okres se však i přes tyto dílčí ztráty rozrostl díky přičlenění nových obcí z okresů Chrudim (Čachnov, České Křižánky a Milovy), Litomyšl (Květná, Lezník a Střítež), Nové Město na Moravě (Borovnice, Javorek, Jimramov, Jimramovské Pavlovice, Krásné, Líšná, Nový Jimramov, Podlesí a Spělkov) a Vysoké Mýto (Bor u Skutče, Česká Rybná, Františky, Martinice, Paseky, Perálec, Předměstí, Proseč, Pustá Kamenice, Rychnov u Nových Hradů, Záboří a Zderaz). Takže v celkovém součtu zahrnoval 53 obcí.⁷

⁴ KONEČNÝ, Stanislav. *Polička za mnichovské krize: okupace města německou armádou ve dnech 10. října - 24. listopadu 1938*. Litomyšl: Státní okresní archiv Svitavy, 2003. s. 190.

⁵ Většinou se jednalo o státní zaměstnance, kteří byli do Poličky přiděleni. (KONEČNÝ, Stanislav a RŮŽIČKA, Jindřich. *Polička: věnné město českých královen*. Vyd. 1. Praha: město Polička v nakladatelství Argo, 2001. s. 85.)

⁶ Textová příloha číslo 1.

⁷ KONEČNÝ, Stanislav. *Poličsko: turisticko-vlastivědný průvodce obcemi a jejich okolím*. Vyd. 1. Tišnov: Sursum, 2005. s. 14. (Obrazová příloha č. 2).

Definitivně poličský okres zanikl k 1. 7. 1960. Jeho větší část připadla k okresu Svitavy. Šlo v podstatě o území poličského okresu do roku 1949. Jenom dvě obce – Sedliště a Trhonice přešly k okresu Žďár nad Sázavou. Obce Květná, Lezník, Pustá Kamenice a Střítež, které byly připojeny k poličskému okresu v roce 1949, také přešly do okresu svitavského. Ostatní obce, které spadaly pod poličský okres v letech 1949–1960, přešly k okresu Chrudim a k okresu Žďár nad Sázavou.⁸

V roce 1974 se obec Modřec natrvalo stala součástí města Poličky jako její nová městská část. K podobnému přičlenění původně samostatné obce k městu pak došlo ještě dvakrát – v roce 1976 se takto k Poličce připojila obec Lezník⁹ a o čtyři roky později totéž učinila obec Střítež.¹⁰ Obě jmenované obce původně spadaly pod okres Litomyšl, ale protože jsou dnes součástí města Poličky, jsou v této práci zahrnuty.

Pojem Poličsko lze také využít pro označení nižšího administrativního celku. Město Polička je jednou ze čtyř obcí s rozšířenou působností v okresu Svitavy. Funguje jako spádové centrum, do kterého obyvatelé z okolních obcí dojíždějí do zdravotnických a školských zařízení, za maloobchodem a službami. V současnosti spadá pod tuto obec s rozšířenou působností následujících 19 obcí: Borová, Březiny, Bystré, Hartmanice, Jedlová, Kamenec u Poličky, Korouhev, Květná, Nedvězí, Oldřiš, Pomezí, Pustá Kamenice, Pustá Rybná, Sádek, Stašov, Svojanov, Široký Důl, Telecí a Trpín.¹¹

A konečně může název Poličsko označovat dobrovolný svazek 21 obcí, který vznikl v roce 1999 pod oficiálním názvem Mikroregion Poličsko. Předmětem jeho činnosti je především „*hájení oprávněných ekonomických, společenských a kulturních zájmů a ochrany životního prostředí obyvatel regionu a řešení problémů, přesahující rámec a možnosti jednotlivých obcí.*“¹² Rozdílem mezi tímto mikroregionem a spádovou oblastí obce s rozšířenou

⁸ JUNKOVÁ, Blažena, JUNEK, David a VONDROVÁ, Hana. *Bibliografie města Poličky a Poličska ve fondech knihovny Městského muzea a galerie Polička 2014*. Polička: Městské muzeum a galerie, 2014. s. 8.

⁹ Obec Lezník bude v této práci vystupovat jako samostatná obec, i přesto že je dnes jen součástí města Poličky. Lezník má totiž na rozdíl od Stříteže a Modřece vlastní hřbitov, proto si jej dovoluji vyčlenit zvlášť.

¹⁰ KONEČNÝ, Stanislav a RŮŽIČKA, Jindřich. *Polička: věnné město českých královen*. Vyd. 1. Praha: město Polička v nakladatelství Argo, 2001. s. 94.

¹¹ Dostupné na <http://mesta.obce.cz/obce_orp.asp?zujorp=578576>.

¹² Stanovy svazku obcí Mikroregion Poličsko, Článek 3. Předmět činnosti Svazku. Odstavec 1. 28. 11. 2012. Dostupné na <<http://www.mikroregion.policka.org/component/content/article/24-o-regionu/8-stanovy>>.

působností Polička je obec Rohozná, která spádově patří pod obec s rozšířenou působností Svitavy.¹³

Pro potřeby této práce byla zvolena právě oblast Mikroregionu Poličsko. Obce ve svazu mají k Poličce historicky blízko a jejich vývoj je s Poličkou těsně spjatý, všechny se nachází v Pardubickém kraji a v bývalém okrese Svitavy.¹⁴

2.2 Historie oblasti

Oblast Českomoravské vrchoviny patřila se svými hlubokými lesy a klimatickými podmínkami k územím, jehož soustavná kolonizace započala až v průběhu 12. století. První sídla vznikala v blízkosti vodních toků a na Poličsku také při tzv. Trstenické obchodní stezce, která zdejším krajem procházela.

Nejstarší písemné zmínky o vesnicích a městech v oblasti přesto pochází až z druhé poloviny 13. a 14. století. V případě Poličky máme doloženu zakládací listinu města z roku 1265 vydanou králem Přemyslem Otakarem II.¹⁵, v níž je zmíněna mimo jiné i obec Lewendorf (dnešní Pomezí). Této listině předcházelo ještě označení oblasti „Na políčkách“ doložené v listině krále Vladislava II. datované k roku 1167¹⁶. Ze samotného textu listiny však nelze s naprostou jistotou prokázat, že území bylo již v té době osídlené. Je však velmi pravděpodobné, že určité lokální osídlení zde již existovalo, protože město Polička při svém vzniku potřebovalo zemědělské zázemí.¹⁷

¹³ Obrazová příloha č. 3.

¹⁴ Obec Rohozná dnes nepatří mezi obce, které spadají pod obec s rozšířenou působností Poličku. Přesto ji do své práce zařazuji, protože její dějiny byly s Poličkou těsně spjaty. Do poličského okresu byla zařazena již při jeho vzniku v roce 1855, do té doby náležela pod svojanovské panství, které dnes z větší části patří pod obec s rozšířenou působností Polička.

¹⁵ Přemysl Otakar II. – 1233 – 26. 8. 1278; český král, schopný vládce, rozšířil území českého státu, přізvisko král „železný a zlatý“, padl 26. srpna 1278 v bitvě na Moravském poli.

¹⁶ Bylo prokázáno, že listina je padělek pocházející z doby kolem roku 1200. I přesto jde ale o první písemnou zmínku o daném území.

¹⁷ KONEČNÝ, Stanislav. *Poličsko: turisticko-vlastivědný průvodce obcemi a jejich okolím*. Vyd. 1. Tišnov: Sursum, 2005. s. 11.

V roce 1349 žádal pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic¹⁸ papeže Klementa VI.¹⁹ o možnost přearodit část duchovních z olomoucké a pražské diecéze do nově vytvořeného biskupství v Litomyšli²⁰. V této listině pak najdeme výčet obcí a jejich far, které mělo nové biskupství spravovat. Fakt, že mají vesnice vlastní fary, jasně ukazuje, že jejich založení sahá hlouběji do minulosti.

První obyvatelé Poličska byli etnickým původem Češi.²¹ Vnitřní kolonizace, během které bylo založeno i město Polička, pak probíhala především díky příchodu nových obyvatel z německého území. Přesný původ osob, které osídlily Poličku a řadu vesnic v jejím okolí, není znám. V zakládací listině města ani jiných pramenech o něm není žádná zmínka. Někteří badatelé se domnívají, že šlo o osadníky ze severního Německa, neboť město samotné se mělo řídit severoněmeckým – magdeburským právem. Jiná teorie naopak uvádí, že by se mohlo jednat o osadníky ze Slezska nebo z Bavor a Durynska, o čemž snad svědčí jména osadníků franského původu.²² Další verze se přiklání k názoru, že osadníci měli kombinovaný franko-saský původ, což dokládají názvy vesnic končících na *-dorf* (např. Lewendorf – Pomezí, Riegersdorf – Modřec, Steindorf – Kamenec, Ullersdorf – Oldřiš).²³

Ač přesný původ osadníků nelze zatím s jistotou stanovit, je jisté, že přišli z německy mluvících oblastí. Německý duch tedy ovlivňuje Poličsko již téměř od samých počátků jeho osídlení. Až na drobné neshody či třenice nemáme hlubších zpráv, které by vyvracely poklidné soužití Čechů a Němců v tomto regionu. Německý jazyk se v této oblasti držel v obcích, které byly většinově osídleny německými obyvateli a svou polohou měly blízko k městu Svitavy (Zwittau), jež bylo jedním z center tzv. Hřebečska. Hřebečsko lze označit za rozsáhlý ostrov

¹⁸ Arnošt z Pardubic – 1297 – 30. 6. 1364; český politik a církevní hodnostář šlechtického původu. V roce 1344 se stal prvním českým arcibiskupem. Blízký přítel a rádce českého krále a římského císaře Karla IV.

¹⁹ Klement VI. – 1291 – 6. 12. 1352; vl. jm. Pierre de Rosieres; papež francouzského původu, někdejší učitel a přítel českého krále Václava (pozdějšího Karla IV.). V roce 1344 povýšil pražské biskupství na arcibiskupství.

²⁰ Biskupství v Litomyšli bylo zřízeno v roce 1344.

²¹ DUDEK, Karel. *Dějiny královského věnného města Poličky. Díl I, Do doby předhusitské*. Praha: Musejní spolek Palacký, 1940. s. 29.

²² Pro franský původ jmen by měla mluvit koncovka *-il* (zdrobňovací koncovka vycházející ze staroněmeckého *-ilo-*). Příklady jmen, která jsou v oblasti stále zastoupena: Jandl, Michl, Nikl atd. (KONEČNÝ, Stanislav. *O zakládací listině města Poličky*. 3., mírně upr. vyd. Litomyšl: Ve Státním okresním archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli vydal Stanislav Konečný, 2008. s. 23.)

²³ KONEČNÝ, Stanislav. *O zakládací listině města Poličky*. 3., mírně upr. vyd. Litomyšl: Ve Státním okresním archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli vydal Stanislav Konečný, 2008. s. 22-23.

německého jazyka ve vnitrozemí a je jednou ze součástí tzv. Sudet.²⁴ Nacionálně motivované rozpory mezi českým a německým etnikem se na Poličsku začaly objevovat až v průběhu druhé poloviny 19. století, a to v souvislosti s národním sebeuvědomováním Čechů a s pozdějšími jazykovými a politickými rozpory, které zasáhly celé území českých zemí.

Na konci 18. století a začátkem století 19. přicházejí do Poličky a okolí židovské rodiny a začíná vznikat židovská náboženská obec. První písemně doložený Žid se v Poličce usadil kolem roku 1783²⁵. David Khue Löb, prodejce tabáku, byl ve městě trpěn jen do doby, než si v roce 1798 koupil v dražbě dům s várečným právem, nedaleko náměstí. Tehdy se vzedmula vlna nevole jak proti jeho trvalému usídlení, tak proti jeho pobytu v Poličce vůbec. Ctihodní občané proti Löbovi dokonce sepsali protestaci, ve které stojí: „*že židům městské právo udělovati se nemá, že židé ty reality, které by na léta toliko pronajmouti směli, jen tenkrát zakoupiti a jich vlastnictví na sebe uvéstí mohou, když křesťanskou víru přijali. (...) Protestující měšťané veřejně prohlašují, že oni mezi sebe žida nepřijímají, za svého souseda nepoznávají, jemu mezi sebou vlastního místa a usedlosti nepřejí a bez urážky svého svědomí přáteli nemohou, aniž kdy přáteli mohou; nýbrž nejen proti té koupi Löb Davida Khua nanejvýš protestují, ali i budoucně, jak proti němu, proti každému židovi, svá prsa nastaví, jej od sebe zapuzovati, proti jeho zde usazení vždy protestovati a tak dlouho válčiti budou, jak dlouho on žid bude a křesťanskou víru nepřijme*“.²⁶ Protest byl nakonec vyslyšen, na dům se konala nová dražba a Löb se s celou rodinou z Poličky odstěhoval.

Další židovské rodiny se ve městě začínají usazovat trvale až ve 20. letech 19. století. Poličští ovšem nadále zastávali k židovským přistěhovalcům podobný postoj jako k Löbovým. V roce 1850 se dokonce opakovala situace s koupí domu ve městě, jenže tentokrát se lihovarník Josef Witz mohl rozhodnutím krajské správy v Pardubicích do zakoupeného domu nastěhovat.

Již v 60. letech 19. století, kdy žilo ve městě 73 židovských osob, zřejmě v Poličce fungoval modlitební spolek, ze kterého se roku 1872 ustanovila samostatná židovská

²⁴ Hřebečsko (něm. Schönhengst, Schönhengstland, Schöngengstgau) tvořené 6 většími městy (Svitavy, Moravská Třebová, Lanškroun, Mohelnice, Zábřeh a Březová n. Svitavou) a 142 obcemi leželo na českomoravské zemské hranici a rozkládalo se na ploše 1 230 km². Více např. FIKEJZ, Radoslav a VELEŠÍK, Vladimír. *Historie a současnost podnikání na Svitavsku, Litomyšlsku, Poličsku, Moravskotřebovsku a Jevíčsku*. 1. vyd. Žehušice: Městské knihy, 2003. 207 s.

²⁵ Toho roku byl s rodinou uveden v Poličce při sčítání Židů. (KONEČNÝ, Stanislav. *Lid Bible v Poličce: vznik, vývoj a zánik židovské obce*. 2. vyd. Litomyšl: Stanislav Konečný ve spolupráci se Státním okresním archivem Svitavy, 2004. s. 21.)

²⁶ KONEČNÝ, Stanislav. *Lid Bible v Poličce: vznik, vývoj a zánik židovské obce*. 2. vyd. Litomyšl: Stanislav Konečný ve spolupráci se Státním okresním archivem Svitavy, 2004. s. 22.

náboženská obec. Samostatná činnost obce končí v roce 1940, kdy byla začleněna do jednoho rabinátu spolu s Litomyšlí, Kostelcem nad Orlicí, Heřmanovým Městcem, Luží a Žamberkem. Zánik židovské náboženské obce v Poličce lze datovat k roku 1942, kdy byla většina poličských Židů deportována do Terezína, popř. do roku 1943, kdy byli v lednu transportováni do tábora v Osvětimi. Žádný z těchto deportovaných se nevrátil.²⁷

V roce 1881 rozhodla židovská náboženská obec v Poličce o zřízení vlastního hřbitova a koupila k tomu účelu pozemek na okraji města. Do té doby byli zesnulí ze zdejší náboženské obce pohřbíváni nejčastěji na poměrně vzdáleném židovském hřbitově v Luži²⁸. První zesnulá, která byla k věčnému spánku na poličském židovském hřbitově uložena v lednu 1882, byla Kateřina Wantochová, manželka místního rabína.

Přístup na hřbitov byl možný brankou u budovy márnice, postavené při založení hřbitova nebo těsně po něm. Jednalo se o historizující stavbu s orientálními prvky, jež byla zbourána o Velikonocích roku 1964. Obdobně skončila i židovská modlitebna, kterou strhli při přestavbě domu, v jehož dvoře stála.

Na hřbitově, který byl v 50. letech 20. století spojen s novým (centrálním) městským hřbitovem, se dochovalo 83 čitelných náhrobků.²⁹ Českým nápisem je opatřeno 19 hrobů, hebrejsko-českým 36, hebrejským 7, hebrejsko-německým 16 a výhradně německým 5 hrobů.

Při vstupu na dnešní židovský hřbitov je umístěn památník židovským obětem druhé světové války. „*Pro věčnou paměť na čsl. občany židovské souvěrce z Poličky a blízkého okolí, nevinné oběti zrůdného fašismu kteří v počtu 78 mužů, žen a dětí byli v letech 1939 – 1945 německými nacisty deportováni do koncentračních táborů, kde po nelidských útrapách násilnou smrtí zahynuli. Čest jejich památce! Lidé bděte!*“

Pod rabinát v Poličce spadaly obce Banín, Brněnec, Borová, Česká Dlouhá, Hamry, Hartmanice, Jedlová, Korouhev, Pomezí, Bělá nad Svitavou, Předměstí, Pustá Rybná, Radiměř, Rohozná, Starý Kamenec, Stašov, Svojanov, Široký Důl a Trhonice. Přestože se jednalo o poměrně rozsáhlé území, počet členů obce nebyl vysoký (např. v roce 1894 se jednalo o 225 osob). Na zdejší hřbitov byli ukládáni i židovští zesnulí z jiných obcí z blízkého okolí. Tento

²⁷ KONEČNÝ, Stanislav. *Lid Bible v Poličce: vznik, vývoj a zánik židovské obce*. 2. vyd. Litomyšl: Stanislav Konečný ve spolupráci se Státním okresním archivem Svitavy, 2004. s. 32

²⁸ Luže - město vzdálené od Poličky více než 30 km; židovský hřbitov asi od poloviny 17. století. Více na <<http://www.luze.cz/mesto-synagoga-a-zidovsky-hrbitov/>>.

²⁹ Obrazová příloha č. 4.

fakt dokládají například náhrobky Hynka Straky z Jimramova, Joachima Jindřicha Kleina z Telecího a Saly Kleinové taktéž z Telecího.

Po vyhlášení Československé republiky v roce 1918 se začaly projevovat rozpory mezi německými a českými obyvateli Poličska. Většina zdejšího německého obyvatelstva z 10 obcí poličského okresu³⁰ se přihlásila k autonomistickým a odstěpeneckým snahám českých Němců v rámci provincie Sudetenland. Souhlas s těmito pokusy zazníval v okolí Poličska především z nedalekých Svitav.

V průběhu dvacátých let 20. století se situace mezi Čechy a Němci zklidnila, aby ve třicátých letech vyvstaly obtíže nové díky hospodářské krizi a stoupající oblibě Henleinovy SdP³¹ a jím propagované myšlence připojení k Hitlerově nacistické Třetí říši. To vše s sebou přineslo také vyostření etnické situace.

Notoricky známé události roku 1938 a přijetí Mnichovské dohody pak znamenala pro Československou republiku ztrátu pohraničního území, které byly připojeny k hitlerovskému Německu. Pro poličský okres tyto události znamenaly odtržení deseti vesnic a zároveň problém s českými vystěhovalci z těchto vsí, kteří začali proudit do vnitrozemí.

V rámci odstoupení pohraničních území byly kromě většinově německých obcí německou armádou obsazeny i obce české, například část města Poličky a polovina obce Korouhev. V tomto případě ovšem nešlo o zábor oprávněný, neboť ve městě i zmiňované vsi žilo, jak již bylo výše uvedeno, převážně české obyvatelstvo. Zábor byl ovšem z německé strany dopředu dobře promyšlený, neboť na tomto území fungoval důležitý zbrojní závod.

V roce 1940 pak došlo k úplnému zrušení okresu Polička, to již ale Protektorát Čechy a Morava, na který bylo Československo zmenšeno, řešil jiné, závažnější válečné starosti. Válka s sebou přinesla řadu obětí a rozličných útrap pro všechny obyvatele Evropy a ani Poličsko jich nezůstalo ušetřeno.

³⁰ Banín (Bohnau), Brněnec (Brünlitz), Česká Dlouhá (Böhmisch Wiesen, dnes součást Březové nad Svitavou), Česká Radiměř (Böhmisch Rothmühl), Jedlová (Schönbrunn), Limberk (Laubendorf, dnes Pomezí), Modřec (Rigersdorf), Německá Bělá (Deutsch Biela, dnes Bělá nad Svitavou), Nová Bělá (Neu Biela, dnes Lavičné) a Stašov (Dittersbach).

³¹ SdP – Sudetendeutsche Partei, pronacistická politická strana českých Němců založená Konrádem Henleinem.

V roce 1945 Poličku a její okolí osvobodila Rudá armáda, s níž se do města dostal například i budoucí generální tajemník KSSS Leonid Iljič Brežněv³². Oslavám konce války přihlíželi s oprávněnými obavami němečtí obyvatelé republiky.

Poválečné období patří k nejsmutnějším dějinným údobím celého kraje. Již v roce 1945 totiž došlo k tzv. divokému odsunu německých obyvatel z pohraničí i Poličska, v několika vlnách pak následoval odsun organizovaný. O těchto odsunech nacházíme v literatuře rozporné informace.

Milan Skřivánek píše, že: „*překvapivý odsun z německých obcí okresu Polička se patrně uskutečnil až 12. července 1945. Prvního dne toho měsíce totiž žádal tamní ONV velitelství pěšího pluku ve Vysokém Mýtě, aby bylo zajištěno 30 vagónů pro lidi a 2 vagóny na zavazadla do stanice Polička, a 21 + 2 do stanice Březová – Brněnec. Z celkového počtu 7500 Němců na okrese se mělo odsunout 2335, to z těchto obcí: Banín (150), Německá Bělá (250), Brněnec (35), Česká Dlouhá (30), Jedlová (500), Lavičné (50), Limberk (500), Modřec (70), Česká Radiměř (450), Stašov (300). Transport byl směřován přes Prahu na Teplice Šanov nebo Liberec.*“³³

V publikaci *Polička* se uvádí, že: „*podle Výkazů Němců bydlících v okrese sestaveného okresním národním výborem v Poličce pro ministerstvo vnitra z 15. března 1945 žilo v okrese Polička před započatím organizovaného odsunu 5582 osob německé národnosti. První – ještě nepřipravený a násilný odsun z vesnic poličského okresu – se odehrál ve dnech 25. – 26. června 1945. Následně bylo (podle ne zcela kompletně dochovaných dokladů) z Poličska již organizovaně devíti transporty mezi 13. červencem 1945 – 28. říjnem 1946 odsunuto 4872 osob; menší skupinky je následovaly v dalších měsících (v polovině roku 1947 zbývalo v okrese 232 Němců – z toho 106 ve smíšených manželstvích, 32 vyjmutých z odsunu cestou milosti, 21 specialistů včetně rodinných příslušníků a 73 s podanou žádostí o vynětí z odsunu). Transporty menších skupinek pokračovaly i v dalších letech – dva transporty byly vypraveny ještě v roce 1948 a pravděpodobně poslední, osm osob, 23. března 1949.*“³⁴

³² Brežněv, Leonid Iljič – 19. 12. 1906 – 10. 11. 1982 – sovětský politik a od roku 1966 generální tajemník SSSR.

³³ SKŘIVÁNEK, Milan a WOLF, Vladimír, ed. *Odsun Němců ze Svitavska 1945-1947*. Vyd. 1. Hradec Králové: Historický klub, pobočka Hradec Králové, 1995. s. 45.

³⁴ JUNEK, David a KONEČNÝ, Stanislav. *Dějiny města Poličky*. Vydání první. Polička: Město Polička, 2015. s. 441.

Odsun znamenal pro kraj proměnu, kdy zmizela většina německého etnika a naopak přišla vlna nových osídlenců z různých koutů Československé republiky.³⁵ Ti se ve značném počtu stěhovali do uvolněných domů a statků v okolí. Tyto změny se projeví i na hřbitovech, kde začaly mizet hroby německé (úmyslné ničení novými osídlenci, postupné chátrání neudržovaných hrobů) a na náhrobcích se začala objevovat nová česká jména.

Většina původně německých vesnic na Poličsku měla na nové osadníky štěstí. Nejsložitější situace panovala ve Stašově, kde se dokonce několikrát vyměnila většina osídlenců, neboť sem přicházelo dost těch, kteří nehledali ani tak nové živobytí jako spíše rychlou možnost přivýdělku (rozebírali cennější majetek po Němcích a poté odcházeli do dalších vesnic). Noví usedlíci pak nedosahovali takového počtu jako původní obyvatelé a řada domů a statků zůstala opuštěná a nevyužitá. „*Ke konci roku 1946 bylo v poličském okrese osídleno 1044 usedlostí, neobsazeno jich zůstávalo 77, z nichž bylo 53 zajištěno pro reemigranty; 253 usedlostí bylo již určeno k demolici.*“³⁶

V následujících letech již k dalším větším přesunům v osídlení Poličska nedocházelo a výměna obyvatel nabyla podoby zcela běžné migrace například za prací či v důsledku sňatku. Jednotlivé rodiny se z pokolení na pokolení drží rodového statku nebo alespoň vsi.

K větším výkyvům v počtu obyvatel v minulosti docházelo v případě epidemií (např. mor roku 1606 a 1713³⁷, cholera či španělská chřipka po první světové válce). Některé rodiny také odešly již koncem 19. století hledat lepší živobytí do Ameriky.³⁸ Úbytek obyvatelstva v oblasti je logický v průběhu první i druhé světové války (úmrtí na frontách, na následky

³⁵ Do uvolněných domů se za vidinou lepšího života stěhovali také lidé z vesnic v blízkém či širším okolí. Jen z Poličky odešlo na 1300 obyvatel. Tito pak ale často neměli zkušenosti s chodem hospodářství či firem a neuměli je řídit. (JUNEK, David a KONEČNÝ, Stanislav. *Dějiny města Poličky*. Vydání první. Polička: Město Polička, 2015. s. 442)

³⁶ JUNEK, David a KONEČNÝ, Stanislav. *Dějiny města Poličky*. Vydání první. Polička: Město Polička, 2015. s. 442.

³⁷ TOMÁŠKOVÁ, Marie, ed. *Nedvězí od roku 1474: výpisy z obecní kroniky*. Vyd. 1. Nedvězí: Obecní úřad, 2011. s. 42.

³⁸ V průběhu druhé poloviny 19. století a na začátku století 20. se řada Čechů vystěhovala do zahraničí, především do Ameriky (např. Argentina, Spojené státy americké – New York, Chicago, státy Minnesota, Iowa, Nebraska). Na území dnešního Chorvatska odcházeli někteří obyvatelé např. z obce Lezník. V okolí chorvatského města Daruvar dodnes žije česká enkláva. Místní obyvatelé znají osudy svých předků a hrdě se hlásí ke svým kořenům, českému jazyku i mnohým zvykům. Více o vystěhovalectví např. KOPECKÝ, Josef a kol. *Lezník*. Vyd. 1. Lezník: Osadní výbor v Lezníku, 2010. s. 221–222.; SEJKOROVÁ, Jana a kol. *Široký Důl*. Široký Důl: Obec Široký Důl, 2002. s. 8.

strádání a nedostatečné stravy v zázemí). K poslední, ale zato největší změně v osídlení došlo po druhé světové válce během zmíněného odsunu německých obyvatel v letech 1945–1946.

2.3 Vzhled obcí, hřbitovů a hrobů

Poličko zahrnuje 21 obcí s celkem 29 dodnes plně sloužícími hřbitovy, jedním hřbitovem, který již neslouží k ukládání ostatků zemřelých, ale stále se na něm nalézají 3 hroby, jeden zcela zaniklý hřbitov, na kterém se nachází již jen části náhrobních kamenů ze zrušených hrobů, a jednu kapli, u které se dochovaly dvě hrobky.

Nejvíce hřbitovů se přirozeně nachází na území největší obce regionu – města Poličky. Polička se skládá ze samotného města a třech přidružených obcí (Lezník, Modřec, Střítež). Na území města se nachází katolický hřbitov u kostela sv. Michala, v jeho těsném sousedství evangelický hřbitov, centrální hřbitov, který je nábožensky smíšený, židovský hřbitov, oddělený od centrálního hřbitova pouze nízkým živým plotem, a hřbitov v Lezníku.

Více než jeden hřbitov má v oblasti šest obcí (Borová, Jedlová, Pustá Kamenice, Sádek Široký Důl, Telecí). Ve čtyřech případech se jedná o nábožensky odlišené hřbitovy (jeden katolický a druhý evangelický). V obci Sádek se nachází hřbitovy tři – jeden katolický a dva evangelické. Starý evangelický hřbitov z roku 1783 se nacházel mimo obec, roku 1931 byl osázen jehličnatými stromky a nahrazen novým hřbitovem přímo v obci. Z původního evangelického hřbitova zbyla pouze polorozbořená hřbitovní zeď a mezi vzrostlými smrky se podařilo najít pouze tři torza náhrobních kamenů. Výskyt dvou hřbitovů v Jedlové je pozůstatkem původního rozdělení obce na horní a dolní část. Obě části mají svůj svatostánek – kostel (z konce 13. století) a kapli (z roku 1909) a u nich hřbitov.

Naopak vlastní samostatný hřbitov nemají obce Oldřiš a Hartmanice. První jmenovaná vesnice nemá vlastní kostel, proto pochovává své zesnulé na hřbitovy v sousední obci Borová. Hartmaničtí pak pohřbívají zemřelé na blízkém hřbitově v Bystrém. Na kraji obce Hartmanice, kde byl kdysi morový hřbitůvek, stojí kaple sv. Jana Nepomuckého. Dnes se zde nalézají pouze dva hroby, které ovšem s morem nesouvisejí. Na východní vnější straně kaple se nachází náhrobek baronky Marie Rebeky z Hohenembsu a na západní straně kaple je pak náhrobek s pomníkem baronky Ernestiny z Langetu, poslední majitelky bysterského panství.

„*Snášelnivost mezi evangelíky a katolíky je tu na vesnicích domovem.*“³⁹ Proto se zde většinou nachází hřbitovy nábožensky neoddělené (jeden z poličských hřbitovů, dále hřbitovy ve městě Bystré a ve vsích Březiny, Korouhev, Květná, Lezník, Nedvězí, Pomezí, Pustá Rybná, Rohozná, Stašov, Svojanov (pod obec patří i část Starý Svojanov s vlastním hřbitovem) a Trpín.

2.3.1 Charakter obcí

Díky významnému podílu německých osídlenců na kolonizaci se v regionu vyskytují tzv. vesnice německého typu, tedy obce, které nemají na první pohled jednoznačně vymezenou náves. „*Osou takové osady je široká cesta, vedoucí podél potoka. Při cestě stavěny jsou ulicovitě od sebe poněkud vzdálené statky, ke kterým je přiměřena kolmo k cestě všechna půda v jediném táhlém prutu, lánu. Lány jsou odděleny mezemi a táhnou se až ke konci katastru. Za stavením vyměřen sad, pak orná pole, výše pastviny a les; všechn majetek v jednom celku. Celá obec užívala mimo to ještě společných pastvin, zvaných občiny, k nimž vedl obecní průhon – dráha.*“⁴⁰ Takovéto uspořádání je patrné i dnes, přestože místa mezi jednotlivými statky a obecní pastviny byly zastavěny domy. Ani většina původních lánů již dnes není jasně rozpoznatelná. Může za to jednak nová zástavba, jednak radikální proměna hospodaření v rámci kolektivizace statků v 50. letech minulého století, kdy docházelo ke scelování polností.

Je nasnadě, že důvodem, proč zde vznikaly právě vesnice tohoto typu, je zdejší krajinný ráz. „*Korouhev – hodinu dlouhá dědina o víc než dvou stech číslech, rozkládající se v táhlém údolí po obou stranách Mlejnského potoka od rybníku Kramlova na horním konci až po vzdálený konec ‘dolní’.*“⁴¹

Podobný popis by platil prakticky o všech námi sledovaných obcích. Údolí jsou dlouhá, většinou pozvolně klesající (strmý pokles údolí je patrný pouze v Nedvězí a v Širokém Dole). V širokém údolí pak leží i město Polička, pro které bylo v době jejího vzniku vybráno nejrovinatější místo v oblasti. Naproti tomu městečko Bystré má své centrum umístěno na kopci, a má tedy svažité charakter.

³⁹ CUPAL, Jan Alois. *Poličsko. Díl I, Místopis*. V Poličce: Jindřich Popelka, 1908. s. 30.

⁴⁰ DUDEK, Karel. *Dějiny královského věnného města Poličky. Díl I, Do doby předhusitské*. Praha: Musejní spolek Palacký, 1940. s. 35-36.

⁴¹ ROBL, Rudolf. *Jak se mluvívало u nás v Korouhvi. Příspěvek k popisu nářečí českomoravského*. IN: *Jitřenka*, roč. 63. 1. října 1948.

2.3.2 Vzhled a poloha hřbitovů

Reliéf krajiny se samozřejmě podepsal i na umístění hřbitovů, které byly zakládány na vrcholcích kopců či v jejich svazích. Co se naopak různí, je jejich půdorys. Vypozorovat v nich lze prakticky pouze dva pravidelnější tvary – ovál a obdélník. Všechny zkoumané hřbitovy jsou od svého okolí odděleny plotem nebo častěji kamennou či cihlovou zdí. Ta sloužila jako předěl mezi světem živých a mrtvých. Ve středověku a novověku mohla mít i funkci obranou. Na některých místech posilovaly ochranou funkci zvonice, které byly budovány se střílnami.

Základní poloha hřbitovů v obci může být dvojího typu – buď se nachází hřbitovy na okraji obce, nebo v jejím nitru. Přesné centrum obcí lze vyhradit jen v omezených případech, proto je korektnější držet se hodnocení, je-li hřbitov mezi jinou obecní zástavbou, či nikoliv. Typickým příkladem hřbitova situovaného uvnitř obce je Korouhev. Hřbitov je obehnan kamennou zdí a zahrnuje též kostel svatého Petra a Pavla. Za opačný příklad může posloužit nynější hřbitov v Bystrém, který byl založen mimo zástavbu na okraji města.

Určitým vodítkem může být náboženské vyznání obyvatel obce. Evangelické hřbitovy⁴² jsou situovány především vně obce, mimo hlavní dopravní komunikaci a centrum (např. Kamenec, Telecí, Sádek, Široký Důl), nebo téměř na samém rozhraní dvou vesnic (Borová a Oldřiš). Výjimku tvoří evangelické hřbitovy v Poličce a Pusté Kamenici, kde se rozprostírají v těsném sousedství katolických hřbitovů poblíž obytné zástavby.

Na žádném katolickém či na nábožensky smíšeném hřbitově nechybí centrální kříž (někdy je postaven vně hřbitova u vchodu). Materiálově se jednotlivé kříže liší (litina, kámen, kombinace obojího), spojuje je ale vyobrazení ukřižovaného Ježíše Krista a případně i krátký nápis. Ten není jednotný, ale vychází tradičně přímo z Bible nebo na ni odkazuje.⁴³

Výjimkou je centrální kříž v obci Květná, na kterém najdeme kromě Krista na litinovém kříži ještě v kamenném podstavci vytesané vyobrazení Krista modlícího se v zahradě getsemanské, dále pak výjev z Kristova života – vzkříšení Lazara. Po bocích podstavce pak stojí s kříži v rukou sv. František Boromejský a sv. Jan Nepomucký. Také nápisy se zde nachází více. Kromě pojmenování světců (*St. Johann, St. Frant. B.*) a výjevu vzkříšení (*Erwäckung des*

⁴² Evangelické hřbitovy směly vznikat nařízením Josefa II. ze 7. listopadu 1782. (NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a pohřbívání*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013. s. 228.).

⁴³ Například „*Já jsem vzkříšení i život. Jan 11, 25*“ (Polička, starý hřbitov), „*Pojďte ke mně všichni v trápení a nemoci postavení i vy vdovy a sirotci opuštění; pojdte pod můj kříž, já vás všechny potěším.*“ „*Pochválen Pán Ježíš Kristus.*“ (Sádek, katolický hřbitov).

Lasarus) lze číst: „*Von den Eheleuten Franz u. Johana⁴⁴ Wala Aus Blumenau Nr. 1 Ist das Kreuz zur Ehre Gottes aufgebaut Anno 1890.*“⁴⁵ Pod tímto nápisem je na novější desce vyryt text: „*Dieses Kreuz wurde von den Nachkommen und Anverwandten des Erbauers der Gemeinde Blumenau zur weiteren Erhaltung überlassen und zu dem Zwecke gewidmet dasselbe an Stelle des Hochaltars der alten Kirche aufzurichten. Dasselbe wurde am 9. 8. 1909 übertragen und zu dem bestimmten Zwecke aufgestellt. Renovirt von A. Stiepak Zwitau.*“⁴⁶

Na podobu hřbitova má vliv především jeho poloha. Je-li hřbitov v intravilánu, bývá u něj kostel. Pro oblast Poličska je typické, že se kostel nachází přibližně uprostřed hřbitova a je tedy obklopen hroby ze všech stran. U nově založených hřbitovů (tj. hřbitovů z 19. a 20. století), které jsou mimo centrum obce, žádná sakrální ani jiná centrální stavba nestojí.

Příkladem staveb, které jsou kromě kostelů také součástí hřbitovů, jsou v první řadě budovy bývalých kostnic a márnic. Ty dnes slouží většinou jako zázemí pro hrobníky. Kostnice se budovaly především kvůli nedostatku místa na hřbitovech. „*Pokud byly hřbitovy příliš malé a mrtví byli v zemi jen krátce, zřizovaly se kostnice, do nichž se ukládaly kosterní ostatky, které se vyzvedly ze země při zakládání nového hrobu.*“⁴⁷ Menší nevýrazné budovy kostnic bývají umístěny v rozích hřbitovů přímo u hřbitovní zdi. Vzhledově zvenčí vybočuje budova márnice na katolickém hřbitově v Borové⁴⁸ a kostnice v Korouhvi⁴⁹.

V některých případech (např. Jedlová – hřbitov v horní části obce, Korouhev, Telecí – katolický hřbitov, Trpín) najdeme na území hřbitova také zvonici. Ta mívala hlavně ve středověku kromě své základní funkce také úlohu obrannou, neboť zmiňované zvonice jsou opatřeny střelnými.

⁴⁴ Jméno této ženy se psalo s dvěma n – Johanna. Na kříži je pro zkrácení uvedena s jedním n, nad nímž je vodorovná čárka. Toto zkratkové znaménko se používalo ve starších textech běžně.

⁴⁵ Tento kříž je postaven k počtě Boží manželé Franzem a Johanou Walovými z Květné č. 1.

⁴⁶ Tento kříž byl svěcen potomky a příbuznými stavitele obci Květná pro jeho další uchování za účelem jeho vztyčení na místě hlavního oltáře starého kostela. Tentýž byl 9. 8. 1909 přenesen a vztyčen pro svůj určený účel. Renovován A. Stiepakem ze Svitav.

⁴⁷ JÖCKLE, Clemens. *Memento mori: historie pohřbívání a uctívání mrtvých*. Vyd. 1. V Praze: Euromedia Group, 2000. s. 12.

⁴⁸ Osmiboká, nižší zděná stavba s vysokou šindelovou střechou.

⁴⁹ Založena nejpozději v 17. století. Původně sloužila k ukládání kostí ze starých hrobů a neměla okna ani dveře, pouze otvor na vhazování kosterních pozůstatků. Vchod byl proražen až na konci 18. století, kdy byl také vytvořen oltář z kostí s ústředním nápisem IHS zhotoveným z lidských lebek. Traduje se, že tento oltář z vyvařených kostí vytvořil kuchař zdejšího lokalisty Jana Haveleho. Údaj o tvůrci se ale nepodařilo spolehlivě ověřit. Více např. *Obec Korouhev*. Korouhev: Obec Korouhev, 2000. 47 s.

Hřbitovy se v průběhu času vyvíjely, měnily, přesouvaly, rozšiřovaly či zanikaly. Z hygienických důvodů vznikala během různých epidemií, například moru, speciální pohřební místa co nejdál od zástavby. Kde přesně se takové hřbitovy nacházely, lze písemně doložit pouze v některých případech⁵⁰, jinde se o jejich poloze zachovaly zprávy pouze v ústní tradici či na ně odkazují pomístní názvy⁵¹.

Řada vesnic neměla dlouhá staletí vlastní hřbitov a své zesnulé převážely na hřbitovy v okolních obcích. Jako příklad může posloužit Nedvězí, Lezník, Modřec či Oldřiš. Převoz nebožtíka probíhal buď na vlastním či zapůjčeném povozu, nebo v obecním pohřebním kočáře. Takovýchto kočárů se využívalo i v obcích, které měly kostel i hřbitov, ale jejich rozloha, v podmínkách Poličska lépe řečeno délka, nutila pozůstalé k jejich využití, protože přenesení těla zesnulého v rakvi by bylo pro truchlící fyzicky velmi náročné.⁵²

Další z důvodů, proč si postupně obce zřizovaly vlastní hřbitovy, byl de facto klimatický, neboť převoz zesnulého se stával hlavně v zimních měsících téměř nemožným, ať už pro nesjízdnost cest po deštích nebo pro velký sníh. To je také jeden z důvodů, proč vznikl hřbitov v Lezníku či v Nedvězím.

Vznik i zánik hřbitovů lze obvykle jen velice těžko datovat. Jisté „vodítko“ máme u hřbitovů umístěných okolo nebo v těsné blízkosti kostela, kde lze předpokládat, že vznikly společně s ním. Přesná datace je ale i tak velmi obtížná. Ve zkoumaném regionu je známa přesná doba vzniku jen u těch hřbitovů, jejichž založení je zaznamenáno v písemných pramenech z 19. a začátku 20. století. Díky tomu je znám přesný rok založení evangelického hřbitova v Borové (1810)⁵³, hřbitova v Bystrém (1786)⁵⁴, v Lezníku (1900), v Nedvězí (1901)⁵⁵. V Poličce dokážeme jasně datovat vznik hřbitova centrálního (1905), evangelického (1878) a židovského hřbitova (1881). V Telecím v případě evangelického hřbitova lze uvést data hned dvě. Původní hřbitov okolo kostela vznikl po roce 1793 a roku 1892 jej nahradil nový

⁵⁰ Hartmanice, Nedvězí.

⁵¹ Např. v Korouhvi označení jedné louky Na krchově (dochované v ústní tradici u starších obyvatel).

⁵² Dodnes dochovaný pohřební vůz je například v majetku obce Korouhev.

⁵³ CHYBA, Miloš a kol. *Borová u Poličky: minulost, přítomnost a budoucnost jedné obce*. Borová: Obec Borová, 1998. s. 23.

⁵⁴ TOMÁŠKOVÁ, Marie, ed. *Nedvězí od roku 1474: výpisy z obecní kroniky*. Vyd. 1. Nedvězí: Obecní úřad, 2011. s. 42.

⁵⁵ TOMÁŠKOVÁ, Marie, ed. *Nedvězí od roku 1474: výpisy z obecní kroniky*. Vyd. 1. Nedvězí: Obecní úřad, 2011. s. 42.

– nyní⁵⁶. S omezením můžeme datovat i jiné hřbitovy, např. v Březinách byl založen nyní⁵⁷ hřbitov v druhé polovině 19. století.

Obecně platí, že zánik hřbitovů bývá často zapříčiněn vyčerpáním jeho kapacity. Dřívější způsob pohřbívání v několika mělkých vrstvách do jednoho hrobu byl hygienicky i prostorově neudržitelný. Vznikaly tak hřbitovy nové, většinou situované na okraji vesnic, kde by bylo případně dostatek prostoru pro jejich další rozšiřování. Rozhodující vliv na vznik nových hřbitovů mimo intravilán pak měl v českých zemích dvorský dekret z 28. srpna roku 1784⁵⁷ vydaný císařem Josefem II. Ten zakazoval pohřbívání v kostelech a ve městě. Od roku 1785 byly rušeny hřbitovy farní a bylo nařízeno budování nových hřbitovů obehnaných zdí *úctyhodné vzdálenosti (nejméně čtvrt hodiny chůze) od posledního obytného místa*⁵⁸. Ty pak vznikaly jako centrální a měly na nich být pohřbeny ostatky bez ohledu na náboženské vyznání nebožtíka, byly konfesijně smíšené, případně byl hřbitov rozdělen zídou na katolickou a evangelickou část. Výjimku v pohřbívání měli lidé židovské víry, neboť ti byli nadále pohřbíváni na oddělených hřbitovech.⁵⁹

Původní hřbitovy u kostela časem zanikaly. Jako příklad lze uvést hřbitov v Rohozné, kde se z původního hřbitova kolem kostela sv. Erazma dochovaly pouze tři hroby a zeď, která tento hřbitov i s kostelem obklopuje. Nový hřbitov byl zřízen sice nedaleko, ale už mimo zástavbu obce. Další příklad se nalézá v Bystrém, kde byl hřbitov umístěn v centru města okolo kostela sv. Jana Křtitele a byl od zbytku města oddělen hřbitovní zdí. Pro nedostatečnou kapacitu byl v roce 1786 založen mimo centrum města nový hřbitov a původní zcela zanikl.⁶⁰

Na některých hřbitovech můžeme odlišit sekce hrobů dle náboženského vyznání nebo třeba podle bydliště zesnulého. Nejde o rozčlenění v rámci jedné obce, ale o vymezení prostoru pro hroby zesnulých z jiných vesnic. Vsi, které neměly vlastní hřbitov, pochovávaly své mrtvé

⁵⁶ SCHAUEROVÁ, Alena a kol. *Telecí: historie a současnost*. V Telecí: Obecní úřad v Telecí, 2003. s. 48.

⁵⁷ TINKOVÁ, Daniela. *Exodus zemřelých: Počátky medikalizace smrti v pozdně osvícenských Čechách*. IN: *Sociální studia. Katedra sociologie FSS MU*, 2/2011. s. 50.

⁵⁸ NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a pohřbívání*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013. s. 229.

⁵⁹ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2004. s. 270–277.

⁶⁰ TOMÁŠKOVÁ, Marie, ed. *Nedvězí od roku 1474: výpisy z obecní kroniky*. Vyd. 1. Nedvězí: Obecní úřad, 2011. s. 42.

na území vedlejších obcí tak, aby byly hroby z jedné obce blízko sebe. Příkladem může být tzv. trhonická⁶¹ část hřbitova v Korouhvi.

Jiné rozdělení plochy hřbitova a hrobových výměr lze sledovat v obcích, kde proběhly velké změny v národnostním složení obyvatel. V našem případě se jedná o vesnice, ve kterých do roku 1945 převládalo německé obyvatelstvo. Německé hroby byly částečně násilně poničeny a zničeny a částečně ponechány bez údržby. Jedná se o obce Jedlová (2 hřbitovy), Květná, Pomezí a Stašov. Hřbitovy v takových vesnicích zcela nezanikly, protože je začali využívat pro své zesnulé noví obyvatelé vesnic. Podoba takových hřbitovů je prakticky shodná ve všech pěti případech. Dochovala se jen část původních německých hrobů, mnohé pomníky jsou poničeny nebo zanedbány a hroby neupraveny.

V Květné, v Pomezí a ve Stašově je na první pohled patrné odlišení české a německé části hřbitova. České hroby, kterých je v dnešní době více, jsou umístěny na jedné polovině nebo jen jedné třetině hřbitova, zbylá část obsahuje hroby německé, kterých je méně. Tento nepoměr je nejlépe vidět ve Stašově a v Pomezí, kde jsou české hroby natěsnány jeden vedle druhého, ale žádný nezasahuje do německé části, kde je velké množství volných hrobových míst, která jsou dnes zatravněna. V Květné například nechali většinu německých hrobů zarůst břečťanem. Jediné, co je na tamějším hřbitově po původních obyvatelích udržováno, je centrální hřbitovní kříž.⁶²

Trochu odlišná situace panuje v Jedlové. Zde byla sice většina německých hrobů též odstraněna, ale ty, jež zůstaly, dodnes nejsou od českých na první pohled nijak oddělené, což ale může být v případě horního jedlovského hřbitova jen důsledkem nedostatku prostoru. V případě dolního jedlovského hřbitova jsou německé hroby situovány především do jedné dolní řady, která neobsahuje české hroby, ale opět od nich není nijak nápadně oddělena.

Jediným případem, ve kterém se dá mluvit o kontinuitě v pohřbívání a který se mi podařilo zaznamenat, je hrobka rodiny Püttnerovy v obci Květná. Tato hrobka je nadále udržovaná a využívána jen díky tomu, že Valerie rozená Püttnerová nebyla zařazena do odsunu, zřejmě díky sňatku (provdaná Vajrauchová). Hrobku nadále užívá její rodina.⁶³

V roce 1963 zanikla také část jediného židovského hřbitova na Poličsku včetně plotu. Ostatky z poničených hrobů byly exhumovány a za účasti rabína pietně uloženy v části, která

⁶¹ Trhonice – asi 5 km vzdálená obec od Korouhve, do oblasti Poličska nespádá, kraj Vysočina.

⁶² Obrazová příloha č. 5.

⁶³ Obrazová příloha č. 6.

nadále zůstala židovským hřbitovem. Na původních místech těchto exhumovaných hrobů je nyní centrální hřbitov v Poličce.⁶⁴

2.3.3 Vzhled hrobů

Proces pohřbívání, místo a způsob uložení ostatků zemřelých má historii stejně dlouhou jako lidstvo samo. Od 9. století se po celé Evropě s šířením křesťanství přesouvají hřbitovy do těsné blízkosti kostela. V samotných kostelech podle kanonického práva směli býti pohřbeni pouze duchovní a později i příslušníci šlechtických rodů.⁶⁵ Na starých hřbitovech se už kvůli způsobu pohřbívání hroby nijak neoznačovaly, postupně si hroby lokalizovaly a do svého majetku převedly rodiny šlechtické a zámožné. Tyto hroby pak dostávaly podobu více či méně honosných hrobek, na kterých byla umístěna nápisová deska. Na hrobech chudších obyvatel se někdy nacházely dřevěné, kamenné a kovové kříže.⁶⁶ „V 18. století se rozšířilo dědické vlastnictví hrobu i na ostatní vrstvy a postupně se uzákonily nejen vlastnické vztahy k hrobům, ale i práva a povinnosti vlastníků.“⁶⁷

Po vydání tolerančního patentu v roce 1781 začaly vznikat oddělené hřbitovy. Následný zákaz pohřbívání v kostelech a kolem nich vyvolal vlnu budování nových hřbitovů v extravilánu. Polohou se mění také zvyklost pohřbívat zesnulé co nejblíže kostelu. Věřilo se, že čím blíže ke kostelu se hrob nacházel, tím posvátnější půda kryla tělo zemřelého. Nově plánované hřbitovy byly pečlivě rozparcelovány a předem rozděleny podle tří kritérií.

Prvním bylo náboženské vyznání (část hřbitova určena katolíkům, druhá evangelíkům), druhým byl věk zesnulého (dětské hroby mívaly vlastní sekci) a třetím kritériem byla tzv. platební třída. Hroby a hrobky první platební třídy (tj. bohatších obyvatel) byly tedy situovány podél hřbitovní zdi, zatímco hroby druhé platební třídy se nacházely uvnitř hřbitova. Na nových hřbitovech nebyla některá místa posvátnější než jiná. Zdi poskytovaly možnost stavby většího hrobu, vyššího a mohutnějšího náhrobku než hroby vnitřní. Rozdíl mezi poplatky pro obě třídy lze doložit například v obci Lezník, kde se v roce 1914 platilo „za zakoupení práva ku zřízení

⁶⁴ KONEČNÝ, Stanislav. *Lid Bible v Poličce: vznik, vývoj a zánik židovské obce*. 2., upr. vyd. Litomyšl: Stanislav Konečný ve spolupráci se Státním okresním archivem Svitavy, 2004. s. 31-32.

⁶⁵ JÖCKLE, Clemens. *Memento mori: historie pohřbívání a uctívání mrtvých*. Vyd. 1. V Praze: Euromedia Group, 2000. s. 11.

⁶⁶ Více např. BĚLOVÁ, Jana a LANG, Martin. *Hřbitove, hřbitove, zahrado železná: funerální litina hřbitovů na Brdech, Podbrdsku a v okolí*. 1. vyd. Hostivice: Baron, 2013. 80 s.

⁶⁷ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2004. s. 277.

*hrobky rodinné na hrobovém místě třídy prvé na dobu 30 let za jedno místo K 10. U druhé třídy tento poplatek činil 6 K.*⁶⁸ Podle velikosti a bohatosti hrobů a hrobek starších hřbitovů s kostelem (např. Polička, Korouhev) lze odvodit, že stejné dělení dle majetku rodiny zesnulého se dodržovalo i dříve, jenom se během let stala prestižnějšími jiná hrobová místa. Jestliže dříve bylo za nejváženější místo považováno to blízko kostela, nyní zámožní občané přesouvali své rodinné hrobky ke hřbitovní zdi, kde bylo dostatek prostoru pro reprezentativní velikou a honosnou hrobku.

Hroby jsou dále častěji, především ve městech, označovány kamennými náhrobky. *„Venkovské hřbitovy bývaly na sklonku 19. století skromnější než městské a jejich výzdobě nebyla věnována přílišná pozornost. Hroby byly většinou neopatrované a zarostlé trávou a často se stávalo, že sám hrobník nerad viděl, když je někdo upravoval, neboť na ně vyséval jetel a zeleninu, trávu si kosil pro dobytek, pásal tam kozy a pouštěl slepice. Jen zřídka byly hroby opatřeny prostými dřevěnými kříži, které od poloviny 18. století začaly být nahrazovány kříži litinovými a kovovými.*⁶⁹

Postupně v průběhu 19. století byl vzhled hrobů omezován různými úředními vyhláškami. To zapříčinil především zákon z roku 1870, podle nějž *„spadají hřbitovy v českých zemích do resortu zdravotnictví, místo posvátného charakteru se mění v místo veřejné služby*“⁷⁰. Vzhled hrobů tedy začíná být monotónní a jen hrobky nejbohatších rodin se vyčleňují svojí okázalostí a velikostí. Ozdobou hrobů jsou běžně kromě květin také menší sochařské výrobky různé umělecké hodnoty (např. sošky hrdliček, andělíčků).⁷¹ Náhrobní desky se dále vyznačují jednoduchostí až strohostí jak ve výzdobě, tak v nápisech, které jsou ryté nebo leptané. Dnes mohou být hřbitovy pod správou měst, krajů, státu, církve či náboženské obce a částečně i soukromých osob.⁷²

Vzhled hřbitovů Poličska v dobách minulých lze přesněji posoudit z několika fotografií, které se dochovaly. Jedná se ale většinou o snímky, které v první řadě zachycují kostel, nikoliv hřbitov. Ojedinělou možnost představit si, jak vypadaly zdejší hřbitovy, poskytují zápisky Terézy Novákové. Ta ve své knížce *Z nejvýchodnějších Čech* popsala v črtě *Tři hřbitovy*

⁶⁸ KOPECKÝ, Josef a kol. *Lezník*. Vyd. 1. Lezník: Osadní výbor v Lezníku, 2010. s. 163.

⁶⁹ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2004. s. 278.

⁷⁰ HUPKOVÁ, Martina. *Pohřbívání a hřbitovy – reflexe kultury českého venkova*. IN: *Deník veřejné správy*. 16. 12. 2010. Dostupné na <<http://www.dvs.cz/clanek.asp?id=6462396>>.

⁷¹ Více o výzdobě hrobů např. JANDOVSÁ, Miroslava. *Upravujeme hroby*. Vyd. 1. Praha: Brázda, 2002. 105 s.

⁷² HUPKOVÁ, Martina. *Pohřbívání a hřbitovy – reflexe kultury českého venkova*. IN: *Deník veřejné správy*. 16. 12. 2010. Dostupné na <<http://www.dvs.cz/clanek.asp?id=6462396>>.

v Borové vzhled hned tří zdejších hřbitovů – katolického, evangelického a zaniklého, tajného československého hřbitova.

„Úhledný kostelíček se špičatou, bedněnou věží nejdříve vás přivábí. Fortnička z jedné, široká vrata z druhé strany otevírají vstup k řadám rovů, které kostelík borovský kol do kola obkličuje. Stará kostnice s divnou homolovitou střechou šindelovou, která z daleka vypadá jako středověká bašta, upoutá ihned vaši pozornost. Dny její jsou sečteny, rovněž jako dny zajímavé bedněné věže kostelní, která prý počíná se kloniti; za málo měsíců asi zmizí obojí ty doklady tesařské práce. Snažíme se ještě rozluštit latinský nápis na omítce kostnice – marně, jelikož jest již příliš otřelý – a již se pouštíte mezi hroby a pomníky.

Na všech rovech jsou kříže, jsmeť na hřbitově katolickém, čemuž svědčí i ozdobnost kostelíka, uprostřed sadu mrtvých posvátného.

Vidíme kříže kamenné – náhrobky vesnických předáků – kříže dřevěné černě i modře a zeleně natřené – ozdobu růvků dětských. Vidíme lakované, lesknoucí se kříže železné, nad něž nemůže býti nevkusnějšího. Konečně kdesi při zdi vysokou bujnou travou a bejlím obrostlé náhrobníky staré práce zámečnické, z oblouků, roztodivných závitků, točinek a růžic ve tvar křížový upravené, jichž na maloměstských a vesnických hřbitovech bylo kdysi hojně, které však pomalu házeny od hrobníků mezi staré haraburdí a jen zřídka kdy znalecm starého průmyslu šťastně dopraveny do muzeí. Na hřbitově borovském zachováno jich tré; všechny jsou rzi silně rozežrány, a osadníci považují je za něco, co nemile ruší spořádaný a moderní ráz výzdoby hřbitovní. Tam, kde bývá obraz spasitelův neb jiného světce, mají náhrobky ty schránku otevírací s několika plechovými listy uvnitř. (...)

Mnohem tišeji, smutněji je mezi rovy při prostém, jen několik kroků odtud vzdáleném „domě Páně.“ – evangelická obec borovská má pěknou ozdobnou faru, ale ještě týž chudý „dům Boží“ bez věží, beze zvonů, se vchodem postranným, kostelík jež povstal tu, když miláček českých nekatolíků, císař Josef II., prohlásil svobodu víry tolerančním patentem. (...)

Vycházíte z církvičky na hřbitov; je vysokou zdí obklopen a leží poněkud na svahu, takže tu větry moc dují. Vánek pohrává travou, která nerušeně roste po celém prostranství, na němž není cest. Na růvcích nejmenších pestrá dřevěná zábradlí kalichem rovněž pestrým korunována; kalich zlatý na skrovných počtem i rozměrem náhrobcích ostatních.“⁷³

⁷³ NOVÁKOVÁ, Teréza. Z nejvýhodnějších Čech: řada cestopisných črt. Polička: F. Popelka, 1898. s. 72 – 77.

Většina hrobů na místních hřbitovech pochází z druhé poloviny 19. století a ze století 20. Typický je pro ně obdélníkový tvar náhrobku. „Řadu hrobů zdobí litinové klasicistní, neorenesanční či neogotické kříže, z nichž mnohé pocházejí ze železáren na Vysočině z předminulého století.“⁷⁴ V současné době se projevuje snaha vyhnout se u náhrobních kamenů ostrým hranám a rohům. Na nových hrobech tedy převládají zaoblené tvary náhrobků, na některých jsou naznačena i stylizovaná srdce.⁷⁵ Náhrobky a desky hrobů jsou převážně ze žuly (leštěné i neleštěné), umělého kamene a pískovce, výjimečně z mramoru. Náhrobky pak bývají krom užitého písma odlišeny i jinou výzdobou. Na mnohých z nich najdeme vyobrazení Ježíše Krista, fotografie zesnulých a různé leptané obrázky a motivy (např. západ slunce, na poli pracující oráč, stylizovaná krajina, reálná stavba)⁷⁶. I přes jistou unifikaci vzhledu hrobů, lze na hřbitovech v oblasti Poličska nalézt náhrobky řešené originálněji, v některých případech se jedná o umělecká díla. Řada hrobů byla v posledních desetiletích doplněna o urny, které nejsou uloženy přímo v hrobě, nýbrž na viditelném místě (většinou u náhrobního kamene). Kamenné urny jsou opatřeny většinou jménem zesnulého, případně datací narození a smrti.

Neměnil se samozřejmě jenom vzhled hrobů, velkých změn doznal i samotný pohřební akt. Na přelomu 19. a 20. století lze najít značný nepoměr mezi pohřbem bohatších a méně zámožných občanů. „*Toho času, když zemřel zámožný občan, měl při pohřbu 2. a 3. kněze dle toho, jakou si pozůstalí přáli třídu. Byly tři, pro boháče byla první, pro menšího druhá a pro chudáka třetí, ten měl jen jednoho kněze, a když nemohl dost zaplatit, tak měl jen výkrop hrobu. Bývali před pohřbem večer 2 a 3 modlení. Dvě před pohřbem a jedno večer po pohřbu. Zpěváci a sousedé zasedli za stůl. Ostatní lidé stáli a seděli u kamen. Po modlení se dala na stůl dobrá kořalka a sýr s chlebem. To se podávalo po modlení všem přítomným a krájeli se velké krajíce chleba. Tomuto se říkalo lidově trachtace.*“⁷⁷

2.3.4 Vzhledově vymykající se hroby

Vzhled jednotlivých hrobů, jak je zmíněno výše, se od sebe příliš neliší. Na první pohled pak zaujmou spíše hroby a hrobky svou velikostí, svým uměleckým ztvárněním a materiálem, ze kterého jsou vyrobeny.

⁷⁴ GLOSER, Jaroslav Jan. *Polička: městem krok za krokem*. Vyd. 2. Praha: Argo, 2010. s. 106.

⁷⁵ Obrazová příloha č. 7.

⁷⁶ Obrazová příloha č. 8.

⁷⁷ KOPECKÝ, Josef a kol. *Lezník*. Vyd. 1. Lezník: Osadní výbor v Lezníku, 2010. s. 162.

Na jedné straně strhnou pozornost hroby atypické tvarem svých náhrobních kamenů a desek. Mezi takové lze zařadit v poslední době přibývajících náhrobní kameny ve tvaru srdce, např. hrob Aninky Navrátilové v Poličce na centrálním hřbitově. Lidovou tvořivostí a pestrostí se pak může pochlubit hrob Františky Krejčové na katolickém hřbitově v Sádce.⁷⁸

Zatímco v dřívějších dobách bylo obvyklé užití dřevěných křížů k označení hrobů, dnes je takové vyznačení využito pouze v jednom případě ve Svojanově. Dřevěný kříž na hrobě Marie Živné vyřezal její bratr.⁷⁹

Dřevo se nachází také v Poličce na katolickém hřbitově v sekci dětských hrobů. Je z něj vyhotoven vzhledově atypický náhrobek ve tvaru dětské postýlky. Jiným způsobem hrob značen není. Kdo je v něm pochován a ze které doby toto hrobové označení pochází, není tedy zřejmé. Bílý nátěr je značně oprýskaný, ale pravidelná květinová výzdoba dokládá, že o hrob někdo pečuje.⁸⁰

Na Poličsku samozřejmě najdeme i hroby umělecky opravdu hodnotné, a to především na hřbitovech poličských, neboť zdejší měšťané patřili k nejbohatším obyvatelům zkoumaného regionu. Na hrobkách a hrobech význačných poličských rodin pracovali umělci z Poličky a okolí, ale také z různých koutů země. Umělecká díla nalezneme také na hrobech rodin, ze kterých pochází někteří umělci.

Nejznámějším poličským hrobem je jistě ten, v němž leží nejvýznačnější poličský rodák se svou rodinou. Nachází se na poličském katolickém hřbitově. Hrobku hudebního skladatele Bohuslava Martinů vytvořili architekt Vladimír Rybák⁸¹ a sochař Milan Knobloch⁸² v roce 1984. Na žulové desce je naznačen houslový klíč, vedle kterého jsou vyryta slova, která vystihují osud skladatele. *Z těch dědů a bab, co vodám písni cestu otvírali, z nich jsem a vracím se k nim znova. Z ruky do ruky si podáváme těžký klíč, klíč od domova.* Tento citát⁸³ zároveň

⁷⁸ Obrazová příloha č. 9.

⁷⁹ Na Velký pátek o Velikonocích roku 1974 zemřela v Bratislavě Marie Živná, studentka filozofické fakulty. Byla zatčena za údajnou protistátní činnost a ve vyšetřovací vazbě zemřela. Kříž na hrob ji zhotovil její bratr Mojmír Živný. (DVOŘÁČEK, Petr, ed. *"Hřbitovy - naše kamenná historie"*. Boskovice: MAS Boskovicko Plus, 2014. s. 97.) Obrazová příloha č. 10.

⁸⁰ Obrazová příloha č. 11.

⁸¹ Vladimír Rybák – * 1936, architekt a výtvarník.

⁸² Milan Knobloch - *1921, sochař a medailér.

⁸³ Obrazová příloha č. 12.

pochází z kantáty *Otvírání studánek*, jež Martinů zhudebnil. Autorem slov je básník Miloslav Bureš, jehož nenápadný hrob⁸⁴ nalezneme nedaleko hrobky rodiny Martinů.⁸⁵

Poblíž Burešova hrobu leží hrob rodiny Cupalovy, úpravu náhrobního kamene a jeho dekor dostal na starosti sochař Vojtěch Eduard Šaff⁸⁶, poličský rodák.⁸⁷

Tento náhrobek není jediným Šaffovým dílem na Poličsku, jeho práci nalezneme i na hřbitově v Korouhvi, kde zdobí hrobku rodiny Michlovy a Trnkovy socha Ježíše Krista v nadživotní velikosti doplněná o ruce semknuté k prosbě a modlitbě.⁸⁸ V této hrobce spočinuly ostatky doktora Františka Michla⁸⁹, jednoho z nejznámějších místních rodáků. Ten nakonec v hrobce místo svého posledního odpočinku nenašel, neboť jeho ostatky byly roku 1908 přeneseny do krypty pod kaplí sv. Františka zdejšího kostela. V té má také tento rodák pamětní desku.

Ke zdi poličské zvonice u kostela sv. Michala přiléhá hrob rodiny Smolovy a Jakubíčkovy.⁹⁰ „Zdobí jej náhrobek Stanislava Suchardy⁹¹ z roku 1909, socha anděla byla provedena v dílně bratří Ducháčků ve Vršovicích za osobního dohledu Stanislava Suchardy, architektonické práce v dílně Suchardova bratra Vojtěcha v Nové Pace.“⁹² Rodina poličského purkmistra si mohla takto nákladný a umělecky hodnotný náhrobek finančně dovolit.

Také na poličském centrální hřbitově nalezneme řadu unikátních náhrobků. Prvním z nich je dnes postupně okolními tújemi zarůstající hrob Heleny Kavánové. Návrh náhrobku zadal její manžel František Kaván, malíř, Františku Úprkovi⁹³. Podle tohoto návrhu pak v roce 1928 vytesal *Děvče s liliemi* sochař František Vejs.⁹⁴

⁸⁴ Obrazová příloha č. 13.

⁸⁵ Na starém poličském hřbitově jsou umístěny ukazatele, které návštěvníka hřbitova dovedou k hrobům známých umělců, tj. k hrobu B. Martinu, M. Bureše a J. Vladislava. Obrazová příloha č. 14.

⁸⁶ Vojtěch Eduard Šaff – 1865 – 1923, sochař.

⁸⁷ Obrazová příloha č. 15.

⁸⁸ Obrazová příloha č. 16.

⁸⁹ MUDr. František Michl – 1850 – 1900, chirurg a mimořádný profesor Lékařské fakulty Karlovy univerzity.

⁹⁰ Obrazová příloha č. 17.

⁹¹ Stanislav Sucharda – 1866 -1916, sochař.

⁹² GLOSER, Jaroslav Jan. *Polička: městem krok za krokem*. Vyd. 2. Praha: Argo, 2010. s. 102.

⁹³ František Úprka – 1868 – 1929, sochař, bratr malíře Josefa Úprky.

⁹⁴ František Vejs – 1871 – 1951 – sochař, vyhotovil podle tohoto návrhu ještě další tři velmi podobné pomníky (v Žabonosech, v Praze na Olšanech a na Malvazinkách). Obrazová příloha č. 18.

Další sochařské dílo v podobě ženské postavy nalezneme nedaleko na hrobě paní Olgy Vymětalové. Sochu vytvořil z pískovce Josef Fojtík⁹⁵. Také tato socha je částečně zakryta tújemi, které ji značně převyšují.⁹⁶

Do třetice je třeba zmínit ještě jednu sochu znázorňující ženu. Ta tentokrát doplňuje hrob rodiny Sionovy, ze které pochází malíř Zbyšek Sion⁹⁷. Postava ženy je zpracována specifickým stylem Olbrama Zoubka⁹⁸. Dílo se jmenuje *Žena odevzdávající se* a bylo vytvořeno v roce 1988.⁹⁹

Smutným faktem zůstává, že o některé umělecké náhrobky Polička přišla kvůli krádežím. Takový osud potkal například hrob rodiny Lichtágovy. Sochař a keramik Jan Lichtág¹⁰⁰ doplnil rodinný hrob o sochu *Piety* z roku 1934. Tato byla ovšem na konci 90. let 20. století ze hřbitova ukradena. Podobný osud potkal i reliéf *Poutníka*, který byl dílem sochaře Emila Kubíčka¹⁰¹. Svého času zdobil náhrobní kámen rodiny Kleslovy a Janelovy. Obě tato umělecká díla zmizela z katolického hřbitova v Poličce.¹⁰²

⁹⁵ Josef Fojtík – 1890 – 1966 – sochař a výtvarný pedagog.

⁹⁶ Obrazová příloha č. 19.

⁹⁷ Zbyšek Sion – *1938, malíř a grafik.

⁹⁸ Olbram Zoubek – *1926, sochař. Obrazová příloha č. 20.

⁹⁹ GLOSER, Jaroslav Jan. *Polička: městem krok za krokem*. Vyd. 2. Praha: Argo, 2010. s. 109.

¹⁰⁰ Jan Lichtág – 1898 – 1985 – sochař a keramik.

¹⁰¹ Emil Kubíček – 1898 – 1967 – sochař a medailér.

¹⁰² GLOSER, Jaroslav Jan. *Polička: městem krok za krokem*. Vyd. 2. Praha: Argo, 2010. s. 103.

3 Analýza náhrobních nápisů

Hrobové nápisy Poličska lze rozčlenit dle jejich umístění na náhrobku do tří hlavních skupin - na nápisy v horní části, nápisy ve středové části a nápisy v dolní části náhrobku. Tyto nápisy se od sebe obsahově liší. Rozdílný může být i styl jejich písma, jeho velikost, barva. V regionu se vyskytují běžně hroby, u kterých je hlavní náhrobní kámen doplněn o jeden či dva boční kameny, případně náhrobní desky. Vzhledem k této odlišnosti by bylo možné u některých hrobů vyčlenit také nápisy na bočních částech náhrobků. Obsahově se takové nápisy ovšem nijak neodlišují od nápisů na hlavním náhrobním kameni. Nejčastěji se svým obsahem řadí k těm, které jsou uváděny ve středové a dolní části náhrobku.

3.1 Horní část náhrobku

Texty v horní části náhrobku slouží jako úvodní sdělení k následujícím nápisům. Toto úvodní sdělení může být ryze nonverbální (umělecká výzdoba náhrobku – např. leptaný obraz, podobizna, symbol)¹⁰³, převážně nonverbální (vyobrazení, jehož přímou součástí je i krátký text)¹⁰⁴ a sdělení pouze verbální, jež v oblasti převažuje.

Nonverbální sdělení mají především funkci estetickou. V některých případech jsou na hrob umístěny bez zjevnějšího bližšího vztahu k zemřelému (např. vyobrazení krajiny se zapadajícím sluncem¹⁰⁵), jindy značí náboženskou víru (např. vyobrazení modlícího se Ježíše Krista¹⁰⁶), nebo doplňují nápisy na hrobě (např. vyobrazení koní, sedláka orajícího pole apod. na hrobech rolníků¹⁰⁷).

Verbální sdělení v horní části náhrobku slouží především jako označení hrobu. Toto označení může být samostatné, tedy jde o jediný nápis na náhrobním kameni, nebo se jedná o označení, které je doplněno nápisy v dalších částech náhrobku. Druhá varianta je v regionu častější.

Nejběžnějším označením na náhrobním kameni je spojení slova *rodina* a konkrétního příjmení (např. *rodina Jilkova*; *rodina Jarochova*; *rodina Trnkova*). Často je v rámci jednoho

¹⁰³ Např. Hegrovi – Borová – katolický hřbitov; Podhajský – Borová – katolický hřbitov; Drašarovi – Sádek – katolický hřbitov.

¹⁰⁴ Např. Šudoma – Starý Svojanov.

¹⁰⁵ Např. Pomezí.

¹⁰⁶ Např. Borová – katolický hřbitov.

¹⁰⁷ Např. Lezník.

náhrobku uvedeno více rodin. Jednotlivé náhrobní nápisy se od sebe liší grafickým zpracováním (různé rozložení jmen rodin na náhrobku, řazení vedle sebe s mezerami, rozdělení rodin symboly, řazení pod sebou). Textově se od sebe liší užitím jednoduchého a množného čísla slova rodina (např. *rodina Soukalova a Vlčkova, rodina Luňáčková a Burešova*;¹⁰⁸ *rodiny Češkova a Hanykova*¹⁰⁹), dále počtem užití slova *rodina* (slovo *rodina* se použije jen jednou a dále se připojují jen příjmení, např. *Rodina Justova Drábkova Lněničkova Pištecká*;¹¹⁰ nebo se slovo *rodina* uvede před každé příjmení, např. *rodina Vosmikova rodina Říhova rodina Javůrkova*¹¹¹). Rozdíl je také ve využití spojky *a* (např. *Rodina Štěpánková a Hájkova*;¹¹² *Rodina Vocelková, a Bartůňková, a Kochová. Rodina Tamelova*¹¹³). Tato spojka bývá často nahrazena mezerou mezi jednotlivými příjmeními nebo jiným symbolem (např. *Rodina Hanusova † Svobodova*¹¹⁴). Při tomto způsobu označení jsou užívány dva tvary příjmení – tvar nominativu (*rodina Tichá*) a tvar genitivu (*rodina Novotných, Tichých*). Na Poličsku se vyskytují také příjmení nesklonná (např. *rodina Macků, rodina Martinů*).

Pouze v jednom případě se vyskytlo označení na náhrobku v obráceném pořadí slov, tj. nejprve příjmení a pak teprve slovo *rodina*. Nápis ve tvaru *Nunvářova rodina* se nachází na novém evangelickém hřbitově v Sádce.

V několika případech došlo v označení hrobu k zápisu chybných tvarů příjmení. Jako příklad poslouží hroby s označením *rodina Procházková, rodina Slavíková*;¹¹⁵ *rodina Sionová*¹¹⁶, kdy bylo krátké *a* chybně vyryto jako dlouhý vokál. Zcela chybný tvar příjmení je uveden na hrobě v Poličce, který je označen slovy *rodina Květenska*. Správný tvar by v tomto případě měl být *rodina Květenských*. K vyrytí chybných tvarů příjmení došlo i v několika případech, kdy jméno rodiny vzniklo z přídavného jména (např. *rodina Malýho*;¹¹⁷

¹⁰⁸ Korouhev.

¹⁰⁹ Bystré.

¹¹⁰ Polička – katolický hřbitov.

¹¹¹ Pustá Rybná.

¹¹² Trpín.

¹¹³ Polička – katolický hřbitov; spojka *a* chybně doprovázena čárkou. Poslední jméno rodiny je uvedeno v dolní části náhrobku z důvodu pozdějšího doplnění a nedostatku místa v horní a střední části náhrobku.

¹¹⁴ Nedvězí.

¹¹⁵ Polička – katolický hřbitov.

¹¹⁶ Korouhev.

¹¹⁷ Korouhev.

rodina Teplýho;¹¹⁸ *rodina Novotnýho*¹¹⁹). V těchto případech může hrát roli i místní mluva, ve které jsou takováto označení rodin běžná.¹²⁰

Řada náhrobků nese příjmení a slovo *rodina* v genitivu. Takové případy bývají uvozeny kratším sdělením např. *Tichý odpočinek rodiny Kuklovy*;¹²¹ *Tichý odpočinek rodiny Jílkovy*;¹²² *Místo posledního odpočinku rodiny Valtrovy Deylovy*;¹²³ *Místo odpočinku rodiny Vaverkovy*¹²⁴. Také v těchto případech můžeme najít chybně zaznamenané tvary příjmení, např. *Poslední odpočinek rodiny Ducháčkové*;¹²⁵ *Tichý odpočinek rodiny Hegrové a Pečinkové*;¹²⁶ *Tichý odpočinek rodiny Pantůčkové a Machové*¹²⁷. Také při takovémto zápisu se na náhrobech vyskytují chyby, např. *Tichý odpočinek rodiny Jírovi*¹²⁸.

Slovem *rodina* a příjmením jsou označovány také hrobky. Některé ovšem nesou ve svém označení přímo slovo *hrobka*. Hrobky na Poličsku jsou zpravidla využity pro uložení víc než jedné ostatků. Nejčastěji tak bývají označeny jako hrobky rodinné, což dosvědčují i nápisy na nich, např. *Rodinná hrobka Kovářova*;¹²⁹ *Rodinná hrobka Kroutilova*;¹³⁰ *Hrobka rodiny Michkové*¹³¹ nebo *Hrobka Zámečnickovy rodiny*¹³². U starších hrobek (vzniklých do první poloviny 20. století) je pro označení rodinné hrobky užít tvar jednotného čísla např. *Hrobka Lidmilova*;¹³³ *Hrobka Jehličkova*;¹³⁴ *Hrobka Mandlikova*¹³⁵. V těchto případech je prvním pochovaným v hrobce právě nositel tohoto příjmení a je u něj zdůrazněn jeho status (např. *Josef*

¹¹⁸ Telecí – evangelický hřbitov.

¹¹⁹ Polička – evangelický hřbitov.

¹²⁰ „Na tomto území se vyvinulo označování příslušnosti genitivem sg.: *Honza Novotn-ého, -ýho* (typ *-ého*), vychází z určení rodinného vztahu otce a syna, otce a dítěte, hospodáře a služebníka apod.“ (CUŘÍN, František. *Historický vývoj označování rodiny a rodinné příslušnosti v českých nářečích*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1964.)

¹²¹ Bystré.

¹²² Bystré.

¹²³ Polička – katolický hřbitov.

¹²⁴ Trpín.

¹²⁵ Svojanov.

¹²⁶ Bystré.

¹²⁷ Korouhev.

¹²⁸ Bystré.

¹²⁹ Široký Důl – katolický hřbitov.

¹³⁰ Polička – katolický hřbitov.

¹³¹ Polička – katolický hřbitov.

¹³² Bystré.

¹³³ Sádek – katolický hřbitov.

¹³⁴ Polička – katolický hřbitov.

¹³⁵ Polička – katolický hřbitov.

Antonín Lidmila majitel parní pily a mlýna). V jednom případě je jméno nejvýznamnějšího z pohřbených v hrobce vyzdvíženo přímo *Hrobka Dr. L. Zatočila a Bandouchova*.¹³⁶

Poměrně málo využívaným způsobem označení náhrobků je uvedení samotného příjmení. Například v Korouhvi, kde se nachází 417 hrobových míst, tj. 221 náhrobních kamenů na hrobech, dvojhrobech a hrobkách, jsou zaznamenány pouze dva náhrobky označené příjmením - *Hloušovi* a *Gloserovi*. Naproti tomu nápisy se slovem *rodina* se vyskytují na 172 náhrobcích z celkového počtu.

V horních částech náhrobku jsou odlišeny i hroby manželské. V regionu je využito tři typů zápisu manželských jmen. Oba manželé jsou uvedeni křestními jmény a společným příjmením (např. *Jan a Anežka Nedělovi*;¹³⁷ *Sylvestr a Františka Hloušovi*, *Marie a Martin Procházkoví*, *František a Anna Hnátovi*¹³⁸), příjmení je uvozeno slovem *manželé* (např. *Manželé Páralovi*;¹³⁹ *Manželé Plchovi*¹⁴⁰), nebo jsou pro označení užita obě křestní jména, ale tvar příjmení v jednotném čísle (např. *Zde odpočívá František a Marie Teplá*¹⁴¹). Vyskytl se případ, ve kterém je příjmení skloňováno nespisovně – *Zde v Pánu odpočívají manželé Jan a Kateřina Novotný*¹⁴².

U starších hrobů (vzniklých přibližně do poloviny 20. století) se vyskytuje v horní části úvodní formule odkazující přímo k místu hrobu. Nejedná se o nápisy neutrální, často se v nich vyskytují eufemismy, které pomáhají překonat pozůstalým smutek ze ztráty bližního. Na náhrobcích je proto nejčastěji uvedeno, že v hrobě někdo spí, případně odpočívá (např. *Zde tiše spí naši rodiče*;¹⁴³ *Zde spinká*;¹⁴⁴ *Zde sladce spinká*;¹⁴⁵ *Zde libě spinká*;¹⁴⁶ *Zde sladce dřímá*;¹⁴⁷

¹³⁶ Polička – katolický hřbitov.

¹³⁷ Polička – centrální hřbitov.

¹³⁸ Korouhev.

¹³⁹ Jedlová – dolní hřbitov.

¹⁴⁰ Bystré.

¹⁴¹ Polička – centrální hřbitov.

¹⁴² Široký Důl – evangelický hřbitov.

¹⁴³ Breziny.

¹⁴⁴ Polička – katolický hřbitov.

¹⁴⁵ Borová – evangelický hřbitov, Lezník.

¹⁴⁶ Polička – evangelický hřbitov.

¹⁴⁷ Polička – katolický hřbitov.

*Zde odpočívá;*¹⁴⁸ *Zde tiše odpočívá;*¹⁴⁹ *Zde odpočívají;*¹⁵⁰ *Tichý odpočinek;*¹⁵¹ *Poslední odpočinek;*¹⁵² *Místo posledního odpočinku;*¹⁵³ *Místo odpočinku*¹⁵⁴). Typické je užití takovýchto eufemismů u dětských hrobů. Ve sledované oblasti se hojně nacházejí i sdělení, která se zmiňují o pochování ve smyslu uložení ostatků (nejčastěji *Zde jsou pochováni;*¹⁵⁵ *Zde je pochován*¹⁵⁶). Někdy jsou tyto nápisy koncipovány jako projev náboženské víry (např. *Zde v Pánu odpočívá;*¹⁵⁷ *Zde očekává slavné vzkříšení;*¹⁵⁸ *Zde očekává na den vzkříšení;*¹⁵⁹ *Zde v Pánu zesnulé Blažence Olivové*¹⁶⁰). Citově zcela neutrální nápisy v horní části náhrobku se na Poličsku vyskytují jen ojediněle. Jako příklad mohou sloužit dva nápisy ze Svojanova – *Zde jest pohřbena*¹⁶¹ a *Zde uložen popel z Josefa Samka*¹⁶².

Posledním a nejméně frekventovaným typem textů v horní části náhrobku jsou úryvky z básní a především citace z Bible. Tyto básně a citace se ve větším množství nacházejí hlavně v dolních částech náhrobků a v práci jim je věnovaná samostatná kapitola.

3.2 Středová část náhrobku

Středovou část náhrobku tvoří nápisy faktické, uvádějící informace o zemřelých. Struktura nápisů a míra jejich podrobnosti závisí více na přání pozůstalých než na konvencích, proto se ve zkoumaném regionu nacházejí náhrobky, které jsou zaplněny textem, a jiné, které ve středové části nemají vyrytý nápis žádný. Náhrobek tak nese pouze titulek, případně titulek a text v dolní části náhrobního kamene. Na většině hrobů středové části nápisy nesou a obsahují

¹⁴⁸ Korouhev.

¹⁴⁹ Polička – katolický hřbitov.

¹⁵⁰ Např. Korouhev.

¹⁵¹ Bystré.

¹⁵² Svojanov.

¹⁵³ Polička – katolický hřbitov.

¹⁵⁴ Trpín.

¹⁵⁵ Borová – katolický hřbitov.

¹⁵⁶ Kamenec.

¹⁵⁷ Např. Borová – katolický hřbitov, Bystré, Korouhev, Lezník, Pustá Kamenice – katolický hřbitov.

¹⁵⁸ Borová – katolický hřbitov.

¹⁵⁹ Sádek – evangelický hřbitov.

¹⁶⁰ Svojanov.

¹⁶¹ Svojanov.

¹⁶² Svojanov.

jména zesnulých, jejich životní data, místní údaje i informace o jejich povolání a společenském statusu.

3.2.1 Nápisy jmenné

Jména pochovaných jsou na této části náhrobku nejčastějším nápisem. Jejich zápis je v regionu proveden několika způsoby. Nejběžněji je uvedeno celé jméno zesnulého, tj. křestní jméno i příjmení. Pokud nese hrob titulek s vypsáním příjmením, nemusí být příjmení znovu uváděno ve středové části a vypsána jsou pouze jména křestní. Vyskytuje se ale znovu vypsané příjmení (např. *Rodina Čěškova | Marie Čěškova a její bratr Jan Čěška*¹⁶³). Křestní jména jsou uváděna převážně v nominativu a ve většině případů bez citového zabarvení. Křestní jména ve tvaru deminutiv a v domáckých podobách jmen se nacházejí hlavně v případě nápisů, na hrobech dětí a mladších osob (např. *Aninka, Lucinka, Vlastička, Růženka, Jaroušek, Oluška, Růža, Pepa, Pepík*). Na dětských hrobových nápisech se výjimečně setkáváme se zápisem příjmení v genitivu (např. *Zde sladce spinká drahá Aninka manželů Říhových*;¹⁶⁴ *Zde libě spí Lubošek Slezáků*;¹⁶⁵ *Zde libě spí náš malý synáček Jiříček Dostálů*¹⁶⁶).

Křestní jména mohou být z důvodu úspory místa vyryta iniciálovými zkratkami. Tvořeny jsou z počátečních písmen nebo jejich skupin. Pro ty pak platí zásada, že nesmí končit samohláskou (např. *A. D. Beran*;¹⁶⁷ *F. Pražan*;¹⁶⁸ *M. Šaffová*;¹⁶⁹ *M. Knobloch, Vl. Rybák*;¹⁷⁰ *Jos. V. Just. Michl*;¹⁷¹ *Jos. Edvard*;¹⁷² *Joseff Fran. Steffka*;¹⁷³ *Frant. Michl*¹⁷⁴).

U provdaných žen bývají na hrobech na Poličsku často uvedena i jejich rodná příjmení. K jejich uvedení dochází vždy po uvedení křestního jména. Nejčastěji je takové příjmení uvozeno zkratkou *roz.* (např. *Marie roz. Čermáková, Marie Čápková roz. Vojtova*;¹⁷⁵ *Anna*

¹⁶³ Bystré.

¹⁶⁴ Polička – katolický hřbitov.

¹⁶⁵ Polička – katolický hřbitov.

¹⁶⁶ Polička – evangelický hřbitov.

¹⁶⁷ Polička – židovský hřbitov.

¹⁶⁸ Polička – katolický hřbitov.

¹⁶⁹ Polička – katolický hřbitov.

¹⁷⁰ Hrob Bohuslava Martinů – Polička – katolický hřbitov.

¹⁷¹ Březiny.

¹⁷² Korouhev.

¹⁷³ Polička – katolický hřbitov.

¹⁷⁴ Korouhev.

¹⁷⁵ Polička – katolický hřbitov.

Holubová roz. Hejtmanková;¹⁷⁶ *Štěpánka Kuncová roz. Vtípilová*¹⁷⁷) nebo *r.* (např. *Františka r. Tichá*¹⁷⁸). Méně obvyklé je vyrytí celého slova *rozená* (např. *Alžběta Brožová rozená Duchoňová, Anna Brožová rozená Jindrová*;¹⁷⁹ *Marie Bambásková rozená Mrštíková, Kristina Marková rozená Prudičová*¹⁸⁰). U hrobů z první poloviny 20. století bývá vyryto *rodem* (např. *Anna Strítěská rodem Faimonova*;¹⁸¹ *Zeni Kvasničková rodem Thanabaurova*;¹⁸² *Františka Krejsková rodem Junková*¹⁸³).

Neobvyklé je řešení, kdy je u ženy uvedeno jako hlavní příjmení, které je doplněno o zkratku slova *provdaná* a příjmení po svatbě (např. *Vlasta Kučerová provd. Janková*;¹⁸⁴ *Anna Olivová a její dcera Marie prov. Zatravová*.¹⁸⁵). Tyto varianty jsou použity v případech, kdy manžela pohřbili na jiném místě než jeho choť. Manželka sama je uložena do rodinného hrobu své rodiny v místě narození. Další možností je uvedení ženy pod rodným příjmením, protože její manželství bylo rozvedeno. V Poličce se nachází i hrob, jehož zápis naznačuje, že žena pochovaná v hrobě s nápisem *Rodina Huškova* měla již jiné příjmení, které ale není uvedeno (*Marta, roz. Hušková*). Neobvyklý zápis se nachází na nedvěžském hřbitově, kde je v rodinné hrobce pochována *Anna Hanusová roz. Hanusová*. Zřejmě jde o shodu příjmení rodného a manželova, kdy jsou obě uvedena proto, aby bylo zřejmé, že dotyčná nezemřela neprovdána. Jinou variantou zápisu obou příjmení představuje zápis s využitím pomlčky (např. *Edita Cyprová – Říhová*;¹⁸⁶ *Amálie Kynclová – Filipi*;¹⁸⁷ *Zdeňka Ostrá – Sommerová*¹⁸⁸). Pokud by zápis na náhrobku měl znamenat, že žena používala za svého života příjmení složené ze společného příjmení manželova a svého rodného příjmení, byla by psána se spojovníkem, nikoliv s pomlčkou.¹⁸⁹ Rodné příjmení se v takových případech píše jako druhé v pořadí. Pokud

¹⁷⁶ Bystré.

¹⁷⁷ Březiny.

¹⁷⁸ Polička – katolický hřbitov.

¹⁷⁹ Korouhev.

¹⁸⁰ Polička – katolický hřbitov.

¹⁸¹ Široký Důl – evangelický hřbitov.

¹⁸² Polička – katolický hřbitov.

¹⁸³ Telecí – evangelický hřbitov.

¹⁸⁴ Březiny.

¹⁸⁵ Svojanov.

¹⁸⁶ Březiny.

¹⁸⁷ Borová – evangelický hřbitov.

¹⁸⁸ Polička – katolický hřbitov.

¹⁸⁹ Po sňatku může žena užívat příjmení složené ze společného příjmení po manželovi a svého rodného příjmení, které se uvádí na druhém místě. Tato složená příjmení se dnes na rozdíl od dřívější praxe zapisují bez spojovníku (podle výkladu Ministerstva vnitra k ustanovení § 8 odst. 1 zák. č. 94/1963 Sb. ve znění pozdějších předpisů a §

by tomu tak bylo, můžeme vyrytí pomlčky označit za chybu kameníka. Jediný případ využití spojovníku ve jméně se nalézá na náhrobku rodiny Madejevské v Poličce - *Marie Ravič-Šimburská, roz. Madejevská*.

U náhrobků z první poloviny dvacátého století se několikrát uvádějí příjmení žen s krátkým koncovým vokálem. Nesou tak stejný tvar jako přivlastňovací adjektivum (např. *Marie Češkova*;¹⁹⁰ *Albína Bittnerova*¹⁹¹). V jednom případě je na náhrobku uvedeno rodné příjmení v maskulinním tvaru. Hrob Anny Pickové, která zemřela roku 1899, se nachází na židovském hřbitově v Poličce a jako rodné příjmení je uvedeno *Stiasny*. Tento tvar byl zřejmě použit pod vlivem němčiny.

K odlišným variantám zápisů jmen dochází na náhrobcích Poličska, pokud má příjmení podobu adjektiva přivlastňovacího. „*Příjmení sem náležející jsou původně domácí, a to česká a slovenská přídavná jména přivlastňovací zakončená na -ů, -ův, popř. nářeční na -u, -ůj (ve slovenštině -ove, -je,-ovie).*“¹⁹² V regionu se z této skupiny nacházejí především příjmení zakončené na -ů (např. *Petrů, Macků, Martinů, Pavlů*). „*Tato příjmení mohou zůstat nesklonována a v návaznosti na to nepřechýlená, řídčeji - v souhlase s rodinnou a místní zvyklostí - se skloňují podle vzoru pán a přechylují se, např. Martinů, 2. - 7. p. Martinů - Martinů. Skloňování 2. a 4. p. Martina, 3. a 6. p. Martinovi, 7. p. Martinem - Martinová se vztahuje především k příjmení Martin. I když je jazykově přijatelné, obvykle se neužívá a v praxi se dává přednost tvaru Martinů.*“¹⁹³ Právě u příjmení *Martinů* nacházíme nejvíce odlišností. Nejčastěji je toto příjmení používáno v nesklonné podobě. Na dvou hrobech v Poličce ale najdeme dvě odlišnosti. Na prvním náhrobku jsou pod nápisem *Rodina Martinova* uvedeni zde pochovaní – *Josef Martinů, Cecilie Martinová, Františka Martinová, Amalie Martinová*. Na tomtéž hřbitově byla využita i jiná varianta přechylování. Náhrobek nese titulek *Rodina Martinova* a mužská jména na něm uvedená jsou ve tvaru *Martinů*, ženská jména mají k tomuto tvaru přechylovací příponu -ová, zapsanou přes spojovník (*Tonička Martinů-ová, Anna Martinů-ová, Františka Martinů-ová*).

70 odst. 1 zák. č. 301/2000 Sb.), psaní se spojovníkem se zachovává jen u dříve vzniklých příjmení tohoto typu. <<http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=704>>.

¹⁹⁰ Bystré.

¹⁹¹ Polička – katolický hřbitov.

¹⁹² KNAPPOVÁ, Miloslava. *Naše a cizí příjmení v současné češtině*. Liberec: Tax Az Kort, 2002. s. 74.

¹⁹³ KNAPPOVÁ, Miloslava. *Naše a cizí příjmení v současné češtině*. Liberec: Tax Az Kort, 2002. s. 74.

V oblasti se dále často objevuje původem cizí příjmení Filipi, které se skloňuje pomocí zájmenných koncovek *-ho, -mu, -m*. Tyto koncovky se připojují k plné podobě příjmení stejně jako přípona *-ová*. V češtině nejsou příjmení zakončená na *-i* obvyklá, a proto mohou, vzhledem k rodinné zvyklosti, zůstat nepřechýlená.¹⁹⁴ V oblasti se vyskytují jak přechýlené tvary příjmení *Filipiová*, tak nepřechýlené *Filipi*. Různé je v jejich případě též označení rodin. Na náhrobcích se vyskytuje varianta nesklonná – *rodina Filipi*¹⁹⁵, ale také sklonná v různých tvarech (např. *rodina Filipiova*;¹⁹⁶ *rodina Filipiho*;¹⁹⁷ *rodina Filipich*;¹⁹⁸ *rodina Filipích*¹⁹⁹). V Širokém Dole se na katolickém hřbitově objevuje i varianta příjmení *Filipí*.

Na náhrobních kamenech se na Poličsku projevilo i počesťování původně německých příjmení. Tento jev lze doložit náhrobními nápisy v Jedlové, kde se na jednom náhrobku objevuje jméno *Wilder* a na druhém označení *rodina Vildrova*, ačkoliv oba hroby patří jedné rodině. V Poličce se dvě podoby jednoho příjmení vyskytují pouze na jednom náhrobku – *Rudolf Schmid*, narozený v roce 1898, a *Jan Šmíd*, který se narodil o tři roky později. Třetí ukázka úpravy německého jména se nachází na rodinné hrobce v Květné. Hlavní náhrobní kámen uvádí nápis *Familie Püttner*, před ním je ovšem vytvořen náhrobní kámen menší a novější s nápisem *Valerie Vajrauchová roz. Pütnerová*.

3.2.2 Časové údaje

Druhou nejčastější informací, kterou hrobové nápisy o zemřelém uvádějí kromě jména, je datace života. Nápisy většinou obsahují jak datum narození, tak datum úmrtí. U starších hrobů převládá přesná datace pouze u úmrtí, ale tento údaj je doplněn o věk zesnulého. Způsob zápisu se ovšem na náhrobcích liší.

V některých případech je život pohřbeného vymezen pouze roky (např. *Julius 1847 - 1890*, *Apolonie 1849 - 1926*;²⁰⁰ *Jaromíra Dospělová 1922 - 1961*, *Stanislav Dospěl 1919 -*

¹⁹⁴ KNAPPOVÁ, Miloslava. *Naše a cizí příjmení v současné češtině*. Liberec: Tax Az Kort, 2002. s. 63–64.

¹⁹⁵ Pustá Kamenice – katolický hřbitov, Pustá Rybná.

¹⁹⁶ Polička – centrální hřbitov.

¹⁹⁷ Telecí – evangelický hřbitov.

¹⁹⁸ Pustá Kamenice – katolický hřbitov.

¹⁹⁹ Polička – katolický hřbitov; všichni jmenovaní na náhrobku mají uveden tvar příjmení Filipi.

²⁰⁰ Polička – katolický hřbitov.

1999;²⁰¹ *Josef* 1909 - 1975, *Julie* 1909 - 1975;²⁰² *Lucinka* 1976 - 2001²⁰³), častěji se ale na náhrobku uvádí přesnější datace, tj. den, měsíc a rok. Tyto údaje bývají uvozeny grafickými symboly narození a smrti (hvězdička, křížek), nebo jsou před nimi vyryty zkratky či celá slova (např. *nar.*, *naroz.*, *zem.* *zemř.*, *odebrala se na věčnost*, *zesnul v Pánu*). Datace jsou nejčastěji zapsány číslicemi, a to arabskými nebo kombinací arabských a římských číslic. Arabské číslice jasně převažují na všech sledovaných hřbitovech, bez ohledu na dobu vzniku náhrobku. Je-li zápis vyveden pouze těmito číslicemi, objevuje se hned několik grafických forem. Na náhrobcích vzniklých koncem 19. století a v první polovině 20. století je datace uvedena formou zlomku, který se nachází přímo v letopočtu (např. *Anna Čermáková* * $18\frac{25}{7}08$ † $18\frac{23}{6}79$, *Tomáš Čermák* * $18\frac{15}{12}38$ † $19\frac{6}{4}11$, *Cyril Krystin* * $19\frac{7}{6}07$ † $19\frac{17}{6}22$;²⁰⁴ *František Holub* * $18\frac{11}{1}33$ † $19\frac{14}{4}16$;²⁰⁵ *Josef Ferd. Primus* * $18\frac{14}{1}39$ † $19\frac{1}{2}19$ *Marie Primusová* * $18\frac{1}{9}56$ † $19\frac{7}{12}43$ ²⁰⁶), nebo před letopočtem v několika různých tvarech (např. * $\frac{25}{11}$. 1855 † $\frac{15}{6}$. 1923;²⁰⁷ *Frant. Michl* * 9/8 1850 † 2/8 1900, *Josef Trnka* * 10/8 1869 † 18/11 1908;²⁰⁸ *Josefa Šestáková* * 30./5. 1893 † 2./4. 1920;²⁰⁹ *Marie Drobná* * 20./1. 1864 † 29./6. 1918, *Antonie Schneiderová* * 14./2. 1878 † 26./10. 1935²¹⁰).

Římské číslice jsou v regionu užívány pouze k označení měsíců, také forma jejich zápisu se od sebe liší (např. *Josef Knotek* * 10. VIII. 1911 † 30. III. 1981, *Božena Knotková* * 13. XII. 1911 † 21. III. 1997, *Inka Hnátová* * 13. I. 1946 † 27. II. 1979;²¹¹ *Marie Oudová* * 23. XI. 1915 † 11. XII. 2002, *Jaroslav Ouda* * 30. X. 1942 † 22. IV. 2012;²¹² *Jan Janko* * 17./VII. 1824 † 1./XII. 1900;²¹³ *Josef a Hermína Ondriášovy* *nar.* 6./X. 1862 *zemř.* 28./I. 1935 | *nar.* 25./III. 1865 *zemř.* 30./X. 1913;²¹⁴ *František Dittrich* * $\frac{26}{XI}$. 1870 † $\frac{6}{VII}$. 1913²¹⁵).

²⁰¹ Borová – katolický hřbitov.

²⁰² Polička – centrální hřbitov.

²⁰³ Polička – centrální hřbitov.

²⁰⁴ Polička – katolický hřbitov.

²⁰⁵ Bystré.

²⁰⁶ Polička – katolický hřbitov.

²⁰⁷ Svojanov.

²⁰⁸ Korouhev.

²⁰⁹ Korouhev.

²¹⁰ Polička – katolický hřbitov.

²¹¹ Korouhev.

²¹² Polička – katolický hřbitov.

²¹³ Pustá Rybná.

²¹⁴ Telecí – evangelický hřbitov.

²¹⁵ Bystré.

U rodinných náhrobků se ve většině případů udržuje stejný styl a forma zápisu o zesnulých, tj. nová jména a jejich datace jsou zapsány stejným grafickým stylem jako jejich předci. Výjimky, kde se nový nápis stylem liší, se vyskytují především v zápisech z posledních dvaceti let, kdy jsou římské číslice nahrazeny dnes obvyklejšími arabskými. V jednom případě je původní zápis arabskými číslicemi vystřídán nápisem s využitím římských číslic a ten je opět nahrazen zápisem pouze arabskými číslicemi (*Josef Jehlička * 31/I. 1875, † 15/5. 1913. Anna Kůstová * 4. II. 1886, † 24. IX. 1945. Václav Kúst * 1919 † 1970*²¹⁶). V tomto případě je upuštěno také od bližší datace z důvodu nedostatku místa na náhrobku.

V případě náhrobků z konce 19. století a první poloviny 20. století mohou být měsíce rozepsány celým slovem (např. *15. srpna 1887*;²¹⁷ *nar. 20. května 1929 | zemř. 31. května 193*;²¹⁸ *zesnul v Pánu 10. června 1891, zesnula v Pánu 3. června 1898*²¹⁹) nebo jeho zkratkou (např. *15. úno. 1844*;²²⁰ *28. listop. 1905*²²¹). Tento způsob zápisu však postupně zcela vymizel a dle jeho četnosti nebyl příliš používán ani v uvedeném období.

U náhrobků z tohoto období je časté vyrytí přesného data úmrtí zemřelého a jeho věk v době smrti bez uvedení data narození. Takový nápis začíná vždy přesným datem úmrtí a po něm následuje věk zesnulého, jeho uvedení se odlišuje. Nejčastěji nese nápis slovo *věk* spojené s určením roků a let (např. *Josefa zemř. 23. 3. 1943 ve věku 30. roků*;²²² *Marie Zatočilová Zatočilová zesnula tragicky v Žilině – Rosinkách 15. 3. 1956 ve věku 42 let*;²²³ *Josef Mastný † 22. 12. 1927 ve věku 74 l*;²²⁴ *František Dvořák zemřel dne 3. dubna 1958 ve věku 20. let*;²²⁵ *Božena Šifnerová zemř. 20. 3. 2006 ve věku 102 let*;²²⁶ *Josef Witz zemřel 24. června 1879 u věku 76. let*;²²⁷ *Bedřich Čápek † 16. II. 1910 u věku 60. roků*;²²⁸ *Pan Šalomoun Brill zemř. 13. dubna 1911 v 82 roce věku svého*;²²⁹ *Jan Zbytovský zemřel 25. února 1907 v 75. roce věku svého*).

²¹⁶ Polička – katolický hřbitov.

²¹⁷ Korouhev.

²¹⁸ Polička – katolický hřbitov.

²¹⁹ Polička – evangelický hřbitov.

²²⁰ Korouhev.

²²¹ Polička – židovský hřbitov.

²²² Bystré.

²²³ Polička – katolický hřbitov.

²²⁴ Sádek – evangelický hřbitov.

²²⁵ Sádek – katolický hřbitov.

²²⁶ Polička – katolický hřbitov.

²²⁷ Polička – židovský hřbitov.

²²⁸ Polička – katolický hřbitov.

²²⁹ Polička – židovský hřbitov.

*Antonie Zbytovská zemřel 6. dubna 1905 v 60. roce věku svého;*²³⁰ *Ludmila Hermannová zemř. 11. prosince 1894 v 71. roce věku svého;*²³¹ *Josef Lžičar * 25. 8. 1908 † 12. 8. 1974 ve věku 85 r., Emilie Lžičarová * 18. 7. 1913 † 8. 11. 1985 ve věku 72 r.;*²³² *Pavel zesnul v Pánu 10. června 1891 v 16^{tém} roce věku svého, Boženka zesnula v Pánu 3. června 1898 v 17^{tém} roce věku svého*²³³).

Dále je užíván tvar slova *stáří* doplněné slovy let a roků, případně zkratkou (např. *Ida † 10 - X 1898, v stáří 14 roků;*²³⁴ *Františka Hledíková † 4. 9. 1914 ve stáří 39. roků, Karel Hledík † 21. 2. 1947 ve stáří 72. roků. Bohumila Hledíková † 24. 10. 1939 ve stáří 7. roků;*²³⁵ *Josef Musílek † 14. 8. 1953 v stáří 64 R. Anna Musílková † 4. 2. 1976 v stáří 73 R.;*²³⁶ *Františka Mládková † 20. 10. 1920 v stáří 58r. Antonín Mládek † 14. 11. 1925 v stáří 70r.;*²³⁷ *Leopold Červený † 6./I. 1910 v stáří 45 let.*²³⁸).

U hrobů dětí a mladých lidí bývá zdůrazněn jejich věk přidavnými jmény (např. *Karel Leeder zemřel 28. I. 1931 v jarém věku 17. let;*²³⁹ *Antonín Klinský zemřel 16. 5. 1909 stár 35 roků.*²⁴⁰). Zdůrazněn bývá také vysoký věk zesnulého (např. *Alžběta Beranová zemřela v požehnaném věku 85 let v Poličce dne 23. dubna 1897.*²⁴¹). V jednom případě je nahrazeno slovo let slovem *jar*, které zdůrazňuje mládí zesnulé (*Miluška Šifnerová zemř. 26. 1. 1933 v květu mládí 20 jar*²⁴²). Na dvou náhrobcích je věk zesnulých dětí specifikován blíže - *Libuška Zámečníková † 8. VI. 1929 v 10 ½ roce svého života;*²⁴³ *Anežka Červená zemř. 6. XII. 1932 v stáří 2 ¾ roků.*²⁴⁴

Přesné datum úmrtí není uvedeno u syna manželů Nedělových z Poličky, uveden je jen červen 1915. Absence celého data je v tomto případě snadno vysvětlitelná. Jejich syn zahynul

²³⁰ Březiny.

²³¹ Polička – židovský hřbitov.

²³² Březiny.

²³³ Polička – evangelický hřbitov.

²³⁴ Polička – katolický hřbitov.

²³⁵ Lezník.

²³⁶ Březiny.

²³⁷ Bystré.

²³⁸ Lezník.

²³⁹ Polička – katolický hřbitov.

²⁴⁰ Pustá Kamenice – evangelický hřbitov.

²⁴¹ Polička – židovský hřbitov.

²⁴² Polička – katolický hřbitov.

²⁴³ Polička – katolický hřbitov.

²⁴⁴ Lezník.

v bojích během první světové války a je pravděpodobné, že rodina přesné datum úmrtí jednoduše neznala. Obdobně je tomu na hrobě rodiny Rounovy, kde je u jména Bohuslav vyryto * 5. 3. 1932 † duben 2003²⁴⁵. V tomto případě ovšem není důvod takového zápisu zřejmý.

Na náhrobcích v oblasti se vyskytují také neúplné časové údaje o životě zesnulého. Na náhrobním kameni je tak uveden pouze věk zesnulých, ze kterého nelze vyvodit, v jaké době dotyční žili (*Jana Košková † ve věku 16 let, Marta Košková † ve věku 57 let, Josef Košek † ve věku 62 let;*²⁴⁶ *Jan Dvořák ve stáří 80 roků*²⁴⁷). V jiných případech jsou na náhrobku vyryta pouze data úmrtí, takže není jasný věk pochovaných (např. *Pavel † 2010 Marcela † 2012 Navrátilovi;*²⁴⁸ *Pavel † 15. 3. 1937;*²⁴⁹ *Boženka Juchelková † 22. 6. 1998;*²⁵⁰ *Kateřina Wantochová odebrala se na věčnost dne 24. ledna 1882.*²⁵¹).

Z uvedených příkladů vyplývá, že největší potíž při psaní časových údajů je odlišit číslovky základní a řadové. Forma zápisů se od sebe graficky liší, navíc použití teček, které k odlišení řadových číslovek v textu slouží, je na náhrobcích poměrně volné. Nelze přesně určit, jde-li o chybu kameníka, nebo zda chybu učinil při zadávání objednavatel náhrobního nápisu.

Časové údaje se ovšem nemusí týkat pouze ohraničení lidského života. Na Poličsku se objevuje na náhrobcích také časové vymezení pracovní. To může být provedeno přímo výčtem let (např. *Zde uložen popel z Josefa Samka, řidiciho učitele, který zde ve Svojanově 37 roků vyučoval;*²⁵² *P. T. | Joseff Fran. Steffka | wlastenec , Kněz, čyrkew,, | nj a Děkan zdegsfj: Usnul | w Panů dne 28 Řjgna 1829 | w Roku 70 swého Wěku | 47 = Kněžstw, w němž | 27 = spolupastýřem a | 20 = Děkanem byl* ²⁵³), nebo jen obecným shrnutím (např. *Zde v Pánu odpočívá Josef Tměj dlouholetý kočí u p. Slavíka v Morašicích. Zesnul 3. – 1. 1961 v stáří 80 roků.*²⁵⁴).

²⁴⁵ Polička – centrální hřbitov.

²⁴⁶ Borová – katolický hřbitov.

²⁴⁷ Telecí – evangelický hřbitov.

²⁴⁸ Bystré.

²⁴⁹ Lezník.

²⁵⁰ Bystré.

²⁵¹ Polička – židovský hřbitov.

²⁵² Svojanov.

²⁵³ Polička – katolický hřbitov.

²⁵⁴ Lezník.

3.2.3 Místní a zeměpisná označení

Uvedení zeměpisných údajů na náhrobcích není, na rozdíl od informací o jméně a času, časté. V námi sledovaném regionu lze zeměpisná označení rozčlenit do čtyř skupin. První skupinu tvoří informace o místě narození zesnulého, druhou skupinou jsou informace o místě jeho skonu. Třetí skupina uvádí, odkud zesnulý byl, kde žil, a čtvrtá přináší informace o tom, kde vykonával své zaměstnání. V mnoha případech se lokace vzájemně překrývají, mnohdy proto nelze třetí a čtvrtou skupinu plně odlišit.

Uvedení místa narození je v regionu řídké. Pokud už náhrobek nese tuto informaci, nebývá jediným zeměpisným údajem na náhrobku, ale je doplněn o místo úmrtí (např. *Aninka Navrátilová* * 25. 5. 2000 v H. Králové † 23. 7. 2006 v Brně;²⁵⁵ *Josef Pražan* * 15. 10. 1932 Borová † 2. 6. 2010 Vídeň;²⁵⁶ *Josef Hanus* * 31. X. 1850 v Nedvězí † 5. IX. 1931 v Praze;²⁵⁷ *P. Jan Hanyk* * 1913 v Kamenci † 1976;²⁵⁸ *Jan Černý* * 25. 4. 1907 v Rychnově u Hlinska † 13. 12. 1978 v Jablonci nad Nisou²⁵⁹). Na evangelickém hřbitově v Borové se vyskytl jeden náhrobek s uvedeným místem narození, ale bez místa úmrtí. Lze předpokládat, že se místo úmrtí shoduje s místem uložení ostatků (*Jan Skalák duchovní správce sboru Borovského od roku 1862 – 1885 narodil se v Novém Kolíně dne 8. ledna 1811, zesnul v Pánu dne 10. března 1885.*).

Místo úmrtí je na náhrobcích uvedeno častěji. Vyskytuje se jako doplňující údaj v zápisech, kde je uvedeno přesné datum a věk zesnulého (např. *Sali Kleinová roz. Haasová zemřela ve věku 78. let v Telecím dne 17. dubna 1905.*²⁶⁰ *Jindřich Novotný 1908 – 1945 v sanatorium Paseka*²⁶¹). Místo úmrtí je uvedeno hlavně na náhrobcích lidí, kteří nezemřeli přirozenou smrtí: v případě nehody (např. *Marie Zatočilová zesnula tragicky v Žilině – Rosinkách 15. 3. 1956 ve věku 42 let, Jaroslav Ouda nar. 10. V. 1902. zemř. trag. 8. V. 1945, v Poličce zasažen střepinami let. bomby.*²⁶²) nebo násilné smrti, která se uvádí převážně na hrobech se vzpomínkovým nápisem (např. *In memoriam Rudolf Sion 25. 2. 1944 v Briegu, Karel Charouz umučen v koncentračním táboře Brandenburg;*²⁶³ *In memoriam JUDR. Osvald*

²⁵⁵ Polička – centrální hřbitov.

²⁵⁶ Borová – katolický hřbitov.

²⁵⁷ Nedvězí.

²⁵⁸ Sádek – katolický hřbitov.

²⁵⁹ Polička – centrální hřbitov.

²⁶⁰ Polička – židovský hřbitov.

²⁶¹ Polička – katolický hřbitov.

²⁶² Polička – katolický hřbitov.

²⁶³ Polička – centrální hřbitov.

*Svoboda popraven v Berlíně 19. 8. 1942, JUC. Arnošt Ostrý Zemřel v Osvětimi v r. 1943;*²⁶⁴
*V koncentračním táboře Osvětim zahynuli v roce 1943 | Eleonora Šlezingerová | Arnošt a Eliška Šlezingerovi | dcera Edita Šlezingerová | Pavla a Mořic Hermanovi | děti Judr. Otto, Karel a Ludmila Hermanovi | Valerie a Hugo Kleinovi | děti Ilona, Otto, Lilka a Věra Kleinovi | Anna Deutschová | Rudolf a Olga Deutschovi | děti Jiří, Arnošt a Zdeněk Deutschovi | Otto a Zdeňka Šlezingerovi | děti Truda a Jiří Šlezingerovi | Leoš Scheiner*²⁶⁵). K této skupině jsou řazeny také vzpomínkové nápisy na padlé vojáky. Na Poličsku se jedná především o vojáky z první světové války. Tyto nápisy bývají součástí rodinného náhrobku a vojáci nejsou v těchto hrobech přímo pohřbeni (např. *Na památku na padlého vojína Josefa Šestáka, 18./1. 1881 – 29./6. 1915, na ruském bojišti.*;²⁶⁶ *Památce syna Františka Jílka 1./1. 1881 padl na Rus. bojišti 1914, Památce syna Josefa padlého na italském bojišti v červenci 1915, v stáří 20 r., Náš jediný hodný syn Jaroslav Cupal učitel a jednoroční dobrovolník ppl. č. 30 byv raněn šrapnelem na karpatském bojišti, podlehl zranění ve Vidni u věku 21 let 24. července 1915., Vladimír Krejčí učitel a jednoroční dobrovolník pěš. pl. 98., náš syn, těžce raněn na italském bojišti na Krasu, vypustil svoji šlechetnou duši dne 2. listopadu 1916 v Lublani ve věku 23 let.*²⁶⁷).

Propojení informace o povolání a zároveň místě jeho výkonu se vyskytuje především na náhrobcích z konce 19. a první poloviny 20. století. Zápis nabývá několika forem. V nápisu je prostě uvedeno místo výkonu povolání, které se shoduje s místem bydliště nebo původu zesnulého (např. *Ludvík Bergmann obchodník ze Svojanova;*²⁶⁸ *Antonín Klinský rolník z František;*²⁶⁹ *Jaroslav Nunvār rolník z Čachnova;*²⁷⁰ *Josef Křídlo řídící učitel v. v. od Sv. Kateřiny;*²⁷¹ *Josef Hegr výměnkář z Babky;*²⁷² *Václav F. Duspiva c. a k. sládek z Bystré*²⁷³), místo výkonu, které se neshoduje s místem bydliště nebo původu (např. *Josef Trnka vicedirektor biskup. semináře Hradci Králové;*²⁷⁴ *M.U.D. Antonín Kvasnička městský fysik, lázeňský a ordinující lékař Rudolfo Štefania v Rožnově;*²⁷⁵ *Josef Hegr výpravčí vlaků v Městečku*

²⁶⁴ Polička – katolický hřbitov.

²⁶⁵ Polička – židovský hřbitov.

²⁶⁶ Korouhev.

²⁶⁷ Polička – katolický hřbitov.

²⁶⁸ Polička – židovský hřbitov.

²⁶⁹ Pustá Kamenice – evangelický hřbitov.

²⁷⁰ Pustá Kamenice – katolický hřbitov.

²⁷¹ Borová – katolický hřbitov.

²⁷² Borová – katolický hřbitov.

²⁷³ Nedvězí. Město se jmenuje Bystré, nikoliv Bystrá, správný tvar tedy je z Bystrého.

²⁷⁴ Korouhev.

²⁷⁵ Polička – katolický hřbitov.

Trnávka;²⁷⁶ *Alfred Hájek operateur a distriktní lékař v Olešnici*²⁷⁷). Kromě místa, kde byla práce vykonávána, je na náhrobku uvedeno také jméno zaměstnavatele (např. *Karel Navrátil důchodní hrab. Kalnokyho v Letovicích*;²⁷⁸ *Josef Tměj dlouholetý kočí u p. Slavíka v Morašicích*.²⁷⁹). Nápis propojující územní údaje s výkonem povolání a zároveň sociálním statutem se nachází na židovském hřbitově. Na náhrobku ženy je uvedeno zaměstnání jejího manžela - *Františka Fuchsová choť obchodníka z Pusté Rybné*. Na dvou náhrobcích je nápis pojednávající o území, kde bylo povolání vykonáváno, psán ve větách - *P. THDr. František Štaud Vystudoval v Římě, působil v Itálii a Peru. V 69 letech se vrátil do vlasti.*;²⁸⁰ *Dušan Říha žil a tvořil na Březinách*²⁸¹.

Z místních údajů je na náhrobcích nejčastěji uvedeno, odkud zesnulý byl, kde žil, odkud pocházel. Styl zápisu se různí. Místo bydliště bývá uvedeno v nominativu (např. Březiny, Landráty) nebo v genitivu s předložkou *z/ze* (např. *Libuše Musílková roz. Filipi z Kobylí, Anna Zlevorová z Rychnova, Rodina Uhrova z Rudy*;²⁸² *A. D. Beran ze Sv. Kateřiny*²⁸³). Někdy je místo pobytu zpřesněno uvedením čísla popisného. To se uvádí často v případě mnohačetného výskytu jednoho příjmení v téže obci. Zápis popisných čísel je proveden uvedením samotného čísla (např. *Rodina Kinclova Březiny 31, Žofie Roušarová Telecí 16*), nebo se zkratkami *čp.* nebo *č.* (např. *Rodina Filipich z Rychnova čp. 3*,²⁸⁴ *Anna Krčilová z Pusté Kamenice č. 8*.²⁸⁵). Pravidelně se takové informace ryjí na náhrobky, které se nacházejí mimo bydliště zesnulého.

Hrob se v jiné obci nachází proto, že v místě bydliště není žádný hřbitov (např. *Josefa Pachovská z Hartmanic, Františka Mládková roz. Králová z Hartmanic, Rodina Peterkova z Hartmanic č. 7, Rodina Dvořáková z Hartmanic č. 57 a č. 31, Rodina Mládkova z Hartmanic č. 66, Rodina Burešova z Hlásnice č. 5*;²⁸⁶ *Rodina Šestáková z Trhonic, Rodina Tomšova*

²⁷⁶ Borová – katolický hřbitov.

²⁷⁷ Bystré.

²⁷⁸ Polička – katolický hřbitov; důchodní = výběrčí důchodů – daní.

²⁷⁹ Lezník.

²⁸⁰ Trpín.

²⁸¹ Březiny.

²⁸² Pustá Kamenice – katolický hřbitov.

²⁸³ Polička – židovský hřbitov.

²⁸⁴ Pustá Kamenice – katolický hřbitov.

²⁸⁵ Pustá Kamenice – evangelický hřbitov.

²⁸⁶ Bystré.

z Trhonic;²⁸⁷ Hedvika Neumeistrová z Oldříše;²⁸⁸ Rodina Roušarova z Oldříše č. 27.;²⁸⁹ Jaruška Nunvářová z Čachnova;²⁹⁰ Jaroslav Sodomka z Čachnova, Václav Hvězda z Čachnova²⁹¹).

Územní odlišení na náhrobcích je využito při označení hrobů obyvatel osad, které spadají pod obec, ve které je hřbitov (např. *Pepík Kučera ze Sv. Kateřiny*;²⁹² *Rodina Jílkova z Nedvězíčka*;²⁹³ *Karel Hájek Modřec č. 27*;²⁹⁴ *Jan Javůrek ze Strítěže*;²⁹⁵ *Rodina Andrlova Landráty*;²⁹⁶ *Manželé Neubauerovi z Předměstí*;²⁹⁷ *Rodina Kopecká ze Studence*;²⁹⁸ *Rodina Jelínkova z František*, *Rodina Tušlova z Hamrů*²⁹⁹). U jednoho náhrobku v Bystrém došlo k pozdějšímu místnímu doplnění. Původní nápis *Tichý odpočinek rodiny Moravcovy z Hamrů č. 26* byl doplněn o slovo *Bystré*, které se liší od zbytku stylem a sytostí písma. Doplnění může znamenat, že se rodina, nebo její část přestěhovala přímo do města.

Na židovském hřbitově v Poličce je informace o bydlišti zesnulého rozšířená, neboť pochované zde spojuje jejich náboženská víra, nikoliv bydliště (např. *Anna Weissensteinová rozená Braunová z Bystrého*., *Růžena Freundová z Oldříše*, *pan Hynek Straka z Jimramova*, *David Klein z Borové*, *Šimon Haas z Daňkovic*, *Terezie Ullmannová manželka pana Aloise Ullmanna z Lačnova*.).

Rodinný původ nebývá vyznačen na náhrobcích lidí, kteří jsou dle zvyku pochováni do hrobu v místě svého bydliště. Existují ale výjimky. Důvodem pro uveřejnění bydliště je bližší specifikace, tj. vzájemné odlišení rodin se stejným příjmením v jedné obci, k čemuž slouží vyrytí popisného čísla (např. *Rodina Havlíkova z hor. předměstí č. 177*, *Rodina Pruškova č. 171*;³⁰⁰ *Rodina Filipi z Pusté Kamenice čp. 62.*, *Rodina Mastných ze Sádku čp. 37.*;³⁰¹ *Rodina*

²⁸⁷ Korouhev.

²⁸⁸ Borová – katolický hřbitov.

²⁸⁹ Borová – evangelický hřbitov.

²⁹⁰ Pustá Kamenice – katolický hřbitov.

²⁹¹ Bystré.

²⁹² Borová – katolický hřbitov.

²⁹³ Nedvězí.

²⁹⁴ Polička – centrální hřbitov.

²⁹⁵ Polička – evangelický hřbitov.

²⁹⁶ Telecí – katolický hřbitov.

²⁹⁷ Svojanov.

²⁹⁸ Svojanov.

²⁹⁹ Bystré.

³⁰⁰ Bystré.

³⁰¹ Sádek – evangelický hřbitov.

*Kučerova ze Širokého Dolu č. 42, Emílie Vitková z Březin čp. 7, Rodina Kaštánková č. 16.*³⁰²). Na některých náhrobcích jsou uvedena jména obcí, ve kterých se hroby přímo nacházejí, bez uvedení čísla popisného (např. *Josefa Luňáčková z Pusté Kamenice, Josefa Netolická z Pusté Kamenice, Rodina Moravcova ze St. Svojanov., Rodina Kopeckých z Lezníka, Josefa Hegrová z Nedvězí, Rodina Svobodova z Nedvězího č. 3.*³⁰³). Zřejmě se jedná o snahu odlišit svůj původ od rodin nesoucích stejná příjmení v okolních obcích.

Původ zesnulého lze vyjádřit také méně formální cestou, například J. V. J. Michl je na náhrobní desce zmíněn jako *rodák poličský*³⁰⁴, o Františku Treitlerovi se píše, že byl *měšťan zdejší*³⁰⁵ a u Edity Cyprové - Říhové se uvádí, že je *šlechticna z Cypressenburgu*³⁰⁶.

Na náhrobcích se vyskytují různé kombinace zeměpisných údajů. Kromě již zmiňované dvojice místo narození a místo úmrtí se na Poličsku vyskytuje kombinace místa narození a místa vykonávání povolání (např. *Jan Mikán, prvofarář v Sádce, narozen ve Vejvanovicích, druhý farář sádecký Václav Dvořák nar. ve V. Jesenici*³⁰⁷), uvedení místa pobytu a místa úmrtí (např. *Joachim Jindřich Klein z Telecího, zemřel v Karlových-Varech dne 17. listopadu 1904 věku 53 let*), vypsání hned několika míst spjatých se zesnulým (např. *Antonín Hejtmánek rodák bysterský měšťan karlínský, Jan Hejtmánek papežský komoří biskupský vikář a děkan zdejší 23./4. 1840 v Nedvězí 12./12. 1918 v Bystrém.*³⁰⁸ *František Ehrenberger kněz na odpočinku čestný občan, americký misionář a biskupský notář. nar. 13. ledna 1828 v Poličce, zemř. 22. ledna 1906 v Kouřimi.*³⁰⁹).

³⁰² Březiny.

³⁰³ Místní jména zakončená na -í, která vznikla zpodstatněním tvaru středního rodu přídavných jmen (zejména odvozených z podstatných jmen pojmenovávajících zvířata), např. *Hříběcí, Jelení, Jestřábí, Jestřebí, Kobyli, Kozí, Nedvězí, Srní, Telecí, Veverčí, Zubří, aj.* Tato jména se původně skloňovala zcela náležitě jako adjektivní neutra podle vzoru „jarní“, tzn. např. 2. p. *do Kobyliho*, 3. p. *Kobylihu*. Protože však jsou tato jména zakončena jako jména 1. skupiny (tzn. jména původu substantivního), začala se skloňovat stejně jako ona podle vzoru „stavení“, tzn. 2. p. *Kobyli*, 3. p. *Kobyli*. (POLÍVKOVÁ, Alena. *Naše místní jména a jak jich užívat*. Vyd. 2., upr. a rozš. V Praze: Euromedia Group - Knižní klub, 2007. s. 27).

³⁰⁴ Březiny.

³⁰⁵ Polička – katolický hřbitov.

³⁰⁶ Březiny.

³⁰⁷ Sádek – katolický hřbitov.

³⁰⁸ Bystré.

³⁰⁹ Polička – katolický hřbitov.

3.2.4 Společenský status a povolání

Zveřejňování společenského postavení na náhrobcích je ve sledované oblasti rozšířeno především na hrobech žen. Vyznačen u jejich jména bývá především rodinný sociální status. Před nebo za křestním jménem ženy bývá uveden status manželky (např. *Tomáš Mlynář a jeho žena Anna*;³¹⁰ *Zde odpočívá František Vašák lesní strážný v. v. a jeho manželka Anna*;³¹¹ *Emilie Kubová manželka učitele*;³¹² *Zde v Pánu odpočívá Josef Křídlo řídící učitel v.v. od Sv. Kateřiny a jeho choť Amalie*; *Marie Štekrová choť učitele roz. Filipi*;³¹³ *MUDr. Jan Koza obvodní lékař na Sebranicích a jeho choť Julie Kozová*;³¹⁴ *Anna Lopourová choť c. k. soud. oficiála*³¹⁵) nebo dcery (např. *Zde v Pánu odpočívá ve věčný sen má drahá nezapomenitelná dcera Marie Šudomová*;³¹⁶ *Zde sladce spinká naše drahá dceruška Oluška Pejchlová*; *Grety Svobodová dceruška vrch. četn. strážm.*³¹⁷). Ostatní rodinné vztahy jsou pak více rozvinuty v nápisech v dolní části náhrobku (např. *matka, babička, tchýně*).

Na hrobových nápisech mužů jsou jejich rodinné sociální role uvedeny o poznání méně často než u žen. Vyznačena je role otce a manžela, a to většinou společně (např. *Zde odpočívá náš nezapomenutelný otec a manžel A. D. Beran ze Sv. Kateřiny*;³¹⁸ *Zde odpočívá můj drahý nezapomenutelný manžel a otec Jan Procházka*³¹⁹), syna (např. *Jan Náhlík měšťan a mistr řeznický a jeho syn Jeníček*; *Náš jediný hodný syn Jaroslav Cupal učitel a jednoroční dobrovolník ppl. č. 30 byv raněn šrapnelem na karpatském bojišti, podlehl zranění ve Vídni u věku 21let 24. července 1915.*; *Zde spinká náš drahý synáček Fanoušek Kučera*;³²⁰ *Zde sladce spinká náš malý synáček Zdeněk Rykr*³²¹) a vnuka (např. *Manželé Hegerovi, Justina Hegerová, vnuk Fanoušek*;³²² *Zde v Pánu odpočívá Leopold Červený. Jeho manželka Kateřina, vnuci*

³¹⁰ Borová – katolický hřbitov.

³¹¹ Pustá Rybná.

³¹² Nedvězí.

³¹³ Borová – katolický hřbitov.

³¹⁴ Polička – centrální hřbitov.

³¹⁵ Polička – katolický hřbitov.

³¹⁶ Bystré.

³¹⁷ Polička – katolický hřbitov.

³¹⁸ Polička – židovský hřbitov.

³¹⁹ Polička – katolický hřbitov.

³²⁰ Polička – katolický hřbitov.

³²¹ Polička – evangelický hřbitov.

³²² Borová – katolický hřbitov.

Josef, Pavel.³²³). Také v případě mužských hrobů platí, že o jejich rodinném statusu informují až nápisy v dolní části náhrobku.

Často rodinný status ještě rozvíjí adjektivum (např. milá, milovaná, drahá, nejlepší, nezapomenutelný), případně pronomén posesivní (např. můj, jeho, naše, jejich).

Kromě těchto bývají v hrobových nápisech zmíněna společenská postavení veřejného charakteru (např. *Antonín Lidmila okresní i obecní starosta, majitel parní pily, mlýnu a.t.d.*;³²⁴ *MUDr. Mořic Prudič Em. primář v. v. okres. nemocnice v Poličce, bývalý okresní, obecní a místní starosta*; *Anna Lidmilová veliká dobroditelka král. věn. města Poličky*; *Marie Beranová šlechtná a štedrá dobroditelka sirotek Poličských*; *Kajitan Kastner měšťan a opatrovník zdejší nemocnice*³²⁵). Vyzdvihují tak dosažené hodnosti a zásluhy zesnulého, které vykonal pro společnost.

Pokud je na náhrobku zmíněna profese zesnulého, bývá umístěna pod jménem.

Nejpočetnější skupinu zaměstnání tvoří pracovníci ve školství. Uvedeni bývají učitelé různých typů škol (např. *Marie Zemanová uč. osmileté střed. školy ve Svitavách*;³²⁶ *Rodina Holasova Jindřich odb. učitel*;³²⁷ *Emílie Vorlíčková odborná učitelka*; *Jan V. Štefka učitel měšťan poličský*; *Marta Žahourková učitelka mat. školy*³²⁸), řídící učitelé (např. *František Zelený říd. učitel*;³²⁹ *Vrat. Cihlár říd. uč.*;³³⁰ *Josef Křídlo řídící učitel v. v. od Sv. Kateřiny*;³³¹ *Josef Záruba říd. uč. v. v.*;³³² *Eduard Brož řídící učitel, Eduard Brož řídící učitel a místní kronikář*;³³³ *Alois Ducháček říd. učitel*;³³⁴ *Tomášek Bukáček řídící učitel v. v.*;³³⁵ *Jan Zlevor, řídící učitel*³³⁶), ředitelé škol (např. *Josef Ferd. Primus ředitel obec. a měšťanské školy dívčí v Poličce*; *Alois Šlerka ředitel ob. a měšť. škol v. v., první náčelník Sokola v Poličce*;

³²³ Lezník.

³²⁴ Sádek – katolický hřbitov.

³²⁵ Polička – katolický hřbitov.

³²⁶ Bystré.

³²⁷ Polička – centrální hřbitov.

³²⁸ Polička – katolický hřbitov.

³²⁹ Nedvězí.

³³⁰ Svojanov.

³³¹ Borová – katolický hřbitov.

³³² Rohozná.

³³³ Korouhev.

³³⁴ Pustá Rybná.

³³⁵ Polička – evangelický hřbitov.

³³⁶ Trpín.

*Augustin Zámečník ředitel školy v Bystrém; Vladimír Jirkovský ředitel gymnasia; Karla Popelková ředitelka měšť. škol; Zdeňka Ostrá - Sommerová ředitelka měšťanské školy;*³³⁷ *František Holub řed. I. české. c. k. gym. v Brně; Otakar Halva ředitel nár. školy;*³³⁸ *Václav Mikyska první ředitel hlavní školy ve Svojanově*³³⁹) a středoškolští a univerzitní profesori (např. *Vincenc Taland profesor gymnázia;*³⁴⁰ *František Filipi profesor v. v.;*³⁴¹ *Marie Žahourková profesorka; PhDr. Leopold Zatočil profesor MU;*³⁴² *MUDr. Frant. Michl c. k. univ. professor*³⁴³).

Na náhrobcích se hojně vyskytují také profese lékařské (např. *MUDR. Romuald Svoboda lékař; M.U.D.r Antonín Kvasnička městský fysik, lázeňský a ordinující lékař Rudolfo Štefania v Rožnově; MUDr. Mořic Prudič Em. primář v. v. okres. nemocnice v Poličce, bývalý okresní, obecní a místní starosta; Josef Smola městský lékař; MUDr. Václav Paclík Praktický lékař v Poličce;*³⁴⁴ *MUDr. Jan Kozá obvodní lékař na Sebranicích*³⁴⁵) a profese s lékařstvím spojené (např. *Jaroslav Tesárek zkoušený zub. technik*³⁴⁶). Častý výskyt těchto nápisů je pochopitelný, status lékaře s sebou nesl i zvýšenou úctu okolí.

Podobné postavení jako lékaři mají ve společnosti také osoby pracující v justici, v právnických kancelářích (např. *JUDR. Osvald Svoboda odborový rada; Jaroslav Tichý soudní rada a přednosta soudu v. v.; Ferdinand Wolf generál justice v. v.; Josef Lopour řídít. soud. kanc. v. v.; Jaroslav Hamzík advokát, soliciator; Karel Navrátil důchodní hrab. Kalnokyho v Letovicích; František Zázvorka c. k. berní správce v. v.;*³⁴⁷ *JUD^d Josef Bukáček c. k. sekretář mor. slez. vrchního zemského soudu v Brně.*³⁴⁹). Tyto nápisy se vyskytují na hrobech, které vznikly do 50. let 20. století.

Vysokoškolsky vzdělaní lidé mají na svých náhrobcích často uveden pouze akademický titul v různých podobách zkratk (např. *Dr. Rudolf Witz;*³⁵⁰ *Ing. Jiří Marek; Ing. Jaroslav Ouda;*

³³⁷ Polička – katolický hřbitov.

³³⁸ Bystré.

³³⁹ Svojanov.

³⁴⁰ Polička – centrální hřbitov.

³⁴¹ Borová – katolický hřbitov.

³⁴² Polička – katolický hřbitov.

³⁴³ Korouhev.

³⁴⁴ Polička – katolický hřbitov.

³⁴⁵ Polička – centrální hřbitov.

³⁴⁶ Polička – evangelický hřbitov.

³⁴⁷ Polička – katolický hřbitov.

³⁴⁸ Zkratku se mi nepovedlo blíže určit. Je možné, že jde o kamenickou chybu ve zkratce JUDr.

³⁴⁹ Polička – evangelický hřbitov.

³⁵⁰ Polička – židovský hřbitov.

*Ing. Rudolf Žert; ing. Jan Sedláček; MUDr. Josef Jílek; PhDr. Štěpánka Pražanová; PhDr. Otakar Aleš Kukla;*³⁵¹ *MUDr. Věra Březovská; prof. Marie Votavová; Václav Holas JUDr.;*³⁵² *MUDr. Vlasta Filková; JUDr. Josef Dvořák;*³⁵³ *RNDr. Miroslav Huml;*³⁵⁴ *Mgr. Vladimír Dospěl;*³⁵⁵ *prof. Edita Cyprová – Říhová*³⁵⁶), v několika případech doplňuje akademický titul další informace o povolání zesnulého (např. *Ing. Rudolf Raitr úř. aut. civ. geometr;*³⁵⁷ *SS.Th.DrC. Josef Trnka vícerektor biskup. semináře Hradci Králové*³⁵⁸). Vyskytují se i nápisy, kde je u jednoho jména uvedeno více akademických titulů (např. *Ing. Karel Broj CSc.;*³⁵⁹ *Prof. Ing. Jaroslav Trnka Dr. h.c.;*³⁶⁰ *Prof. JUDr. Karel Witz CSc.;*³⁶¹ *Ing. Vlad. Rozehnal CSc.*³⁶²).

Dosažené vzdělání je zmíněno také na hrobech dětí a mladých lidí (např. *Libuška Zámečníková žákyně 5. tř. obecné dívčí školy; Boženka studující VI. real. gymnasia; Maruška Frajtová studující reál. gymnasia; Antonín Procházka kand. učitelství; JUC. Arnošt Ostrý*³⁶³). Uvedení studia dokládá mládí zesnulého a zároveň dodává jménům na důležitosti.

Snadno rozeznatelné jsou v regionu hroby duchovních. Rozdílnost náhrobků je v prvé řadě dána církví, ke které zesnulý náležel. V případě námi sledovaného regionu se jedná o duchovní třech církevních vyznání – katolického, evangelického a židovského.³⁶⁴ Pro všechny náhrobky bez ohledu na vyznání platí, že u jména zesnulého je napsána jeho pozice v církevní hierarchii. Přesnost a způsob zapsání se na jednotlivých náhrobcích liší.

Na katolických náhrobcích se před samotným jménem objevuje zkratka *P.*³⁶⁵, která nahrazuje slovo *páter*. Tato zkratka byla původně užívána pro označení řádových kněží, kteří

³⁵¹ Polička – katolický hřbitov.

³⁵² Polička – centrální hřbitov.

³⁵³ Telecí – evangelický hřbitov.

³⁵⁴ Svojanov.

³⁵⁵ Borová – evangelický hřbitov.

³⁵⁶ Březiny.

³⁵⁷ Polička – katolický hřbitov.

³⁵⁸ Korouhev; V nápisu chybí předložka *v*, zřejmě byla vypuštěna kvůli úspoře místa.

³⁵⁹ Bystré.

³⁶⁰ Korouhev.

³⁶¹ Polička – židovský hřbitov.

³⁶² Polička – katolický hřbitov.

³⁶³ Polička – katolický hřbitov.

³⁶⁴ Řazení dle četnosti náhrobků v regionu.

³⁶⁵ Např. Bystré, Borová, Korouhev, Polička.

působili v kláštorech, časem se však její užívání rozšířilo i pro diecézní kněze.³⁶⁶ (např. *P. Jan Klimovič biskup. vikář v Poličce*;³⁶⁷ *P. Bedřich Malina, P. Miroslav Bičiště*³⁶⁸). V jednom případě je zkratka upravena do formy *VDP*. (*VDP. Antonín Kovář, biskup, vikář a notář. kons. rada a děkan v Poličce*³⁶⁹), což lze rozepsat do formy *veledůstojný pán*.

Bližší specifikaci duchovních nalezneme za jménem (např. *P. Josef Pražan S. S. S. eucharistián*,³⁷⁰ *Karel Sarffenberger učít. a farář Bysterský; Jan Hejtmánek papežský komoří biskupský vikář a děkan zdejší*;³⁷¹ *P. T. Joseff Fran. Steffka vlastenec, Kněz, čyrkew., | nj a Děkan zdegsfj: Usnul w Panů dne 28 Řjgna 1829 w Roku 70 swého Wěku 47 = Kněžstw, w němž 27 = spolupastýřem a 20 = Děkanem byl; Zde v Pánu odpočívá těžce oželen Hynek Beran duchovní J. Excellence Josefa hraběte z Waldstein z Wartenberga.; Zde v Pánu odpočívá František Ehrenberger, kněz na odpočinku, čestný měšťan, americký misionář a biskupský notář*;³⁷² *Důst. pán Eduard Valema, děkan*;³⁷³ *Zde v Pánu odpočívá František Pukl čestný konsist. rada a osobní děkan*;³⁷⁴ *Zde v Pánu odpočívá Jan Mikán prvofarář v Sádku; Jan Hanyk os. děkan Kamenec*³⁷⁵), v jednom případě jenom před jménem (*Spolu zde v Pánu odpočívá druhý farář sádecký Důstojný pán Václav Dvořák*³⁷⁶), nebo před jménem i za ním (např. *Zde očekává slavné vzkříšení věrný kněz Kristův P. Vladimír Pitron, farář v Borové*;³⁷⁷ *Zde v Pánu odpočívá důstojný pán František Dittrich kaplan v Jaroměři*;³⁷⁸ *Zde v Pánu odpočívá: Důst. kněz, pan P. Jos. Edvard Svoboda farář Korouhevský*;³⁷⁹ *Zde v Pánu odpočívá věrný sluha Boží P. František Myslivec 1898 – 1959 osob. Děkan. Biskup. notář a farář v Rohozné*;³⁸⁰ *Zde v Pánu odpočívá P. ThDr. František Štaud 1921 – 2009. Vystudoval v Římě,*

³⁶⁶ Římskokatolická církev, její správní instituce a hodnosti. Dostupné na <<https://www.hrabova.info/2015/04/24/rimskokatolicka-cirkev-jeji-institute-hodnosti-v-historicke-perspektive/>>.

³⁶⁷ Polička – katolický hřbitov.

³⁶⁸ Sádek – katolický hřbitov.

³⁶⁹ Polička – katolický hřbitov.

³⁷⁰ Borová – katolický hřbitov.

³⁷¹ Bystré.

³⁷² Polička – katolický hřbitov.

³⁷³ Pomezí.

³⁷⁴ Pustá Kamenice – katolický hřbitov.

³⁷⁵ Sádek – katolický hřbitov.

³⁷⁶ Sádek – katolický hřbitov.

³⁷⁷ Borová – katolický hřbitov.

³⁷⁸ Bystré.

³⁷⁹ Korouhev.

³⁸⁰ Rohozná.

působil v Itálii a Peru. V 69 letech se vrátil do vlasti.³⁸¹). V Bystrém sdělili kněžské povolání Leopolda Vrzáka celou větou, formou rýmované promluvy – *Byl jsem duchovní otec váš, věnujte mi Otčenáš*. Tento způsob je v oblasti ojedinělý.

Oproti katolickým kněžím jsou značení na náhrobcích evangelických duchovních v oblasti více strohé (např. *Jiří Tytl evangelický farář; Jan Skalák duchovní správce sboru Borovského; Oldřich Videman evangelický farář;* ³⁸² *Zde odpočívá v Pánu zesnulý František Hamerník kazatel sv. ref. církve*³⁸³). Delší nápis se nachází na náhrobku z druhé poloviny 19. století v Teleci – *Zde odpočívá Václav Karafiát, který narozen byv 10. listopadu 1794, po téměř 53 leté věrné práci pastýřské při sboru P. Teleckém dne 1. ledna 1874 v pokoj Pána svého vešel. Blahoslavení kteří v Pánu zesnuli*.

Nejméně hrobů, patřících duchovním, nalézáme na hřbitově židovském. Do současnosti se dochovaly pouze dva. *Zde v Pánu odpočívá zbožný pán Jakub Wantoch rabín v Poličce, odebral se u věčnost dne 17. 2. 1897*. Předložka *u* je vyryta těsně mezi slova *se* a *věčnost*, není mezi nimi mezera. Působí tak jako dodatečně doplněná. Pod jménem *Eduard Witz* rodinný náhrobek uvádí *starosta isr. náb. obce v Poličce*.

Jistou společenskou vážnost s sebou nesou také posty u armády a policie. Z řad policie jich je na náhrobcích zmíněno méně než z řad armády (např. *Václav Cejnar vrchní strážmistr, velitel čet. stanice;*³⁸⁴ *Jaroslav Leksa mjr. SNB v. v.;*³⁸⁵ *Ladislav Mlynář nadporučík NB;*³⁸⁶ *František Rolínek poručík V. B.*³⁸⁷). U příslušníků armády bývá uvedena jejich hodnost a někdy též bližší zařazení (např. *Bohumír Teplý rotný čsl. armády;*³⁸⁸ *Vlastimil Netolický důstojník českoslov. letectva; Antonín Kempa rotmistr dělostř. spr. sl. v. v. ruský legionář; Josef Ehrenberger plukovník v. v.;*³⁸⁹ *MUDr. Viktor Deutsch Dennis plukovník čsl. armády*³⁹⁰).

Z dalších státních zaměstnanců bývají na hrobech často uváděny také pozice poštovní (např. *Božena Křídlová poštmistrová revidentka;*³⁹¹ *Josef Cihlár c. k. poštministr v.v.; Břetislav*

³⁸¹ Trpín.

³⁸² Borová – evangelický hřbitov.

³⁸³ Pustá Rybná.

³⁸⁴ Polička – katolický hřbitov.

³⁸⁵ Pustá Kamenice – evangelický hřbitov.

³⁸⁶ Polička – centrální hřbitov.

³⁸⁷ Květná.

³⁸⁸ Borová – katolický hřbitov.

³⁸⁹ Polička – katolický hřbitov.

³⁹⁰ Polička – židovský hřbitov.

³⁹¹ Borová – katolický hřbitov.

Gracias poštovní úředník;³⁹² *Antonín Schneider poštovní zřízenec*³⁹³), dále pozice drážní (např. *Jan Procházka c. k. trat'mistr st. drah*; *Alois Šifner oficiál st. drah v. v.*; *Theodor Havlík úpravčí trati*;³⁹⁴ *František Háp výpravčí ČSD v. v.*; ³⁹⁵*Josef Hotový vlakmistr Č. S. D.*³⁹⁶) a cestářské (např. *Štěpán Kořenský c. k. cestmistr*; *Jan Sedláček st. cestmistr*³⁹⁷). Zmíněny bývají i profese lesnické (např. *František Vašák lesní strážný v. v.*;³⁹⁸ *František Leksa lesní hajný*;³⁹⁹ *Ludvík Bureš lesní hajný z František*⁴⁰⁰).

Celkem pětkrát nacházíme pracovní pozice z oboru pivovarnictví. V regionu fungovaly pivovary dva – poličský, který je stále v provozu, a bysterský, uzavřený roku 1927⁴⁰¹. Čtyři pivovarnické hroby se nalézají na poličských hřbitovech (*Adolf Břeň sladovnický*;⁴⁰² *František Bittner sládek měšťanského pivovaru v Poličce*; *Otokar Smola sládek*; *Antonín Richter sládek*⁴⁰³), zatímco sládka z bysterského pivovaru pochovali na hřbitově v Nedvězí (*Václav F. Duspiva c. a k. sládek z Bystré*).

Z dalších profesí vyznačených na náhrobcích v oblasti uvedme mlynáře (např. *Antonín Podhajský mlynář*;⁴⁰⁴ *Jan Janko bývalý mlynář v Pusté Rybné*⁴⁰⁵), hostinské (např. *Edvard Filipi hostinský*, *Augustin Filipi řezník a hostinský*⁴⁰⁶), řezníky (v jejich případě je na hrobě uveden vždy i jiný údaj, např. *Kajetán Ehrenberger měšťan a mistr řeznický*; *Jan Náhlík měšťan a mistr řeznický*⁴⁰⁷) a profese, jež byly v oblasti uvedeny pouze v jediném případě (např. *Josef Křídlo regenschori*; *Jan Brandejs cukrář*, *Jan Svítíl soukromník*; *Bedřich Čápek stavitel*

³⁹² Svojanov.

³⁹³ Polička – katolický hřbitov.

³⁹⁴ Polička – katolický hřbitov.

³⁹⁵ Pustá Kamenice – evangelický hřbitov.

³⁹⁶ Polička – centrální hřbitov.

³⁹⁷ Polička – katolický hřbitov.

³⁹⁸ Pustá Rybná.

³⁹⁹ Pustá Kamenice – evangelický hřbitov.

⁴⁰⁰ Pustá Kamenice – katolický hřbitov.

⁴⁰¹ <<http://www.bystre.cz/tic/tipy-na-vylet/144-pansky-rybnik>>

⁴⁰² Polička – evangelický hřbitov.

⁴⁰³ Polička – katolický hřbitov.

⁴⁰⁴ Borová – katolický hřbitov.

⁴⁰⁵ Pustá Rybná.

⁴⁰⁶ Borová – katolický hřbitov.

⁴⁰⁷ Polička – katolický hřbitov.

varhan;⁴⁰⁸ *Bohuslav Luňáček vodoinstalatér*;⁴⁰⁹ *Jaroslav Leksa zednický polír*; *František Svoboda tkadlec*;⁴¹⁰ *Josef Tměj dlouholetý koč*⁴¹¹).

Pokud je na náhrobku jako povolání uvedeno *obchodník*, nebývá uvedeno zboží, kterým dotyčný obchodoval (např. *Josef Neděle obchodník*;⁴¹² *Jan Kubín obchodník*;⁴¹³ *Hugo Beran obchodník*; *Ludvík Bergmann obchodník ze Svojanova*;⁴¹⁴ *Josef Musílek obchodník*⁴¹⁵). Čím zesnulý obchodoval, se přímo uvádí na hrobě v Nedvězi (*Josef Hanus rolník a obchodník lnem*). Z nápisu na hrobě v Poličce lze prodávané zboží odvodit dle druhého uvedeného povolání zesnulého (*Jaroslav Slezák pekař a obchodník*⁴¹⁶).

Práci v zemědělství zdůrazňují především slova *rolník* (např. *František Šlesingr rolník*;⁴¹⁷ *Jaroslav Nunvář rolník z Čachnova*; *Antonín Klinský rolník z František*;⁴¹⁸ *Čeněk Kadlec rolník v Sádce*⁴¹⁹) a *výměnkář* (např. *Rodina Huškova výměnkáři*;⁴²⁰ *Tomáš Mlynář výměnkář z Oldřiše č. 185*; *Josef Hegr výměnkář z Babky*;⁴²¹ *Anna Krčilová výměnkářka*⁴²²).

Na třech náhrobcích je uveden majetkový status zesnulého pomocí slova *majitel* (např. *Antonín Lidmila okresní i obecní starosta, majitel parní pily, mlýnu a.t.d.*; *Josef Antonín Lidmila majitel parní pily a mlýna*;⁴²³ *Josef Witz majitel realit v Poličce*⁴²⁴). V jednom případě zdůrazňují u majitele firmy fakt, že podnik sám založil a vedl (*František Pražan chef a zakladatel firmy F. Pražan parní pily a obchod dřívím*⁴²⁵).

⁴⁰⁸ Polička – katolický hřbitov.

⁴⁰⁹ Polička – evangelický hřbitov.

⁴¹⁰ Pustá Kamenice – evangelický hřbitov.

⁴¹¹ Lezník.

⁴¹² Polička – katolický hřbitov.

⁴¹³ Svojanov.

⁴¹⁴ Polička – židovský hřbitov.

⁴¹⁵ Breziny.

⁴¹⁶ Polička – katolický hřbitov.

⁴¹⁷ Polička – katolický hřbitov.

⁴¹⁸ Pustá Kamenice – evangelický hřbitov.

⁴¹⁹ Sádek – evangelický hřbitov starý.

⁴²⁰ Lezník.

⁴²¹ Borová – katolický hřbitov.

⁴²² Pustá Kamenice – evangelický hřbitov.

⁴²³ Sádek – katolický hřbitov

⁴²⁴ Polička – židovský hřbitov.

⁴²⁵ Polička – katolický hřbitov.

Na náhrobcích ve zkoumané oblasti lze nalézt nápisy odkazující na uměleckou profesi. S výtvarným uměním jsou spojena jména malířů (*Josef Václav Síla akademický malíř*,⁴²⁶ *Dušan Říha akademický malíř a odborný restaurátor*⁴²⁷) a sochaře a skláře, jehož hrob doplňuje jedno z jeho menších děl – skleněný tulipán (*Jan Černý akademický sochař*⁴²⁸). S hudbou je spjat náhrobek skladatele Bohuslava Martinů, ozdobený houslovým klíčem a úryvkem z básně *Otvírání studánek*, kterou skladatel Martinů zhudebnil. Nejhojněji je na náhrobcích zdůrazněna rozličná literární tvorba (např. *Jan Vladislav básník a spisovatel 1923 – 2009, Boh. Březovský spisovatel*,⁴²⁹ *Jos. V. Just. Michl spisovatel český*,⁴³⁰ *Dr. Miloslav Filka čestný občan obce Telecí, publicista a historik, milovník Českomoravské vrchoviny, Josef Dvořák bývalý kronikář*,⁴³¹ *Josef Krušina autor Dějin Trpína a okolí*⁴³²). Propojení skutečného člověka s literární postavou je zmíněno na náhrobku v Bystrém. Zesnulého uvádí jako místního písmáka, tedy kronikáře, a zároveň jako románovou postavu (*Vincenc Federsell/Vedřel mistr kominický, písmák bysterský a jedna z postav románu Terezy Novákové „Na Librově gruntě“*).

S uměním souvisí i nápis na náhrobku v Trpíně, kde není uvedeno povolání zesnulého, ale zmiňují zde jeho zálibu, která zároveň sloužila církevnímu společenství obce. Po jméně a životní dataci je u Jaroslava Tichého uvedena věta: *Byl zdejší varhaníkem od roku 1920 do roku 1987*.

U hrobů z přelomu 19. století a počátku století 20. je na některých náhrobních kamenech žen zmíněno nikoliv povolání samotné zesulé, ale zaměstnání rodinného příslušníka, tj. manžela (např. *Marie Šlerková choť em. šk. ředitele; Františka Polcova vdova po c. k. soudním adjunk.*; *Anna Lopourová choť c. k. soud. oficiála*,⁴³³ *Marie Janečková choť c. k. četnického strážmistra*,⁴³⁴ *Františka Bečičková, choť pekaře z Vys. Mýta*⁴³⁵) či otce (např. *Greta Svobodová dceruška vrch. četn. strážm*⁴³⁶).

⁴²⁶ Kamenec.

⁴²⁷ Březiny.

⁴²⁸ Polička – centrální hřbitov.

⁴²⁹ Polička – katolický hřbitov.

⁴³⁰ Březiny.

⁴³¹ Telecí – evangelický hřbitov.

⁴³² Trpín.

⁴³³ Polička – katolický hřbitov.

⁴³⁴ Pustá Kamenice – katolický hřbitov.

⁴³⁵ Telecí – evangelický hřbitov.

⁴³⁶ Polička – katolický hřbitov.

Náhrobní nápisy jsou v několika případech delší a uvádějí jak status sociální, tak povolání osob (např. *Zde v Pánu odpočívá můj nezapomenutelný manžel a otec Jan Náhlík měšťan a mistr řeznický, zemř. 14./I. 1915, v stáří 47 roků, a jeho dítě Jeníček.; Václav Čermák měšťan a kotlář, Anna manželka jeho rozená Šlerková, Valentin, syn jejich, obchodník; Frant. Popelka, měšťan, redaktor, kronikář a majitel knihtiskárny, jeho choť Marie*⁴³⁷).

3.2.5 Okolnosti úmrtí

Ve středové části náhrobku bývají u jmen zesnulých uvedeny i okolnosti jejich úmrtí. Na Poličsku tyto informace nalézáme zejména v případě tragických úmrtí, dále u vojáků padlých v boji a ve službě, u civilistů zemřelých během války a nakonec u dlouhodobě nemocných. V jiných případech nejsou okolnosti smrti ve středové části náhrobku uvedeny. Příčina může být ta, že je-li smrt tragická, nečekaná a náhlá, je pro pozůstalé těžší se s ní vyrovnat a informují o ní tímto způsobem okolí.

Nejčastěji bývá na náhrobku uvedena tragická smrt bez konkrétního vysvětlení (např. *Josefa Šlesrová zemřela tragicky dne 1. dubna ve věku 37 let,*⁴³⁸ *Petra Zvolánková tragicky zahynula,*⁴³⁹ *Oloušek a Mireček Zezulovi zahynuli trag. smrtí 9. 7. 1963,*⁴⁴⁰ *Karel Křibský zemřel tragickou smrtí 16. 7. 1958*⁴⁴¹). V jednom případě doplňuje informaci místo úmrtí, které ale o příčině smrti nevypovídá (*Marie Zatočilová zesnula tragicky v Žilině – Rosinkách*⁴⁴²). Okolnosti úmrtí naopak přibližuje náhrobní nápis v Rohozné – *Pavel Moravec zahynul tragickou smrtí při leteckém neštěstí*. Nápis na náhrobku Ladislava Mlynáře, který uvádí, že *zem. trag. smrtí 7. 6. 1955*⁴⁴³, odkazuje na to, že jeho úmrtí souviselo s výkonem povolání, neboť pod jménem zesnulého je vyryta jeho policejní hodnost *nadporučík NB*.⁴⁴⁴

Bližší okolnosti smrti bývají uvedeny na hrobech vojáků. Pouze jeden voják, který má na náhrobku uvedeny podmínky, za kterých zemřel, nepadl během války. *František Dvořák vojin pohraniční stráže zemřel tragickou smrtí při plnění bojového úkolu dne 5. dubna 1958 ve*

⁴³⁷ Polička – katolický hřbitov.

⁴³⁸ Sádek – evangelický hřbitov.

⁴³⁹ Polička – centrální hřbitov.

⁴⁴⁰ Polička – katolický hřbitov.

⁴⁴¹ Rohozná.

⁴⁴² Polička – katolický hřbitov.

⁴⁴³ Polička – centrální hřbitov.

⁴⁴⁴ Ladislav Mlynář - starší seržant- byl zastřelen pachatelem trestné činnosti Rysem v Jimramově.
<http://padli.muzeumpolicie.cz/>.

věku 20. let ve Stráži n./Nežárkou.⁴⁴⁵ Ostatní vojáci, u nichž jsou na náhrobku zaznamenány okolnosti úmrtí, zahynuli během první nebo druhé světové války.

U náhrobků vojáků z první světové války je nutné uvést, že ostatky valné většiny padlých na frontě i těch, kteří zemřeli v nejrůznějších lazaretech a kasárnách, byly pohřbeny v místě skonu, nikoliv převáženy zpět do obcí původu. Obce, odkud vojáci rukovali, padlé připomínají na pomnících na čestném místě obce. Zajímavostí těchto pomníků je, že se na nich nerozlišují vojáci bojující na straně rakousko-uherské armády a v československých legiích. Všichni bojovali za svou vlast, a tak jim náleží společný pomník. Tyto pomníky nelze ovšem označit za náhrobky, proto nejsou do této práce zahrnuty.

Na dvou náhrobních nápisech na poličském hřbitově kolem kostela sv. Michala nelze s jistotou vyčíst, zda ostatky zesnulého leží přímo v tomto konkrétním hrobě. Text pouze udává místo zranění a úmrtí (*Vladimír Krejčí, učitel a jednoroční dobrovolník pěš. pl. 98, náš jediný syn, těžce raněn na italském bojišti na Krasu, vypustil svoji šlechetnou duši dne 2. listopadu 1916 v Lublani ve věku 23 let; Náš jediný hodný syn Jaroslav Cupal, učitel a jednoroční dobrovolník ppl. č. 30 byv raněn šrapnelem na karpatském bojišti, podlehl zranění ve Vídni u věku 21 let dne 24. července 1915. „Naše zmařená naděje ...“*). Kvůli složitosti a finanční náročnosti převozu těla během války lze předpokládat, že ostatky vojáků nejsou v hrobech uloženy. Tomu ostatně nasvědčuje i samotný vzhled hrobů. Jedná se tedy zřejmě o tzv. kenotafy. Kenotafem se rozumí „symbolický náhrobek, který byl vybudován pro zemřelého, jehož tělo je nezvěstné nebo bylo pohřbeno jinde. Zpravidla se jedná o symbolické hroby těch, kteří padli na bojištích válek mimo naše území a jejichž ostatky nebyly převezeny do republiky.“⁴⁴⁶

Blízko ke kenotafům mají ve vybraných případech také rodinné hroby. Jméno padlého zde bývá uvedeno společně s dalšími členy rodiny, jejichž ostatky však v hrobce fyzicky uloženy jsou. Mnoho rodin takto uctilo jejich památku a alespoň symbolicky s nimi v hrobě odpočívají (např. *Památce syna Františka * 1. 1. 1881, padl na Rus. bojišti 1914;*⁴⁴⁷ *Památce syna Josefa padlého na italském bojišti v červenci 1915, v stáří 20 r.;*⁴⁴⁸ *Na památku na padlého vojína Josefa Šestáka, 18./1. 1881 – 29./6. 1915, na ruském bojišti. Budiž ti cizí země lehkou!*

⁴⁴⁵ Sádek – katolický hřbitov.

⁴⁴⁶ STEJSKAL, David a kol. *Pohřbívání a hřbitovy*. Vyd. 1. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011. s. 83-84.

⁴⁴⁷ Rodina Jílkova – Polička – katolický hřbitov.

⁴⁴⁸ Josef Neděle – Polička – katolický hřbitov.

*Zhasla žití mého svíce, tělo kryje v cizí zemi hrob, vzpomeňte mne, otce svého, i těch milých sladkých dob!*⁴⁴⁹).

Náhrobky uvádějící bližší informace o úmrtí vojáků během druhé světové války jsou v regionu vztyčeny příslušníkům Rudé armády a sovětských partyzánů, kteří zahynuli během akcí v okolí (např. *Major Filomenko a neznámý voják zastřeleni 19. 3. 1945.*⁴⁵⁰ *Zde jsou pochováni dva neznámí sovětské vojáci, zavraždění nacisty v březnu 1945.*⁴⁵¹ *Svičkar Michail Jakovič partyzán padl 1. května 1945 v boji proti německým fašistům za SSSR a Československo.*⁴⁵² *Bojovník R. A. Vasilij Tichonovič Vinokorov padlý dne 12. května 1945.*⁴⁵³). Vzhledem k tomu, že Češi nebyli do armády povinně povolováni, podařilo se na Poličsku rozpoznat pouze jediný náhrobek českého vojáka padnuvšího během druhé světové války. Na náhrobku není uvedena jeho hodnost, ale nápis je doplněn o fotografii zemřelého ve vojenské uniformě. *Josef Holas tech. operater Čsl. rozhlasu v Ostravě. Život položil za vlast 18. 1. 1944.*⁴⁵⁴

Na rozdíl od osob české národnosti platil povolávací rozkaz pro Němce žijící na tomto území. V původně německých vesnicích se ovšem žádný vojenský hrob nedochoval zřejmě proto, že byly v poválečném období cíleně ničeny. Z válečných let 1939–1945 jsou do dnešních dnů k nalezení pouze náhrobky civilních německých obyvatel starších šedesáti let.

Druhá světová válka s sebou přinesla řadu civilních obětí. U některých není na náhrobku uvedeno víc než místo a rok úmrtí. To samo ale naznačuje okolnosti smrti dostatečně (např. *JUC Arnošt Ostrý zemřel v Osvětimi v r1943.*⁴⁵⁵ *V koncentračním táboře v Osvětimi zahynuli v roce 1943*⁴⁵⁶). Na dvou náhrobcích je uvedeno místo i bližší příčina smrti. U Karla Charouze na náhrobek vyryli *Umučen v koncentračním táboře Brandenburg. Čest jeho památce!*⁴⁵⁷ Druhý náhrobek začíná slovy *In memoriam*, neboť tělo zemřelého není uloženo přímo na poličském hřbitově. *JUDr Osvald Svoboda popraven v Berlíně 19. 8. 1942.*⁴⁵⁸ Na náhrobku

⁴⁴⁹ Rodina Šestáková – Korouhev.

⁴⁵⁰ Široký Důl – katolický hřbitov.

⁴⁵¹ Borová – katolický hřbitov.

⁴⁵² Březiny.

⁴⁵³ Pomezí.

⁴⁵⁴ Sádek – katolický hřbitov.

⁴⁵⁵ Polička – katolický hřbitov.

⁴⁵⁶ Polička – židovský hřbitov – seznam obětí na hrobě rodiny Schlezingerovy.

⁴⁵⁷ Polička – centrální hřbitov.

⁴⁵⁸ Polička – katolický hřbitov. Osvald Svoboda vedl od prosince 1938 do srpna 1939 Ústředí tiskové a dozorčí služby, která realizovala cenzuru médií. Pro svoji odbojovou činnost mimo jiné z července 1939, kdy školil tiskové

Sionových je *In memoriam* uvedeno jméno *Rudolfa Siona*, u nějž je vyryto, že byl *účastník odboje* * 16. 3. 1903 † 25. 2. 1944 v Briegu.⁴⁵⁹ Datum a místo úmrtí společně s faktem, že byl zemřelý odbojářem, naznačuje možnou příčinu smrti.

Civilisté umírali také na samém konci války a těsně po něm. V Pusté Kamenici lze na katolickém hřbitově ze dvou náhrobků vyčíst, že zesnulí byli zabiti německými vojáky ve stejný den (*Jiří Pospíšil z Čachnova padl 2. V. 1945 zákeřnou rukou německých vrahů stáří 15 r.; Václav Hvězda z Čachnova padl 2. V. 1945 zákeřnou rukou německých vrahů v stáří 43 let*). Stali se náhodnými oběťmi německé odplaty za úspěšnou partyzánskou akci, do které se žádným způsobem nezapojili. „Dne 2. května 1945 byl vyhozen transport Hitlerovy mládeže, jedoucí od Skutče k Brnu na frontu. Nálož byla dána před 19. hodinou v Pekelci, mezi Čachnovem a Kamenicí. Výbuch se zdařil. Transport se vrátil do Skutče. Ale Němci se pomstili na nevinných lidech, které nachytali nejbližší místa činu. Na louce u Pekelce byli zastřeleni z Čachnova V. Hvězda, otec 5 dětí, jeho synovec, patnáctiletý truhlářský učeň Jiří Pospíšil, kteří šli na májovou pobožnost, osmnáctiletý Jaroslav Dostál a V. Sodomka z Kamenice, otec 2 malých dětí. V Kamenici doma u stolu byl pak zasažen střelou do srdce J. Mareš, otec 2 dětí.“⁴⁶⁰

Další civilní oběti, která má okolnosti úmrtí vyryty na náhrobku, je *Josef Hotový vlakmistr Č. S. D. * 15. 11. 1889 položil život na oltář vlasti při náletu hloubkových letců dne 28. 12. 1944*.⁴⁶¹ Podobně zemřel také *Ing. Jaroslav Ouda Zemř. trag. 8. V. 1945, v Poličce zasažen střepinami let. bomby*.⁴⁶² Méně podrobně vypovídá o smrti čtyř civilistů náhrobek na evangelickém hřbitově v Borové – *Zemřeli ve službě vlasti 28. května 1945*.⁴⁶³

Nemoc jako příčinu úmrtí lze jasně vyčíst z jednoho poličského náhrobku⁴⁶⁴, ač na něm není vyznačena choroba přímo. Z nápisu na hrobě Jindřicha Novotného, lze ale okolnosti smrti

referenty a přednášel jim o metodách ilegální práce a vojenské špionáže, byl 25. srpna toho roku zatčen. V listopadu roku 1941 byl odsouzen k trestu smrti a popraven v Berlíně ve svých třiceti osmi letech. (KONČELÍK, Jakub. *Řízení a kontrola českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava*. IN: FORET, Martin, LAPČÍK, Marek a ORSÁG, Petr. *Média dnes: reflexe mediality, médií a mediálních obsahů*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. s. 300.; FÁREK, František a JEŽEK, Vladimír, ed. *Stopy mizí v archivu ...* 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1975. s. 211-212.).

⁴⁵⁹ Polička – centrální hřbitov.

⁴⁶⁰ *Bojující a vítězné Svitavsko: sborník vzpomínek z let 1938-1948*. Svitavy: Komise pro regionální dějiny OV KSČ, 1965. s. 65.

⁴⁶¹ Polička – centrální hřbitov.

⁴⁶² Polička – katolický hřbitov.

⁴⁶³ Při sběru munice, kterou po sobě zanechala ustupující německá armáda, došlo v lese v Borové k tragickému výbuchu. Čtyři muži zahynuli na místě, pátý zemřel po převozu v nemocnici.

⁴⁶⁴ Polička – katolický hřbitov.

odvodit z místa úmrtí – *sanatorium Paseka*, což byla léčebna pro pacienty nakažené tuberkulózou.⁴⁶⁵

3.2.6 Objednavatel náhrobku

Informace, kdo nechal náhrobek zhotovit, není na náhrobech mikroregionu obvyklá. Vyskytuje se jen na třech náhrobech. Ve dvou případech je zhotovitelem jeden z pozůstalých, konkrétně syn, a je zmíněn jeho vděk otci (*Svému milému otci Václavu Filipi rolníku v Telecím č. p. 135. Postavil jeho vděčný syn Josef*⁴⁶⁶), otci i matce (*Svým drahým rodičům Josefu a Pavlíně Witzové v nekonečné lásce věnuje vděčný syn Eduard*⁴⁶⁷). Pozůstalí jsou častěji zmíněni v nápisech dolních částí náhrobků.

Zajímavou alternativu k výše uvedeným informacím představuje deska, která ale nezmiňuje ani pozůstalé, ani konkrétního fyzického objednavatele. Jedná se o desku, kterou významnému poličskému rodákovi J. V. Michlovi nechal na své náklady zhotovit divadelní spolek (*Spisovateli Českému Jov. V. Just. Michlovi rodáku poličskému. Spolek divad. ochotníků Tyl v Poličce*⁴⁶⁸).

3.3 Horní část náhrobku

Nápisy v dolní části náhrobku neunesou prvotně informační funkci. Slouží spíše k vyjádření citů k zesnulému, k rozloučení s ním, vyjádření lítosti nad ztrátou blízké osoby, smíření se s ní. Vyskytují se zde projevy náboženské víry, někdy jsou pojaty jako přání pozůstalých nebo výzva k nim a kolemjdoucím. Konkrétní podoby nápisů jsou zpracovány v rozličných formách. Často bývají koncipovány jako promluvy k zesnulým, k Bohu nebo k pozůstalým. Dolní část náhrobního kamene je také prostorem pro úryvky z literatury (především z Bible) a citáty slavných osobností. Tyto nápisy lze označit jako doplňující. V některých případech je lze najít též v horní části náhrobku. V práci jsou ale zahrnuty do této části, neboť jejich výskyt převažuje právě v dolních partiích náhrobního kamene. Zároveň se

⁴⁶⁵ Polička – katolický hřbitov. Více na <<http://www.olupaseka.cz/historie/pracoviste-paseka/>>.

⁴⁶⁶ Telecí – evangelický hřbitov.

⁴⁶⁷ Polička – židovský hřbitov.

⁴⁶⁸ Ve druhém slově textu je chybně použito velké písmeno.

doplňující nápisy neliší ve formě, obsahu ani stylu, proto považuji za vhodnější věnovat se jim jako jednomu celku.

3.3.1 Ostatky a in memoriam

Informační funkci nesou v dolní části náhrobku pouze nápisy odkazující k faktu, že v hrobě jsou uloženy i ostatky dalších osob než jen těch, které jsou uvedeny jmenovitě ve středové části náhrobního kamene. Nejčastěji je na náhrobku vyryt nápis s užitím slova *ostatky* (např. *Ostatky dcery Milenky*;⁴⁶⁹ *Ostatky rodičů*;⁴⁷⁰ *Ostatky předků*;⁴⁷¹ *Ostatky rodiny Vávrovy*; *Ostatky rodiny Špačkových*;⁴⁷² *Ostatky rodiny Fr. Šlerky č. 143/4*;⁴⁷³ *Ostatky Jana a Anny Hamanových z Trhonic a Josefa Obra ze Spělkova*;⁴⁷⁴ *Ostatky manž. Roušarových ze SV. Kateřiny*⁴⁷⁵). Pouze v jednom případě je slovo *ostatky* nahrazeno slovem *pozůstatky* (*Pozůstatky rodiny Škraňkovy*⁴⁷⁶).

Na náhrobní desce bývají uvedena i jména lidí, kteří v hrobě pochováni nejsou. Kromě padlých vojáků a účastníků odboje, jejichž jména jsou uvedena ve středové části náhrobku (viz. Nápisy ve střední části náhrobku), jsou jiná jména zmíněna na Poličsku ve třech případech.

V Poličce na náhrobku označeném *Hrobka Zárubova* je pod jmény zesnulých zmínka o ženě (*Vzpomínka na drahou maminku a babičku Kateřinu Hledíkovou * 3. 6. 1874 † 1. 2. 1934 v Záměli nad Orlicí*⁴⁷⁷). Forma zápisu tohoto jména se vymyká obvyklému způsobu, kterým jsou na náhrobku uvedena jiná jména zemřelých.

Ve Svojanově uvozuje výčet jmen lidí, kteří nejsou v hrobě přímo uloženi, slova *In memoriám*. Cizí slovo je na náhrobku chybně uvedeno s dlouhým á. Tato chyba mohla být způsobena neznalostí zadavatele, nebo chybou kameníka. Po dvojtečce následuje výčet hned třech lidí a jedné rodiny (*In memoriám: Jana Kubínová *22. XII. 1853 † 11. XI. 1919, Jan Kubín ml. *10. V. 1877 padl 2. XI. 1916, Marie Kubínová 1883 1946, rodina Stejskalova*). Zápis

⁴⁶⁹ Široký Důl – evangelický hřbitov.

⁴⁷⁰ Rodina Novotných – Korouhev, rodina Niklova – Jedlová – horní hřbitov, rodina Sotonova – Polička – centrální hřbitov.

⁴⁷¹ Rodina Pailova – Polička – centrální hřbitov.

⁴⁷² Rodina Přívratská; Bukáček – Květná.

⁴⁷³ Zázvorka – Polička – katolický hřbitov.

⁴⁷⁴ Rodina Ševčíkova – Polička – evangelický hřbitov.

⁴⁷⁵ Švec – Borová – katolický hřbitov.

⁴⁷⁶ Rodina Mlynářova – Borová – katolický hřbitov.

⁴⁷⁷ Polička – katolický hřbitov.

jmen i dat odpovídá formě a stylu zápisů jmen ve střední části náhrobku, tj. těch, kteří jsou v hrobě uloženi.

Třetí odlišný případ nalézáme na hřbitově v Pusté Rybné, kde je na jednom náhrobku připomenuto hned šest členů z početné rodiny Filipi. Na tomto náhrobku ovšem uvedli také důvod, proč nebyli zemřelí uloženi ve společném hrobě. Výčet jmen uvozuje věta – *Vzpomeňte těch, jejichž popel byl rozptýlen*. Všichni zde uvedení zemřeli v 80. a 90. letech 20. století, tj. v době kdy již byla kremace běžným aktem.

3.3.2 Výzvy

Text v dolní části náhrobku může mít i formu výzvy, která je adresována náhodným kolemjdoucím. Většinou nabádá k pozastavení se u hrobu (např. *Postůj dobrý člověče, neboť pod tímto rovem odpočívá srdce plné dobroty a lásky.*⁴⁷⁸) a k modlitbě (např. *Byl jsem duchovní otec váš, věnujte mi Otčenáš;*⁴⁷⁹ *Modlete se za něho!*⁴⁸⁰ *Všichni jenž jsem těšivál, ve svém srdci nosíval, pamatujte modlitbou, na ubohou duši mou!*⁴⁸¹). Najít lze i jejich kombinaci (např. *O, tiše, tiše jděte kolem! Jeť velkým žalem, hořkým bolem ten svatý mír zde vykoupen. Nejen se zastav, ale za duši pomodli.*⁴⁸²).

Dalším často využívaným rytým motivem jsou také nápisy, připomínající čtenáři pomíjivost lidského života (např. *Zastav krok tu mimo jdoucí, viz mé lůžko, chladnou zem, i tvá zbledne tvář kvetoucí, já jsem zde, ty přijdeš sem.*⁴⁸³ *Podle Krista naučení stále budme připraveni! Přijde jistě noc či den, kdy svým milým odejdem, k vám... ulehнем.*⁴⁸⁴). Zároveň je můžeme považovat za jakýsi apel k lepšímu, morálnějšímu životu (např. *Člověče pracuj, jako bys věčně živ být chtěl, a modli se, jak bys ještě dnes zemřít měl.*⁴⁸⁵ *Odešli jsme, jako i vy odejdete. Dbejte, aby dny vám svěřené vyplněny byly poctivě a čestně.*⁴⁸⁶ *Čím vy jste, my jsme také kdysi byli, čím my jsme, také jednou budete.*⁴⁸⁷).

⁴⁷⁸ Křivka – Lezník.

⁴⁷⁹ Leopold Vrzák – Bystré.

⁴⁸⁰ P. Jos. Edvard Svoboda – Korouhev.

⁴⁸¹ Rodina Graciasova – chyba v délce samohlásky.

⁴⁸² Fixa – Polička – katolický hřbitov.

⁴⁸³ Rodina Štěpánková – Trpín.

⁴⁸⁴ Rodina Steinerova – projev místní mluvy v koncovce slovesa ve 2. osobě množného čísla.

⁴⁸⁵ Rodina Šestákova – Bystré.

⁴⁸⁶ Rodina Dlouhá, Loudova, Janypkova, Pavlíkova – Polička – centrální hřbitov.

⁴⁸⁷ Rodina Pospišilova – Pomezí.

3.3.3 Nápis směřující k Bohu

Kromě přímých citátů z Bible odkazují na náboženskou víru zesnulého také věty směřované k Bohu, případně Ježíši Kristu. Oslovení v takovém případě bývá nejčastěji slovem *Pane*, *Bože*, pouze jedenkrát se vyskytlo oslovení *Otče*. Na náhrobcích je patrná značná nejednotnost v oddělení takového oslovení čárkou, ve většině případů je interpunkce vynechána. I zde můžeme nejpravděpodobnější vysvětlení hledat v neznalosti zadavatele náhrobku, kameníka nebo v kamenické chybě.

Nejčastějším motivem na náhrobcích jsou prosby za zemřelé, které pro ně žádají o odpočinek a pokoj (např. *Lehké odpočinutí dej jim o Pane.*;⁴⁸⁸ *Lehké odpočinutí dej jim ó Pane.*;⁴⁸⁹ *Odpočinutí lehké dej jim, ó Pane!*;⁴⁹⁰ *Lehké odpočinutí dej mu ó Pane!*;⁴⁹¹ *Odpočinutí věčné dej jim o Pane.*;⁴⁹² *Odpočinutí věčné dej mu o Pane!*;⁴⁹³ *Odpočinutí lehké dej jim ó Pane a světlo věčné ať jim svítí.*;⁴⁹⁴ *Bůh jim dej lehké odpočinutí.*;⁴⁹⁵ *Pokoj věčný, dej jim ó Pane.*⁴⁹⁶). Následují žádosti o smilování a milost (např. *Bože smiluj se.*;⁴⁹⁷ *Pane smiluj se, Kriste smiluj se.*;⁴⁹⁸ *Pane Bože smiluj se nad dušemi jejich!*;⁴⁹⁹ *Bože přijmiž duši jeho v milost svou!*;⁵⁰⁰ *Jako jsme věřili a doufali v Tebe Pane, tak buď k nám nyní milosrdným.*⁵⁰¹).

V prosbách se též opakovaně vyskytují slova díky za spasení (např. *Děkuji Bože žeš mne vyslyšel a stal se mou spásou.*;⁵⁰² *Aleluja, aleluja vzbud' Pane moc svou a přijď abys nás spasil aleluja.*⁵⁰³), dále slova o slávě a oslavení (např. *Bože uveď je do slávy své!*;⁵⁰⁴ *Bůh oslav duši*

⁴⁸⁸ Švecovi – Borová – katolický hřbitov.

⁴⁸⁹ Rodina Chadimova – Lezník.

⁴⁹⁰ Rodina Kašparova – Telecí – katolický hřbitov.

⁴⁹¹ Václav Krejčí z Oldřiše – Polička – katolický hřbitov.

⁴⁹² Rodina Pražanova – Borová – katolický hřbitov.

⁴⁹³ Jan Mikán a Václav Dvořák – Sádek – katolický hřbitov.

⁴⁹⁴ Rodina Svobodova – Nedvězí.

⁴⁹⁵ Jedličková – Svojanov.

⁴⁹⁶ Rodina Hanusova – Nedvězí.

⁴⁹⁷ Plchovi – Bystré.

⁴⁹⁸ Rodina Vopařilova – Paulíčková – Široký Důl – katolický hřbitov.

⁴⁹⁹ Litterbachovi – Polička – katolický hřbitov.

⁵⁰⁰ Hynek Beran – Polička – katolický hřbitov.

⁵⁰¹ Hanusovi – Nedvězí.

⁵⁰² Vopařilová – Široký Důl – katolický hřbitov; žeš – nespisovné zkrácení slov že jsi, jeho užití je běžné v hovorové řeči.

⁵⁰³ Rodina Hanusova – Nedvězí.

⁵⁰⁴ Rodina Moravcova – Bystré.

její a země budiž jí lehká.⁵⁰⁵ Měkce spi a sladce sni. Bůh oslav duši její!;⁵⁰⁶ Hospodine oslav duše jejich a dej jim věčnou radost.⁵⁰⁷

Některé prosby připomínají život zesnulého na zemi (např. *Po těžké práci, jež v žití jim byla, dopřej, o Bože, duším jejich klid.⁵⁰⁸ Jsou opět spolu jako byli v žití a známé zvony jim tu budou hrát. Kéž světlo věčné jim tu svítí, Bůh jim odplat' všechno nastokrát.⁵⁰⁹*). Ve dvou případech ji autor stylizoval jako prosbu zesnulého. V prvním případě je osloven Bůh jako *Otec* (*Přiviň mne, věčný Otče, na svoji hrud', do onoho tajemného krbu, budu tam spát, neboť přicházím unaven po těžké námaze.⁵¹⁰*). Na druhém náhrobku je nápis nejprve psán v osobě první, ale závěrečná prosba přechází do osoby třetí, jako by byla pronášena pozůstalými (*Šťastně pouť svou dokonavše, vešli jsme již v smrti stan, vše na zemi opustivše Povolat' nás věčný Pán! Odpočinutí věčné dej jim Pane!⁵¹¹*).

Další stylizace prosby směřované k Bohu se v regionu vyskytly pouze v jednom provedení (např. *Bůh jim dej radostného vzkříšení!;⁵¹² Přijmi ho do náruče své ó Pane;⁵¹³ Pane Bože žehnej nám;⁵¹⁴ Přej, ó Bože, pokoj zemřelým a zaplat' za ctnost mnohou v nebi jim!;⁵¹⁵ Blažený mír dej Vám Bůh.⁵¹⁶ Pane zůstaň s námi, neb se připozdívá.⁵¹⁷ Nebylo Ti dlouho žití přáno zato buď Tobě Bohem nebe dáno.⁵¹⁸ Ach Pane, dejž duši mé v Tobě pravě odpočinutí nalézt.⁵¹⁹*

⁵⁰⁵ Emilie Kubová – Nedvězí.

⁵⁰⁶ Miluška Šifnerová – Polička – katolický hřbitov.

⁵⁰⁷ Rodina Marečková – Svojanov.

⁵⁰⁸ Rodina Hledikova – Polička – katolický hřbitov.

⁵⁰⁹ Rodina Andrlíkova – Trpín; zájmeno *jim* vždy psáno s velkým začátečním písmenem, zřejmě se jedná o projev úcty zemřelým.

⁵¹⁰ Rodina Králova – Trpín.

⁵¹¹ Zámečnickovi – Bystré. Chybně je v tomto případě vyryto slovo *jim*, kde by mělo být i krátké.

⁵¹² Rodina Tomšova – Korouhev.

⁵¹³ Rodina Suchá – Jedlová – horní hřbitov.

⁵¹⁴ Rodina Rounova – Polička – centrální hřbitov.

⁵¹⁵ Rodina Martinova – Polička – katolický hřbitov.

⁵¹⁶ Rodina Jelínkova z František – Pustá Kamenice – katolický hřbitov.

⁵¹⁷ Rodina Roušarova – Telecí – katolický hřbitov.

⁵¹⁸ Václav F. Duspiva – Nedvězí.

⁵¹⁹ Hejtmánková – Sádek – evangelický hřbitov.

V několika případech se vyskytlo přání zemřelým spojené s vírou v posmrtný život (např. *Za Vaši lásku a starost, Bůh Vám dej věčnou radost.*⁵²⁰ *Bůh buď s Vámi než se sejdeme zas.*⁵²¹ *Bůh buď s Vámi;*⁵²² *Co nedopřál Ti život, dopřej Ti Bůh.*⁵²³).

Na náhrobcích je vyjádřeno také smíření se se smrtí vysvětlované jako Boží vůle (např. *Buď vůle Tvá.*⁵²⁴ *Dobrý boj jsem bojoval, víru jsem zachoval, buď jméno Páně pochváleno. Buď vůle Tvá. Bůh je láska.*⁵²⁵). Tyto nápisy obsahují citát z Bible⁵²⁶ z modlitby *Otčenáš*. Zdroj u nich ale není uveden.

Na jednom náhrobku je vyryt dík pozůstalých Bohu, nikoliv za pozemský život člověka, ale za jeho život posmrtný (*Díky Pane, že Ti můžem odevzdat člověka, jehož milujem, jen Ty mu můžeš život dát a plnost lásky v nebi svém.*⁵²⁷). Poděkování za pozemský život nechali vyrýt na náhrobní kámen Václava Mikisky ve Svojanově (*Život je krátký sen, snad pláčeš potají, když stromy rozkvetou a ptáci zpívají. Život je krátký sen, nic víc a nic už dál, já Bohu děkuji, že s Tebou se mi zdál.*)

Další nápisy jsou vyznáním víry a očekávání, která s sebou tato víra přináší (např. *Bůh je ten stejný včera dnes i na věky;*⁵²⁸ *Jen k Tobě Bože blíž;*⁵²⁹ *Očekávám vzkříšení z mrtvých a život budoucího věku.*⁵³⁰ *Bůh vykoupí mou duši i z moci podsvětí, když v ochranu ji vezme, se nikdy neztratí.*⁵³¹ *Odešel jsem na věčný klid kam veleno mi bylo jít.*⁵³²) Jeden z nich pak slouží i jako napomenutí (*Bděte! Pán přichází*⁵³³).

⁵²⁰ Rodina Soukalova – Korouhev.

⁵²¹ Rodina Kaštánková – Pustá Rybná.

⁵²² Rodina Trávníčková – Pustá Rybná.

⁵²³ Anna Nekvindová – Pustá Kamenice – katolický hřbitov.

⁵²⁴ Rodina Melezínková – Pustá Kamenice – katolický hřbitov; podobně Břeňova – Široký Důl – evangelický hřbitov; Dobiášova – Polička – katolický hřbitov.

⁵²⁵ Josef Hanus – Nedvězí.

⁵²⁶ Evangelium sv. Matouše 6.10.

⁵²⁷ Rodina Králova – Nedvězí.

⁵²⁸ Bolardtova – Polička – centrální hřbitov.

⁵²⁹ Pešek – Polička – centrální hřbitov.

⁵³⁰ Rodina Marečková – Trpín.

⁵³¹ Leopold Brill – Polička – židovský hřbitov.

⁵³² Bačovská – Rohozná.

⁵³³ Rodina Kučerova, Teplých – Borová – evangelický hřbitov, vychází z Bible – Matouš 24.42 „*Bděte tedy, protože nevíte, který den vás Pán přijde.*“

Některé nápisy hlásají víru v Ježíše Krista (např. *Kristus řekl, kdo jí mé tělo a pije mou krev, má život věčný a já ho vzkřísím v poslední den.*⁵³⁴ *Kristus Pán jest náš život,*⁵³⁵ *Ježíš je naše spása...*⁵³⁶). Jiné jsou stylizovány jako prosby směřující ke Kristovi (např. *Dítě slzy vřelé kanou na rodičů hrob, slávou je, až z mrtvých vstanou, Jesu Kriste zdob!*⁵³⁷ *Dejž jim odpočinutí lehké. Pane Ježíši láska věčná buď nám milostiv.*⁵³⁸ *Ježíši králi zachovej nás v lásce své,*⁵³⁹ *Ježíši králi nebe i země popřej nám místo v království tvém.*⁵⁴⁰ *Dej, Ježíši, milosrdenství.*⁵⁴¹). Mezi nápisy oslovující Boha a Ježíše Krista není ve formě rozdíl. V regionu se vyskytují bez rozdílu jak na hřbitovech katolických, tak evangelických. Ty směřující k Bohu jsou na náhrobcích častější.

3.3.4 Promluvy za zesnulé

Na hrobech mladších lidí se v dolní části náhrobku objevují nápisy, které jsou formulovány jako promluva samotného zemřelého. Plní hlavně jednu základní funkci – utěšit pozůstalé v jejich žalu. Buď bývají přímo směřovány ke konkrétním lidem, kteří jsou v promluvě jasně osloveni, nebo jsou neadresné. Vyzývají především k ukončení zármutku a pláče. Patrná je u nich schematičnost, která jasně ukazuje, že nápisy dodržují ustálenou formu, a nejde tedy o promluvy, které by před svou smrtí pronesl někdo ze zesnulých.

Nejčastěji jsou určeny rodičům (např. *Neplačte tatínku, maminko drahá já musel odejít, ač jsem tak mlád. Srdce vám krvácí, neplačte nade mnou, mé čisté mládí budiž vám útěchou.*⁵⁴² *Neplačte tatínku maminko drahá, já musel odejít ač jsem tak mlád, srdce vám krvácí neplačte nade mnou, mé čisté mládí budiž vám útěchou.*⁵⁴³ *Maminko tatínku neplačte nade mnou, sejdeme se zde společně.*⁵⁴⁴ *Netruchlete otče, máti, přestaňte už naříkati. Pepa váš šel v jiný svět jak ho anděl smrti ved. Pozemský svět změněn v ráj kde je klid a věčný máj.*⁵⁴⁵). V jednom

⁵³⁴ Rodina Pražanova – Borová – katolický hřbitov.

⁵³⁵ Rodina Novotných – Polička – katolický hřbitov.

⁵³⁶ Rodina Štěpánková – Trpín.

⁵³⁷ Kukla – Bystré.

⁵³⁸ Rodina Uhrova – Pustá Kamenice – katolický hřbitov.

⁵³⁹ Rodina Štěpánková – Trpín.

⁵⁴⁰ Hromádková – Pustá Kamenice – katolický hřbitov.

⁵⁴¹ Mikulčická – Svojanov.

⁵⁴² Karel Petr – Jedlová – dolní hřbitov.

⁵⁴³ Karel Kříbský – Rohozná; chybně vyryto dlouhé í ve slově *maminko*.

⁵⁴⁴ Rodina Kynclova – Polička – centrální hřbitov.

⁵⁴⁵ Rodina Šestáková – Sádek – katolický hřbitov; ve slově *vedl* vynecháno koncové -l, vliv místní mluvy.

případě je oslovena manželka a děti (*S Bohem drahá manželko, a ode mne již dítky opuštěné neplačte též již o mne, neboť se na věčnosti všickni shledáme!*⁵⁴⁶).

Nápis se může obracet k jednomu pozůstalému (např. *Ó, přestaň lkát, Ó, nech mne spát, Ó, přej mi úlevy!*⁵⁴⁷), nebo k více pozůstalým najednou. Tento tvar je častější (např. *Neplačte, že jsem odešla, ten klid a tichost mi přejte, jen v srdcích věčnou vzpomínku si na mne zachovejte.*⁵⁴⁸ *Neplačte, že jsem odešel, ten klid a mír mi přejte. Jen v srdcích věčnou vzpomínku na mne si zachovejte.*⁵⁴⁹ *Neplačte, že jsem odešel, ten věčný klid mi přejte, jen v srdci věčnou vzpomínku mě zachovejte.*⁵⁵⁰ *Neplačte, že jsem odešel ten klid a mír mi popřejte jen v srdcích věčnou vzpomínku si na mě zachovejte.*⁵⁵¹ *Neplačte, že jsem odešla ten klid a mír mi přejte jen v srdcích věčnou vzpomínku si na mne zachovejte.*⁵⁵² *Zhasla žití mého svíce, tělo kryje v cizí zemi hrob, vzpomeňte mne, otce svého, i těch milých sladkých dob!*⁵⁵³ *Tělem v hrobě – duší stále s Vámi.*⁵⁵⁴). Zcela stejný, nebo mírně upravený text se vykytuje na rozličných hrobech, což potvrzuje schematičnost těchto nápisů.

Často připomínanou informací je v této části náhrobního textu věk zesnulého. Případný čtenář má být upozorněn na obvykle příliš brzký odchod zesnulého ze života (např. *Byla jsem Anežka malá necelá tři léta stará, Bůh si mě vzal do nebička pláče pro mě otec i matička.*⁵⁵⁵ *Byl jsem Lubošek malý, teprv pět měsíců starý, Pambíček mi zavřel očička, teď pro mě pláče tatíček a matička.*⁵⁵⁶ *Můj život byl tak krátký, jak zlomený kvítek jsem pad, když jsem se domů vracel ani s Bohem jsem vám nemohl dát. Chtěl jsem žít, vždyť jsem byl tak mlád.*⁵⁵⁷ *Život jsem měla ráda, proč musela jsem odejít tak mladá.*⁵⁵⁸).

Promluva zesnulých v množném čísle, tj. za více zesnulých najednou, se v regionu objevila pouze jednou (*Nás neptej se, kam jdeme, jen hvězd se ptej, jež svítí nad námi.*⁵⁵⁹).

⁵⁴⁶ Antonín Klinský – Pustá Kamenice – katolický hřbitov.

⁵⁴⁷ Zrůstovi – Polička – centrální hřbitov.

⁵⁴⁸ Hudcová – Květná.

⁵⁴⁹ Rodina Friedlova – Polička – centrální hřbitov.

⁵⁵⁰ Rozkošný – Pustá Rybná.

⁵⁵¹ Rodina Culkova – Rohozná; v nápisu chybí předložka v, zřejmě kvůli nedostatku místa.

⁵⁵² Rodina Horáčkova – Svojanov.

⁵⁵³ Šesták – Korouhev.

⁵⁵⁴ Jílkovi – Polička – katolický hřbitov.

⁵⁵⁵ Anežka Červená – Lezník.

⁵⁵⁶ Makovská – Pomezí.

⁵⁵⁷ Pepík Kučera – Borová – katolický hřbitov.

⁵⁵⁸ Hamerská – Starý Svojanov.

⁵⁵⁹ Nedělovi – Polička – centrální hřbitov.

Ojedinelá je také promluva, která hlásá víru v osud a není směřována k pozůstalým (*Z vůle osudu přijímám úděl svůj.*⁵⁶⁰).

3.3.5 Promluvy k zesnulým

Nápis v dolní části náhrobku bývá často stylizován jako promluva pozůstalých k zesnulému. Text směřuje ke konkrétnímu zemřelému, který je jasně osloven, nebo neadresně. Může také směřovat k víc než jednomu zemřelému. Nejčteněji jsou tyto nápisy určeny zesnulým rodičům, případně jednomu z nich, a dětem.

Projevy směřované k oběma rodičům se v regionu vyskytují zřídka (např. *V náručí věčnosti spěte rodičové naši. Vzpomínáme...*⁵⁶¹ *Odpočívajte v pokoji, vroucně milovaní rodiče a sestro.*⁵⁶² *Náš drahý tatínku a mamičko, Vy jste námi byli jak jarní sluníčko a jako z jara vonný květ, tak nás těšil celý svět. Na shledanou v nebi! Děti*⁵⁶³). Nápisy směřované jenom k jednomu z nich jsou naopak velmi časté.

K otci jsou směřována především poděkování (např. *Dotlouklo srdce otcovo uhasl oči svit budiž vám milý tatínku za všechno vřelý dík.*⁵⁶⁴ *Umlklo srdce znavené, uhasl oka svit, budiž Vám drahý tatínku, za všechno vřelý dík*⁵⁶⁵), přání (např. *Za tvoji lásku tatíčku náš drahý, za všechny Tvoje oběti, buď štedrá k Tobě ruka Boží, toť poslední přání od manželky i dětí.*⁵⁶⁶ *Ach tatíčku tys byl starostlivý, jakých málo bývá, nechť se ti v tomto hrobě spokojeně dřímá. Zhaslos nám ty slunko zlaté.*⁵⁶⁷ *Vzpomínáme, nikdy nezapomeneme. Manželka a děti, rodiče a sourozenci. Pro Tvé velké utrpení, dej mu Pán Bůh oslavení.*⁵⁶⁸ *Dřímej sladce, v země lůnu, dřímej sobě krásný sen, tam u Ježíšova trůnu, kéž Ti vzejde věčný den. Tys byl nám otcem dobrým po celou dobu života, ret můj Ti za to k trůnu Boha modlitbu vroucí šepotá.*⁵⁶⁹ *Co člověk uchovává hluboko ve svém srdci, to nemůže ztratit smrtí. Spi sladce tatínku.*⁵⁷⁰ *Drahý*

⁵⁶⁰ Rodina Střílkova – Borová – katolický hřbitov.

⁵⁶¹ Rodina Cihlářova – Korouhev.

⁵⁶² Josef Křídlo – Borová – katolický hřbitov.

⁵⁶³ Podhajský – Borová – katolický hřbitov.

⁵⁶⁴ Rodina Kučerova – Borová – katolický hřbitov

⁵⁶⁵ Jan Luňáček – Pustá Kamenice – evangelický hřbitov.

⁵⁶⁶ Hanák – Jedlová – dolní hřbitov.

⁵⁶⁷ Antonín Hanus – Polička – katolický hřbitov.

⁵⁶⁸ Sodomka – Pustá Kamenice – katolický hřbitov.

⁵⁶⁹ Sýsovi – Pustá Kamenice – katolický hřbitov.

⁵⁷⁰ Rodina Kvapilova – Borová – katolický hřbitov.

*tatínku sladce spi.*⁵⁷¹) a projevy smutku nad jeho smrtí (např. *Tatíčku tys nezemřel, ty žiješ s námi.*⁵⁷² *Jen vzpomínka milá na tebe tatínku zbyla.*⁵⁷³). V několika případech je vřelý vztah k otci naznačen užitím přídavných jmen s kladným emočním hodnocením (např. *Tatíčku zlatý náš, jak náhle jsi odešel od nás, jak krásně bylo mezi námi, když tys byl s námi.*⁵⁷⁴ *Tatíčku náš drahý, odešel jsi v dáli steskem hynou duše jež tě milovaly;*⁵⁷⁵ *Tatíčku náš drahý, tvou lásku a dobrotu nám nikdo nenahradí.*⁵⁷⁶ *Tatíčku drahý – tys nezemřel – ty žiješ stále s námi.*⁵⁷⁷ *Otče drahý život svůj dal jsi vlasti krut(...) pro žal, slz a bolu vzpomeň v nebi na ženu (svou a děti)*⁵⁷⁸).

Nápisy určené zesnulým matkám mají stejnou formu, jde tedy o projevy díků, smutku a přání (např. *Kolik jste nám matko dala obětí tolik slz váš hrob posvětil;*⁵⁷⁹ *Ach matičko, Tys byla starostlivá, jakých málo bývá. Necht' se Ti v tomto hrobě spokojeně dřímá.*⁵⁸⁰ *Za Tvoji lásku, maminko naše drahá, všechny Tvoje velké oběti, bud' štědrou k Tobě ruka Boží svatá, teď poslední je vroucí přání od dětí.*⁵⁸¹ *V libém stínu svatého kříže odpočívá matka pečlivá, netlačí Tě víc žádná tíže, klidně spí Tvá hlava šedivá, z nebes však zří na nás z říše, duše Tvá Kristem oslavená.*⁵⁸² *Spi sladce naše drahá matko!*⁵⁸³ *Odpočívej v pokoji. Zem tato kryje poklad světa nejdražší neb v ní jest uloženo srdce matky nejlepší.*⁵⁸⁴ *Spi sladce naše drahá matko a babičko.*⁵⁸⁵ *Spi klidně, drahá maminko naše!*⁵⁸⁶). Nápisy na starších hrobech (do poloviny 20. století) ukazují, že v některých rodinách bylo běžné, aby děti matkám vykaly (např. *Za Vaši lásku maminko a starosti, popřej Vám Bůh věčné radosti*⁵⁸⁷). Schematičnost hrobových nápisů se projevuje i zde (např. *Smutno je bez tebe maminko, tak nevýslovně teskno. Když ztratili jsme*

⁵⁷¹ Tušla – Borová – katolický hřbitov.

⁵⁷² Ludvík Bureš – Pustá Kamenice – katolický hřbitov.

⁵⁷³ Vaverka – Trpín.

⁵⁷⁴ Rodina Machova – Bystré.

⁵⁷⁵ Rodina Lamplotova – Jedlová – horní hřbitov.

⁵⁷⁶ Rodina Hnátova – Korouhev.

⁵⁷⁷ Alois Dachovský – Široký Důl – katolický hřbitov.

⁵⁷⁸ Václav Hvězda – Pustá Kamenice – katolický hřbitov; nápis je ve dvou místech nečitelný, proto jej nahrazují závorky. V jedné je uveden odhad textu, který byl proveden na základě čitelné části jednotlivých písmen.

⁵⁷⁹ Vyskočilová – Bystré.

⁵⁸⁰ Marie Chadimová – Polička – katolický hřbitov.

⁵⁸¹ Josefa Luňáčková – Pustá Kamenice – evangelický hřbitov.

⁵⁸² Pachovská z Hartmanic – Bystré.

⁵⁸³ Bacovská – Polička – židovský hřbitov.

⁵⁸⁴ Růžena Freundová – Polička – židovský hřbitov.

⁵⁸⁵ Hermannová – Polička – židovský hřbitov.

⁵⁸⁶ Marie Zámečnicková – Bystré.

⁵⁸⁷ Šauerová – Rohozná.

*Tebe, tak ztratili jsme všechno.*⁵⁸⁸ *Smutno jest bez tebe maminko, tak nevýslovně teskno, když ztratili jsme tebe, ztratili jsme všechno.*⁵⁸⁹ *Teskno mě matičko ach nevýslovně teskno když ztratila jsem Tebe, neb ztratila jsem všechno.*⁵⁹⁰).

Nápisy na hrobech uvádějí i jinou rodinnou roli zemřelého. U mužů bývá uveden manžel (např. *Věrný choti shlédni dolů na zármutek družky své.*⁵⁹¹ *Proměnil Bůh dni života tobě. Kdo se tě víc dovolá? Dříměj, choti, sladce v chladném hrobě. Až tě anděl zavolá.*⁵⁹²), ale častěji je uvedena kombinace rolí, tj. manžel a otec (např. *Spi sladce drahý manželi a otče.*⁵⁹³ *Spi manželi, otče dítek mých, v tísní hrobky posvátné!*⁵⁹⁴ *Spi sladce drahý muži a otče, krutý osud stihl nás, Tvé srdce zlaté, dobré, drahé, když Bůh odloučil od nás.*⁵⁹⁵ *Spi sladce, náš upřímný manželi a pečlivý otče! Dejž Bože, abychom se s Tebou v nebeském království shledali!*⁵⁹⁶). O roli otce a manžela může vypovídat až uvedení pozůstalých v nápisu (např. *Vzpomínáme a nikdy nezapomeneme. Manželka a děti.*⁵⁹⁷ *Muži, krátké bylo Tvoje žití, Bůh Tě k sobě povolal, a mne tady smutnou ženu s dětmi zanechal.*⁵⁹⁸ *Spi sladce drahý muži, radosti naše Jediná, slzou v oku žena, s dětmi i matka na tě vzpomíná*⁵⁹⁹).

U manželek se lze s označením jejich rodinného statusu setkat ve střední části náhrobku. Jeden případ promluvy k zesnulé, ve které se kumuluje více jejích rolí, se vyskytuje v Pusté Kamenici (*O ženuško, dcero naše drahá, Tys žití naše ba zatížila. Kdo nahradí čím jsi Ty nám byla. A pro Tě tekou slzy naše vřelé.*⁶⁰⁰).

Nápisy směřované dětem (různého věku) jsou texty často se opakující a obměňující se jen nepatrně. Jsou koncipovány jako promluvy rodičů, otec a matka jsou často uvedeni přímo v textu (např. *Dál v našich srdcích žiješ. Synáčku v dálky odváť spinkej jen sladce, pokojně tak jako u mámy u táty.*⁶⁰¹ *Dříměj libě dcero a sestro drahá naše radost jediná na Tě otic matka*

⁵⁸⁸ Rodina Lopouřova – Borová – katolický hřbitov.

⁵⁸⁹ Vágnerová – Schafferová – Korouhev.

⁵⁹⁰ Šárková – Polička – katolický hřbitov.

⁵⁹¹ Báča – Rohozná.

⁵⁹² Sádek – evangelický hřbitov starý; dochována jen část náhrobku bez bližšího označení.

⁵⁹³ Fuchs – Polička – židovský hřbitov.

⁵⁹⁴ Bergmann – Polička – židovský hřbitov.

⁵⁹⁵ Mundil – Polička – centrální hřbitov.

⁵⁹⁶ Antonín Lidmila – Sádek – katolický hřbitov.

⁵⁹⁷ Ladislav Mlynář – Polička – centrální hřbitov.

⁵⁹⁸ Josef Paclík – Sádek – katolický hřbitov.

⁵⁹⁹ Josef Žizka – Stašov.

⁶⁰⁰ Janečková – Pustá Kamenice – katolický hřbitov.

⁶⁰¹ Rodina Randova – Bystré.

často s slzou v oku vzpomíná.⁶⁰² *Dřímej libě, dítě drahé, radost naše jediná; tebe otec, matka často s slzou v oku vzpomíná.*⁶⁰³ *Dřímej sladce v tmavém hrobě, jak v náruči tatínkově, ve svých blahých, rajských snech, o mamince zdát si nech.*⁶⁰⁴ *Odešli jste děti drahé, naše radost jediná otec, matka slzou v oku stále na Vás vzpomíná.*⁶⁰⁵). Méně často je pak jako truchlící označena celá rodina (např. *Spi sladce, dcero drahá, pokoj věčný v duši Tvou, rodina Tvá Tě ztratila s bolestí nevýslovnou.*⁶⁰⁶ *Sladce dřímej synu milý. Pokoj věčný s duší Tvou. Rodina Tě zde stratila s bolestí nevýslovnou.*⁶⁰⁷).

Jedná se opět především o přání (např. *Dřímej sladce dítě drahé!*⁶⁰⁸) a projevy smutku, ve kterých je zmíněno mládí zesnulých (např. *Uvadl's nám velmi záhy, náš drahý miláčku, všichni jsme Tě milovaly, Ty náš drahý synáčku.*⁶⁰⁹ *Drazí synkové, bratříčkové moji milí, jak záhy jste nás opustili. Nad vašimi hroby v nichž věčný sen spíte, budeme stále lkát.*⁶¹⁰ *Tak záhy jsi nás opustila, my s bolem v srdci žijem dál, snad proto žes tak hodná byla Tě Pán Bůh k sobě v nebe vzal, nám však dceruško milá zbyl jen bol a žal.*⁶¹¹). V nápisech se také projevuje náboženská víra rodiny (např. *Spi sladce milý synu, Tebe kryje Boží zem, Bůh Ti oplat' Tvoje snahy, co jsi konal v žití svém.*⁶¹² *S Bohem milý synáčku, odpočívej sladce, nevymizíš z paměti otci ani matce.*⁶¹³ *Pomoc naše ve jménu Hospodinovu kterýž učinil nebe i zemi. Kdyby slzy mrtvé vzkřísily a láska divy dělala, nikdy by, dcero má drhá, zem černá Tebe nekryla.*⁶¹⁴). Na náhrobku bývá někdy zmíněn i jiný zesnulý člen rodiny (např. *Odešla jsi za tatíčkem, dceruško má jediná matička Tvá slzou v oku stále na Tě vzpomíná.*⁶¹⁵ *Život jsme jen okusily. Lásku Vaši*

⁶⁰² Josefa Šestáková – Korouhev.

⁶⁰³ Jeníček Martinů – Polička – katolický hřbitov.

⁶⁰⁴ Fanoušek Kučera – Polička – katolický hřbitov.

⁶⁰⁵ Drašarovi – Sádek – katolický hřbitov.

⁶⁰⁶ Anna Zlevorová – Pustá Kamenice – katolický hřbitov.

⁶⁰⁷ Josef Oliva – Starý Svojanov.

⁶⁰⁸ Grety Svobodová – Polička – katolický hřbitov.

⁶⁰⁹ Vládiček Martinů – Polička – katolický hřbitov; ojedinělé grafické řešení zápisu zkráceného slova *jsi*.

⁶¹⁰ Oloušek a Mireček Zezulovi – Polička – katolický hřbitov.

⁶¹¹ Mařenka Pavlišová – Rohozná.

⁶¹² Ladislav Boháč – Borová – evangelický hřbitov.

⁶¹³ Venoušek Doubků – Lezník.

⁶¹⁴ Jaruška Vincencová – Pomezí; velké *N* ve slově *naše* nebylo zřejmě původně zamýšleno. Ze vzhledu písmene je jasné, že původně bylo na hrobě vyryto slovo *Vaše*. To bylo opraveno, ale je stále patrné, že v nápisu došlo ke kamenické chybě.

⁶¹⁵ Bohuška Břeňová – Polička – katolický hřbitov.

však poznaly. A přece jsme Vám bolest způsobily. Máti Vaše šla k Vám, milé dítky, podala ruce Vám i věčnosti. Voláte na nás a my posloucháme, shledání bude nám radostné.⁶¹⁶).

Nápis směřovaný určité osobě nemusí nutně nést pouze označení rodinné role, velmi často je využito přímé oslovení zesnulého. Také pro něj platí rozkolísanost ve využití interpunkce (např. *Bez tebe, Martine, nám slunce nesvítí, neboť slzy zastřou nebe. Kamkoli oči pohlédnou, všude jen hledají tebe.*;⁶¹⁷ *Vlast Tvoje v máji svobodná je zas, náš Jiří drahý, však Tvůj život ještě musel oloupen být vrahy. My lkáme k Bohu by život věčný přál Ti a „sen“ blahý.*⁶¹⁸). Většinou je jméno uvedeno ve tvaru deminutiv (např. *Nad Tvým hrobem slzy kanou, s Bohem, Janičko, na shledanou*;⁶¹⁹ *Přestalo srdéčko tlouci, přestala ústa se smát, budeme Zdeněčku drahý, stále na tebe vzpomínat.*;⁶²⁰ *Květ lásky zlomen ranou s Bohem Růženko drahá jednou na shledanou!*;⁶²¹ *Jaroušku drahý, dřímej sobě zde sladce v tichém hrobě, my přijdeme za tebou – s Bohem, na shledanou!*⁶²²), nebo je užita familiární podoba jména (např. *Odešels od nás, Láďo náš drahý, zlomený jak větrem mrazivý květ, vzpomínky naše a slzy vroucí povedou tebe v krásnější svět...*;⁶²³ *Smutno je bez tebe Jendo, tak nevýslovně teskno, když ztratili jsme tebe, tak ztratili jsme všechno.*;⁶²⁴ *Spi sladce, Fanouši drahý, věčný sen, andělským až hlasem probuzen povstaneš z hrobu tmavého ku spatření Boha věčného.*;⁶²⁵ *O Jardo přemilý, Tvému mládí uvald květ, Tys musel opustiti v mladém věku svět. Spi sladce.*⁶²⁶).

V nápisích směřovaných k zesnulým je obsaženo smíření se smrtí jako Božím záměrem (např. *Bohu milejší jsi byla, proto jsi nás opustila.*;⁶²⁷ *Bůh Tě k sobě povolal, nám jenom bol a žal zanechal.*⁶²⁸). Připomenuta bývá víra rodin v posmrtný život a shledání (např. *Spěte sladce – Na shledanou!*;⁶²⁹ *Slze bolů s očí kanou, spěte sladce na shledanou.*;⁶³⁰ *V slzách jsme se*

⁶¹⁶ Mařenka a Bohuška Zahálkovy – Polička – katolický hřbitov; chybně vyryto s místo z ve slově *způsobily*

⁶¹⁷ Dostál – Jedlová – horní hřbitov.

⁶¹⁸ Jiří Pospíšil – Pustá Kamenice – katolický hřbitov.

⁶¹⁹ Jana Košková – Borová – katolický hřbitov.

⁶²⁰ Rodina Vrbova – Bystré.

⁶²¹ Růženka Lorencová – Široký Důl – katolický hřbitov.

⁶²² Jaroušek Slezáků – Polička – katolický hřbitov.

⁶²³ Rodina Poulova – Korouhev.

⁶²⁴ Rodina Drašarova – Korouhev.

⁶²⁵ Rodina Svobodova – Sádek – katolický hřbitov.

⁶²⁶ Jaroslav Halamka – Borová – evangelický hřbitov.

⁶²⁷ Maruška Frajťová – Polička – katolický hřbitov.

⁶²⁸ Františka Kvapilová – Sádek – katolický hřbitov.

⁶²⁹ Rodina Filipich – Borová – katolický hřbitov.

⁶³⁰ Rodina Luňáčkova – Bystré.

rozloučili, na kratičký jenom čas až nám poskytne Pán, my s plesáním se sejdem zas!;⁶³¹ Na shledanou!;⁶³² Slzy bolu s očí kanou spěte sladce nashledanou.⁶³³). Vyjádřena jsou i přání pozůstalých (např. *Budiž Vám po těžkém bolu země lehká! Velebný klid necht' spánek Váš zde provází. Až Boží mocné „Vstaňtež!“ Vás k věčné slávě probudí.*⁶³⁴ *Za vaši péči o nás vroucí, klid popelu dej Všemohoucí.*⁶³⁵ *Za vaši lásku a starosti, Bůh vám popřej věčné mladosti.*⁶³⁶ *Skláníme se nad hrob Váš, s lící slzí zrosenou, za ta Vaše zlatá srdce, Bůh bud' Vám odměnou.*⁶³⁷).

U řady hrobů je patrná víra v osud člověka. Využit bývá většinou jeden citát s drobnými odlišnostmi (např. *Proč nepřál ti osud žiti, proč musel tě nám vzíti.*⁶³⁸ *Proč nepřál vám osud žít, proč musel nám vás vzít.*⁶³⁹ *Rád jsi žil, rád jsi pro nás pracoval, zlý osud nám Tebe vzal.*⁶⁴⁰).

Hrobové nápisy se cíleně vyhýbají slovu *smrt* a slovu *úmrtí*. Skutečnost, že člověk zemřel, je na náhrobku prezentována jako jeho odchod (např. *Odešli jste v dálný kraj, kam cesta všech vede i nás, ach bolno je nám, bolno zde, že ztratili jsme Vás.*⁶⁴¹ *Odešel jsi, nemůžeme uvěřit tomu snad jenom ve světě ses ztratil a nemůžeš najít cestu domů.*⁶⁴² *Navždy jsi nás opustil, ale my vzpomínáme.*⁶⁴³ *Ty jsi nám odešel bez rozloučení, vzpomínka na Tebe stále nás bolí, však osud nevrací, co jednou vzal, za Tebe vrátil nám bolest a žal.*⁶⁴⁴ *Opustils nás tak narychlo a vše co ti bylo milé rodinu, domov, svoji vlast i motory svoje bílé!*⁶⁴⁵ *Odešel jsi od všeho co jsi měl tak rád. Dál žiješ v srdcích a vzpomínkách.*⁶⁴⁶ *Odešels bez rozloučení odkud*

⁶³¹ Silvestr Hnát – Korouhev.

⁶³² Olga Kozlová – Rohozná.

⁶³³ Rodina Coufalova – Sádek – katolický hřbitov.

⁶³⁴ Rodina Kvasničková – Polička – katolický hřbitov.

⁶³⁵ Josefa Luňáčková – Pustá Kamenice – evangelický hřbitov.

⁶³⁶ Rodina Schafferoва – Bystré.

⁶³⁷ Manželé Hegerovi – Borová – katolický hřbitov.

⁶³⁸ Rodina Randova – Bystré; podobně rodina Šimonova – Polička – centrální hřbitov.

⁶³⁹ Rodina Hubínková – Květná.

⁶⁴⁰ Rodina Hájkova – Polička – centrální hřbitov.

⁶⁴¹ Mládek – Bystré.

⁶⁴² Rodina Jagschova – Bystré.

⁶⁴³ Antonín Libra – Korouhev.

⁶⁴⁴ Martinů – Polička – katolický hřbitov.

⁶⁴⁵ Vlastimil Netolický – Polička – katolický hřbitov; *bílé motory* značí, že se jedná o hrob letce.

⁶⁴⁶ Rodina Hlávková – Stašov.

*návratu již není.*⁶⁴⁷ *V kraj lepší odešel kde věčný mír kde již nic nebolí kde lad a smír a věčné hvězdy planou tak drahý na shledanou.*⁶⁴⁸).

V dolní části náhrobního kamene se také objevují slova související se spánkem a odpočinkem. Vyskytují se především ve formě přání (např. *Spěte zde klidně drazí přátelé!*⁶⁴⁹ *Spěte sladce po své práci v tomto tichém hrobě v žití jste dost pracovali odpočiňte sobě.*⁶⁵⁰ *Váš život byl jen starost a práce odpočívajte klidně a spěte sladce.*⁶⁵¹ *Odpočívej v pokoji.*⁶⁵² *Odpočívej klidně v tmavém hrobě, shledáme se opět v lepší době.*⁶⁵³ *Odpočiňte v pokoji!*⁶⁵⁴ *Spi zde klidně nám všem přemilený poездеjší pouti života, nic tu stálé, nic tu věčné není, bída jen a bolu tíhota. Kynul Bůh a duše k blankytu se vznesla, schránka zvadla v lůno matky země klesla dřímej – bol nejímej nikdy víc duši tvou.*⁶⁵⁵ *Spi sladce. Byla jsi vždycky samý žert a smích. Až tvoji smrti všechn jásot ztich.*⁶⁵⁶ *Dřímejte sladce věčný sen, vzpomínáme na vás každý den.*⁶⁵⁷ *Hrob věčný skýtá klid a život bolest jen. Ty srdce šlechetné spi nejkrásnější sen.*⁶⁵⁸ *Vrat' se nám ve snu, když nemůžeš v bdění.*⁶⁵⁹). Kromě odpočinku, spánku a snu je uvedeno i zavírání očí (např. *Zavřels líbezna očka a zlatá hvězdička na nebi u Tebe na stráži počká.*⁶⁶⁰).

Další časté přání v této části náhrobku je spojeno s hrobem a zemí, kde je nebožtík pochován (např. *Budiž vám země lehkou.*⁶⁶¹ *Budiž Ti země lehkou, na které jsi tak ráda pracovala.*⁶⁶² *V tmavém hrobě pokoj stálý, v nebi světlo věčné slávy prosí pro vás pozůstalí.*⁶⁶³).

⁶⁴⁷ Gloser – Jedlová – horní hřbitov.

⁶⁴⁸ Pohorská – Lezník.

⁶⁴⁹ Rodina Dvořáková – Bystré.

⁶⁵⁰ Rodina Graciasova – Svojanov; podobně Bobek – Jedlová – horní hřbitov; Huška – Lezník.

⁶⁵¹ Štaud – Trpín.

⁶⁵² Hynek Straka – Polička – židovský hřbitov.

⁶⁵³ David Klein – Polička – židovský hřbitov.

⁶⁵⁴ Pospíšilová a Jílková – Korouhev.

⁶⁵⁵ Jaroslav Tesárek – Polička – evangelický hřbitov.

⁶⁵⁶ Josefa Šlestrová – Sádek – evangelický hřbitov.

⁶⁵⁷ Rodina Hofmanova – Nedvězí.

⁶⁵⁸ Teplá – Borová – evangelický hřbitov.

⁶⁵⁹ Polanský – Květná.

⁶⁶⁰ Rodina Jeřábková – Polička – centrální hřbitov.

⁶⁶¹ Tichá – Rohozná.

⁶⁶² Trojáková – Borová – katolický hřbitov.

⁶⁶³ Např. rodina Křivkova, Štaudova – Lezník.

Smrt bývá vnímaná jako vykoupení z utrpení (např. *Tvůj pokoj, naše jen bolest.*⁶⁶⁴ *Na památku Tvou, trpitelko drahá!*⁶⁶⁵). V promluvách k zesnulému je k vidění málo, více se zmínky o utrpení života, životu jako boji a smrti jako úlevě vyskytují ve smutečních frázích v dolní části náhrobku.

Sliby pozůstalých zemřelým uvedené na náhrobcích se týkají především ujištění o tom, že na ně budou nadále vzpomínat (např. *Smutno je všude bez Tebe a milující srdce nikdy nezapomene.*⁶⁶⁶ *Za Vaši lásku a práci, co Vám můžeme dát, než pár květů položit a vzpomínat.*⁶⁶⁷ *Za tvoji lásku a práci, co víc ti mohu dát, než pár květů a vzpomínat.*⁶⁶⁸ *Zavřely se oči milé, ztichl sladký ret, věčně budem vzpomínati, bez tebe netěší svět.*⁶⁶⁹ *Za všechnu lásku a péči Tvou co vděkem dnes Ti můžem dát? Hrst krásných květů na pozdrav, a pak jen vzpomínat.*⁶⁷⁰ *Mrtev jsi, však né v paměti naši.*⁶⁷¹ *Nezapomenem.*⁶⁷²). Vyryta jsou také ujištění o důležitosti a pokračování práce nejen zesnulého (např. *Stopa Tvé práce a lásky nezmizí,*⁶⁷³ *Tvou tvrdou cestou s níž Tě osud svál, my za Tvým cílem pevně pujdem dál.*⁶⁷⁴).

V okrajových případech bývá k zemřelým řečeno i něco o jejich životě, co se netýká rodiny a práce. Zmíněna je například povaha zesnulého (např. *Bylas u nás vždycky žert a smích, až tvojí smrtí jásoť ztich.*⁶⁷⁵).

Na několika náhrobcích se v textu objevuje motiv slunce (např. *Bez Tebe slunce nám nesvítí, vždyť slzy zastrou i nebe, kamkoli oči pohlédnou, všude jen hledají Tebe.*⁶⁷⁶ *Zhaslos mi ty slunko zlaté...*⁶⁷⁷). Častěji se slunce vyskytuje v obrazové výzdobě hrobu (především vyobrazení zapadající slunce nad krajinou).

⁶⁶⁴ Říha – Březiny.

⁶⁶⁵ Hegrová – Nedvězí; zemřela po velmi dlouhé nemoci (uvedla paní Albína Tichá, místní obyvatelka).

⁶⁶⁶ Mach – Jedlová – horní hřbitov.

⁶⁶⁷ Knetig – Lezník.

⁶⁶⁸ Rodina Kopeckých – Lezník.

⁶⁶⁹ Koldová – Polička – centrální hřbitov; projev místní mluvy v koncovce slovesa ve 2. osobě množného čísla.

⁶⁷⁰ Rodina Kocandova – Polička – centrální hřbitov; projev místní mluvy v koncovce slovesa ve 2. osobě množného čísla.

⁶⁷¹ Rodina Škrancova – Rohozná; chybně vyryté slovo *ne*.

⁶⁷² Filipi – Korouhev; projev místní mluvy v koncovce slovesa ve 2. osobě množného čísla

⁶⁷³ Stanislav Hvězda – Polička – katolický hřbitov.

⁶⁷⁴ Sedláček – Polička – katolický hřbitov.

⁶⁷⁵ Rodina Kleinbauerova – Jedlová – horní hřbitov; projev místní mluvy, vynechání koncového -l u slovesa ve 3. osobě jednotného čísla.

⁶⁷⁶ Samek – Borová – katolický hřbitov.

⁶⁷⁷ Mach – Jedlová – horní hřbitov.

3.3.6 Smuteční fráze

Nápisy v dolní části náhrobku nejsou vždy stylizovány do tvaru přímé řeči. Ty, které přímou řeč nevyužívají, lze označit obecně za smuteční fráze. Smuteční fráze se v oblasti mnohokrát opakují a parafrázuji. Témata jsou víceméně podobná jako v nápisech promluvočných (vnímání života, smrti, smutek, smíření se ztrátou blízkého). Některé nesou doplňující informaci o zesnulých, ať už se jedná o jejich život, rodinu, víru.

Pokud se jedná o nápisy na hrobech rodičovských, je v nich tentokrát častěji řeč o matkách než o otcích. U matek je zdůrazněn motiv lásky (např. *V tomto místě zakopáno to, co v světě nejdražší, neboť tuto pochováno srdce matky nejlepší.*⁶⁷⁸ *Bol z našich srdcí nikdy nevymizí vždyť nevrátí se matky láska ryzí;*⁶⁷⁹ *V tomto místě zakopáno, je, co v světě nejdražší; neboť tuto pochováno srdce matky nejlepší.*⁶⁸⁰ *Dotlouklo maminky srdce - její znavené, nebylo z ocele, nebylo z kamene, bolestí znaveno přestalo bít, nebylo léku, by mohlo žítí ...;*⁶⁸¹ *Největší láska na světě umírá, když oko maminky se navždy zavírá.*⁶⁸²).

U otců se oproti tomu zdůrazňuje motiv práce – otce jako živitele rodiny (např. *Do únavy pracoval, Marné zotavení hledal, Rodinu svou miloval, O ni stále pečoval, Muž a otec dále žije, Vzpomínka v něj nepomije.*⁶⁸³ *Náš milovaný manžel a tatíček odešel v plné a plodné práci bez zaslouženého odpočinku ve věku 54 let.*⁶⁸⁴). Rodičovský hrob lze odhalit také podle uvedených pozůstalých (např. *Těžce oželená od jejích dětí;*⁶⁸⁵ *Oplakaván 3 dítky a manželkou.*⁶⁸⁶ *Manželku i dítky věrně miloval, o jich dobré věrně pečoval, proto hořké jejich slzy tekou, téci budou v každé době, pro tu perlu drahou, vzácnou, pro ten drahý poklad v hrobě.*⁶⁸⁷).

Na dětských hrobech převládá metaforické připodobnění lidského života ke květině. Dítě bývá spojováno s mladou květinou, poupětem, které uvadlo (např. *Uvadla nám tak záhy naše mladá květinka, kterou jsme tak milovali, naše drahá Aninka.*⁶⁸⁸ *Uvadlo poupátko milé,*

⁶⁷⁸ Šlosovi – Polička – katolický hřbitov.

⁶⁷⁹ Filipová – Bystré.

⁶⁸⁰ Vostřelová – Polička – evangelický hřbitov.

⁶⁸¹ Marie Petrášová – Korouhev.

⁶⁸² Kremplovi – Korouhev.

⁶⁸³ Joachim Jindřich Klein – Polička – židovský hřbitov.

⁶⁸⁴ Mastný – Sádek – evangelický hřbitov.

⁶⁸⁵ Kleinová – Polička – židovský hřbitov.

⁶⁸⁶ Štěpán Kořenský – Polička – katolický hřbitov.

⁶⁸⁷ Rodina Procházková – Polička – katolický hřbitov.

⁶⁸⁸ Rodina Jílková – Polička – centrální hřbitov; podobně Marie Štefková – Rohozná; Růženka Dittrichová – Korouhev.

*andílek je sebou vzal, nám zůstaly smutné chvíle, v srdci zármutek a žal;*⁶⁸⁹ *Dřív než jaro dechlo krajem, poupě zvadlo – dcera milá, blažená šla dětství rájem, rodičů svých perlou byla. Život utrpením, smrt vykoupení;*⁶⁹⁰ *Květ mládí zlomen, nezapomeneme;*⁶⁹¹ *Malá dívka něžná kvítka utrhl si nebes Pán, aby cnosti nevinnosti mzdou byl věčný nebes stan.*⁶⁹²

V ojedinělých případech je s rostlinami spojován také život dospělých žen. V Bystrém propojili květ a srdce (*Rozvilo se dobré srdce, květem krásným zavonělo, zavýsklo si – zastesklo si a pak navždy oněmělo. Srdci tomu v tichu věčna, nutno svatý klid ten přáti, jen když možno na květ krásný s láskou vždycky vzpomínati.*⁶⁹³). Přirovnání života osmasedmdesátileté ženy k zralému obilí se nachází na židovském hřbitově v Poličce (*Zralý snop do stodoly přišel, Duch jasný z těla vyšel, Matky, tchýně více není, Toť pozůstalých žalné znění.*⁶⁹⁴).

Květinový motiv reprezentuje také symbol zármutku a připomíná zvyk kladení květin na rakev a hrob zesnulého. Co se lokace „květinových“ textů týče, nacházíme je nejčastěji v promluvách k zemřelým, méně často pak i ve smutečních frázích (např. *Místo života, hrst květů.*⁶⁹⁵).

Ve zcela jiné funkci než květiny jsou na náhrobcích zmíněny stromy. V jejich případě nejde o porovnání s lidským životem, ale slouží k projevení smutku a k rozloučení se zesnulým (např. *A bezy šumí věčnou píseň;*⁶⁹⁶ *Lesy šumí tichou píseň poslední to pozdrav Vám.;*⁶⁹⁷ *Jak ty stromy tiše šumí, jen ten, kdo Vás měl rád, těm smutným tónům porozumí...*⁶⁹⁸).

Také v těchto nápisech bývá zdůrazněna práce člověka, která byla náplní jeho života. Nejde už o vypsání konkrétní pracovní pozice či funkce, ale upozorňuje se na pracovitost, píli a život naplněný těžkou prací (např. *Po těžké práci věčný klid.;*⁶⁹⁹ *Po těžké práci, jež v žití jim byla, dopřej, o Bože, duším jejich klid.;*⁷⁰⁰ *Život Tvůj byl samá práce, odpočinek je Tvá smrt.;*⁷⁰¹

⁶⁸⁹ Rodina Švandova – Sádek – katolický hřbitov.

⁶⁹⁰ Blaženka Olivová – Svojanov.

⁶⁹¹ Rodina Andrlíkova – Polička – katolický hřbitov.

⁶⁹² Hermannovi – Polička – židovský hřbitov.

⁶⁹³ Marie Zemanová – Bystré.

⁶⁹⁴ Sali Kleinová – Polička – židovský hřbitov.

⁶⁹⁵ Kadidlová – Široký Důl – evangelický hřbitov.

⁶⁹⁶ Šimon – Polička – centrální hřbitov.

⁶⁹⁷ Rodina Vosminkova – Pustá Rybná.

⁶⁹⁸ Rodina Sedláková – Starý Svojanov.

⁶⁹⁹ Poul - Poulová – Korouhev.

⁷⁰⁰ Hledikova – Polička – katolický hřbitov.

⁷⁰¹ Pakosta – Široký Důl – katolický hřbitov.

*Budiž vám po těžké práci země lehká;*⁷⁰² *Vše maličko je v tomto životě náš žal i všechno naše soužení. Klid přijde po práci a lopotě a v radost zármutek se promění.*⁷⁰³ *Není smrti tam, kde byl život vyplněn prací, láskou a obětavostí.*⁷⁰⁴ *Kdo žil svůj život prací a láskou k lidem, ten neumírá.*⁷⁰⁵ *Celý jejich život je dán prostými slovy: práce, láska obětavost.*⁷⁰⁶ *Šli spolu v radosti, bolestech, v práci. Dnes tichá vzpomínka život jim vrací.*⁷⁰⁷ *Klesly ruce pracovitě, zemdlené ztichlo srdce dobré, znavené.*⁷⁰⁸ *Vše zmizí – jen stopy vaší práce a lásky zůstanou*⁷⁰⁹). Konkrétnější představu o práci zesnulého lze získat pouze ze dvou náhrobků, kde je z textu patrné, že oba muži pracovali v zemědělství (*Ruce, jež otěže třímaly, ruce, jež síly a mlátily, ruce, jež půdu oraly, ruce, jež bez práce nebyly mrtvé a v klidu teď leží.*⁷¹⁰ *Rodné lány v šir i dál co se já vás naosíval – naoral...*⁷¹¹).

Mnohokrát se objevuje pojetí života jako neustálého lidského boje a utrpení, v protikladu k tomu je smrt vnímána jako klid (např. *Život je boj – v smrti je klid.*⁷¹² *Život je boj a to v každé žití době klid a pokoj nalezneš teprve až v hrobě.*⁷¹³ *Po životním boji, věčný klid a mír.*⁷¹⁴ *Po dlouhém boji věčný klid!*⁷¹⁵ *Je život stálý bol a mír v něm řídký host a smrt jen krátký bol a klid pak na věčnost.*⁷¹⁶ *Život samý bol, mír na věčnosti.*⁷¹⁷ *Zlaté slunce nad ní září, v jejím čistém srdci, má už klid*⁷¹⁸).

Úmrtí je na náhrobcích vyjádřeno převážně eufemismy, nejčastěji je smrt přirovnávána k odchodu (např. *Odešlo srdce, jehož ztráta tolik bolí.*⁷¹⁹ *Odešlo zlaté srdce, které nás věrně*

⁷⁰² Rodina Zavoralova – Široký Důl – katolický hřbitov.

⁷⁰³ Rodina Andrlíkova – Borová – evangelický hřbitov.

⁷⁰⁴ Rodina Brdičkova – Polička – centrální hřbitov.

⁷⁰⁵ Svobodovi – Starý Svojanov.

⁷⁰⁶ Moučková, Baláš – Korouhev.

⁷⁰⁷ Rodina Seitlerova – Rohozná.

⁷⁰⁸ Hajduk – Pustá Rybná.

⁷⁰⁹ Burešovi – Bystré.

⁷¹⁰ Josef Tměj – Lezník.

⁷¹¹ Jaroslav Nunvář – Pustá Kamenice – evangelický hřbitov.

⁷¹² Brandejs – Polička – katolický hřbitov; podobně např. Klímová – Bystré.

⁷¹³ Rodina Kubíkova – Nedvězí.

⁷¹⁴ František Zelený – Nedvězí.

⁷¹⁵ Jan Zlevor – Trpín.

⁷¹⁶ Mastný – Sádek – evangelický hřbitov; podobně Pospíšilová – Nedvězí.

⁷¹⁷ Hrobka Jehličkova – Polička – katolický hřbitov.

⁷¹⁸ Venuška Báčová – Rohozná.

⁷¹⁹ Teplý – Borová – evangelický hřbitov.

*milovalo.*⁷²⁰ *Odešla srdce, jejichž ztráta tolik bolí*⁷²¹) a ke spánku (např. *Nech spát ty co spí – co osud vzal, již nevrátí.*⁷²² *To nelze říci jedním slovem co lásky spí pod tímto rovem,*⁷²³ *To nelze říci pouhým slovem, co lásky spí pod tímto rovem,*⁷²⁴ *Nikdo nevypoví pouhým slovem, co lásky dříme pod chladným rovem.*⁷²⁵ *Předobré srdce jsme měli jež dovedlo nás milovat kdybychom láskou vzbuditi je chtěli neozve se nám vícekrát,*⁷²⁶ *Jedno srdce na světě jsme měli, jež dovedlo nás milovat, kdybychom láskou vzbudit je chtěli, neozve se již vícekrát. Utichlo, zmlklo, šlo už spát.*⁷²⁷). Nápisy tohoto druhu se neustále opakují, a liší se od sebe, pokud vůbec, jen v drobných detailech.

Se spánkem souvisí také slovo *sen*. Na náhrobcích bývá užito ve dvou odlišných významech. V prvním případě souvisí sen s úmrtím člověka (např. *Neumřela, spí... sní o těch, které milovala a kteří milovali ji...*⁷²⁸ *Spí... Mají-li sen, zdá se jim o těch, které milovali a kteří milovali je.*⁷²⁹ *Hrob věčný skýtá klid a život bolest jen, Ty srdce šlechetné spí nejkrásnější sen*⁷³⁰). Slovo *sen* ale někdy vyjadřuje naopak lidský život (např. *Život je krásný sen, vzpomínka zbude jen.*⁷³¹ *Že život je pouhý sen...*⁷³² *Mnoho slíbila matka zem dala však jenom sen*⁷³³).

Na hrobech věřících je smrt úzce spojena s Boží vůlí (např. *Co dala země, to vráceno jí v hrobě, co Bůh dal, vzal do nebe zas k sobě.*⁷³⁴ *Krutý těžce naše srdce zranil, poklad nám odebral, duši nám zlomil. Co jednou Pán Bůh vzal, více se nevrátí, vzpomínku v srdci nic nám nevyvrátí.*⁷³⁵ *Toto místečko tiché, sám Bůh Vám vyvolil, nám však vzpomínku smutnou na vždy zde zůstavil.*⁷³⁶ *Jen proto anděl smrti tvář Tvoji políbil, že Bůh čistou Tvoji duši sobě zalíbil.*⁷³⁷).

⁷²⁰ Pluhař – Polička – centrální hřbitov.

⁷²¹ Např. rodina Grubhofferova, Josef Hegr – Borová – katolický hřbitov.

⁷²² Rodina Dittrichova – Korouhev.

⁷²³ Rabová – Březiny.

⁷²⁴ Vajrauchová – Květná, podobně rodina Cihlářova – Korouhev.

⁷²⁵ Rodina Hegrova – Bystré; podobně Břeňova – Široký Důl – evangelický hřbitov.

⁷²⁶ Kučerovi – Borová – evangelický hřbitov.

⁷²⁷ Pavlů – Borová – evangelický hřbitov.

⁷²⁸ Cupalová – Rohozná.

⁷²⁹ Rodina Mládkova – Bystré.

⁷³⁰ Marie Kopecká – Stašov.

⁷³¹ Např. Zámečnickova – Bystré, Peterka – Jedlová – horní hřbitov.

⁷³² Kučerová – Lezník.

⁷³³ Rodina Plchova – Bystré.

⁷³⁴ Rodina Machova – Jedlová – horní hřbitov.

⁷³⁵ Lipenská – Jedlová – dolní hřbitov.

⁷³⁶ Rodina Moravcova – Rohozná.

⁷³⁷ Rodina Hurychova – Polička – katolický hřbitov.

V nápisích vycházejících z náboženství se nejčastěji objevuje víra v posmrtný život a odkaz na budoucí shledání s pozůstalými. Myšlenka, že se neloučí navždy, má zmírnit žal nad ztrátou blízké osoby (např. *Nezemře kdo v Boha věří!*;⁷³⁸ *Za starosti, práce mnohé nyní slzy na chladný rov kanou, srdce však a víra mluví. „Není zmaru - tam zas na shledanou.“*;⁷³⁹ *Na shledanou v nebi!*;⁷⁴⁰ *Víra naše učí nás, že shledáme se spolu zas.*;⁷⁴¹ *Zase se sejdeme, a pak již nebude rozloučení!*;⁷⁴² *Bolestné bylo rozloučení, radostné bude shledání.*;⁷⁴³ *Jen jedna myšlenka bol náš hojí, že Bůh nás s Vámi opět spojí.*;⁷⁴⁴ *Za starosti a práce mnohé nyní slzy na chladný rov kanou srdce však a více mluví, není zmaru – tam zas na shledanou. Lehké odpočinutí dejž mu ó Pane!*;⁷⁴⁵ *Bůh rozloučil nás na čas, na věčnosti spojí zas... Odpočívajte v pokoji!*;⁷⁴⁶ *Smutné bylo naše loučení - ale radostné bude naše shledání;*⁷⁴⁷ *Čím bolestnější bylo naše rozloučení, tím radostnější bude naše shledání.*⁷⁴⁸).

Víra ve věčný posmrtný život je na hrobech zachycena i jinými způsoby (např. *Jsou opět spolu, jako byli v žití, a známé zvony jim tu budou hrát. Kéž věčné světlo našim drahým svítí, Bůh jim odplat' všechno tisíckrát.*;⁷⁴⁹ *Jsou opět spolu jako byli v žití; nechť světlo věčné drahým duším svítí.*;⁷⁵⁰ *Co nám země na čas vzala na věky nám nebe vrátí zas.*;⁷⁵¹ *Ten klid, duši svatý mír.*;⁷⁵² *Až se otec otáže: Matko, kde náš miláček? K nebi ruka ukáže: Tam, kde jasný obláček.*⁷⁵³).

⁷³⁸ Rodina Juklova – Bystré.

⁷³⁹ Marie Petrášová – Korouhev.

⁷⁴⁰ Rodina Zítkova – Polička – katolický hřbitov.

⁷⁴¹ Rodina Olivova – Starý Svojanov.

⁷⁴² Kleinbauer – Jedlová – horní hřbitov.

⁷⁴³ Kopecká ze Studence – Svojanov.

⁷⁴⁴ Rodina Šestáková – Korouhev.

⁷⁴⁵ Minář – Lezník.

⁷⁴⁶ Zemanová – Lezník.

⁷⁴⁷ Rodina Štaffova – Bystré.

⁷⁴⁸ Rodina Lorencova – Sádek – evangelický hřbitov.

⁷⁴⁹ Rodina Andrlíkova – Trpín.

⁷⁵⁰ Rodina Slezáková – Polička – katolický hřbitov.

⁷⁵¹ František Mimra – Rohozná.

⁷⁵² Rodina Dittrichova – Polička – katolický hřbitov.

⁷⁵³ Dolfíček Dittrich – Polička – katolický hřbitov.

Pokud náhrobek pochází z 19. století či počátku století 20. a hrobové nápisy mluví o popelu, jde o projev náboženské víry⁷⁵⁴ (např. *Pokoj popelu jejich!*;⁷⁵⁵ *Pokoj popelu jeho!*;⁷⁵⁶ *Prachu pokoj, duši milost!*⁷⁵⁷). Pohřby žehem, do té doby nepřípustné, byly na našem území úředně povoleny až po vzniku Československé republiky, konkrétně 1. dubna 1919.⁷⁵⁸

Lidé, především ateisté, označují smrt na náhrobcích také za osud. Opět se tak vyhýbají samotnému slovu smrt. Texty o osudu se objevují hojně a jen s minimální odlišností (např. *Osud nevrací, co nám vzal, zbyl jen stesk, bol a žal.*;⁷⁵⁹ *Osud nevrací co jednou vzal, vrací jen vzpomínky a žal.*;⁷⁶⁰ *Slzy v oku, v srdci žal, co drahé bylo nám, to osud vzal.*;⁷⁶¹ *Nikdy se nevátí, co osud vzal.*⁷⁶² *Nech spát, co spí, co osud vzal, již nevrátí.*⁷⁶³). Víra v osud je někde spojena také s vírou v posmrtné shledání (např. *Loučení osud náš, shledání naše naděje.*;⁷⁶⁴ *Rozloučení byl náš osud, shledání je naše naděje.*⁷⁶⁵ *Rozloučení byl náš osud, shledání jest naše naděje.*⁷⁶⁶).

Nápisy dále vypovídají především o zármutku pozůstalých (např. *Hluboká bolest – nemá slov.*⁷⁶⁷ *Jak je těžko najít útěch, když bolest nedá spáti, dítě tak náhle ztracené, nikdo nám nenavrátí.*;⁷⁶⁸ *Odletěl skřivánek, odletěl s polí, a srdce, srdce nám bolí. Odletěl, nebyl mu ještě*

⁷⁵⁴ Odkaz na Bibli, například na Genesis 18. 27 - *Abraham odpověděl: „Pohled’ prosím – odvažuji se mluvit ke svému Pánu, ačkoli jsem prach a popel.“*

⁷⁵⁵ Rodina Michlova – Bystré.

⁷⁵⁶ Jakub Wantoch – Polička – židovský hřbitov.

⁷⁵⁷ Rodina Mandlíkova – Polička – katolický hřbitov.

⁷⁵⁸ *Stejnopis sbírky zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1919. Zákon č. 180/1919 Sb.* Dostupný na <<http://ftp.aspi.cz/opispdf/1919.html>>.

⁷⁵⁹ Např. rodina Navrátilova, Mitášova – Bystré, Moravcova – Rohozná; podobně Filipova – Bystré; Pavel Vosýnek – Korouhev; Janková – Polička – centrální hřbitov; Ondrákova – Telecí – katolický hřbitov.

⁷⁶⁰ Bačovská – Rohozná.

⁷⁶¹ Např. rodina Polínková – Květná, Melcherova – Rohozná, Rudolf Jadrný – Stašov, Terezie Švandová – Pustá Kamenice – evangelický hřbitov, Kovářova, Pakostová – Široký Důl – katolický hřbitov, Roušarová – Telecí – katolický hřbitov, Popelkova – Pustá Rybná.

⁷⁶² Volaufovi – Starý Svojanov.

⁷⁶³ Např. Brázda – Květná, rodina Šaverova – Rohozná.

⁷⁶⁴ Rodina Filipi – Pustá Kamenice – katolický hřbitov.

⁷⁶⁵ Sílová – Kamenec.

⁷⁶⁶ Rodina Benešova – Svojanov.

⁷⁶⁷ Vorba – Svojanov.

⁷⁶⁸ Leošek Gaži – Polička – katolický hřbitov.

*rok, s oči se řine slz hořkých tok...;*⁷⁶⁹ *Kdyby se naše oči vyplakaly její se za námi neohlédnou;*⁷⁷⁰ *Zhasly oči jasné srdíčko dobolelo, a své mamince zármutek zanechalo---*⁷⁷¹).

V nápisech, které nemají tvar přímé řeči, se nacházejí také přání (např. *Budiž jim země lehká;*⁷⁷² *Budiž jim ta země lehká, kterou oni tak milovali!*⁷⁷³) a výzvy (např. *Budiž nám posvátné toto místo.;*⁷⁷⁴ *Čest jeho památce.*⁷⁷⁵).

Na náhrobky také nechávají pozůstalí vyrývat ujištění o tom, že zesnulí zůstanou stále s nimi, a to ve vzpomínkách a v srdcích. Vzpomínky jsou vnímány jako jediné, co po zesnulém zůstalo (např. *Kdo zemřel, ten stále žije ve vzpomínkách těch, kteří ho měli rádi.;*⁷⁷⁶ *Vzpomínka nesmrtelná žít bude v srdcích pozůstalých.;*⁷⁷⁷ *Živým láska, mrtvým vzpomínka.;*⁷⁷⁸ *Vzpomínám, nezapomenu uplynulých dob, přátelství nic nerozdvojí jedině jen hrob.;*⁷⁷⁹ *A nám zůstala jen vzpomínka;*⁷⁸⁰ *Ne nářkem ne slzami ale čistou vzpomínkou.;*⁷⁸¹ *Netruchlete nářkem, ne slzami, ale čistou vzpomínkou.;*⁷⁸² *Setkání, poznání, vzpomínky, toť život člověka;*⁷⁸³ *Poznání, loučení, vzpomínka, toť život člověka.;*⁷⁸⁴ *Když ústa zmlkla, vzpomínky v srdci hoří.;*⁷⁸⁵ *Čas plyne, vzpomínky zůstávají...;*⁷⁸⁶ *Kdo znal vzpomene, kdo měl rád, nezapomene.*⁷⁸⁷).

Přesvědčení, že pokud je na zesnulého pamatováno v myšlenkách a v srdcích, pak jeho odchod není absolutní, pomáhá lidem překonat bolest ze smrti blízkého člověka. Tyto nápisy jsou ovšem opět velmi schematické. Často opakované odkazy k životu v srdci jsou velmi

⁷⁶⁹ Pepíček Uher – Pustá Kamenice – katolický hřbitov.

⁷⁷⁰ Regina Páralová – Stašov.

⁷⁷¹ Kroutil – Polička – katolický hřbitov.

⁷⁷² Rodina Kolářova – Lezník.

⁷⁷³ Peterkovi – Svojanov.

⁷⁷⁴ Rodina Peterkova – Bystré.

⁷⁷⁵ František Pukl – Pustá Kamenice – katolický hřbitov.

⁷⁷⁶ Lajžner – Lezník.

⁷⁷⁷ Rodina Vodičkova – Bystré.

⁷⁷⁸ Např. Tobiášovi – Pucharovi – Korouhev, Janovéfa Žáčková – Pustá Rybná; podobně Lamplot – Telecí – evangelický hřbitov, rodina Ehrenbergerova – Rohozná, rodina Teleckých – Široký Důl – evangelický hřbitov, rodina Kubíkova – Bystré.

⁷⁷⁹ Rodina Pošpišilova – Polička – centrální hřbitov.

⁷⁸⁰ Rodina Veselkova – Květná.

⁷⁸¹ Rodina Jarochova – Korouhev.

⁷⁸² Rodina Gerišerova – Svojanov.

⁷⁸³ Rodina Zobačová – Bystré.

⁷⁸⁴ Rodina Křivkova – Lezník.

⁷⁸⁵ Blanička Macků – Polička – katolický hřbitov.

⁷⁸⁶ Páralovi – Jedlová dolní

⁷⁸⁷ Šudoma – Starý Svojanov.

oblíbené (např. *Kdo v srdcích žije – neumírá.*⁷⁸⁸ *Kdo v srdci žije neumírá;*⁷⁸⁹ *Kdo v srdcích žije, které opustil, ten nezemřel.*⁷⁹⁰ *Kdo žije v srdcích, které miloval, ten nezemřel. Živým láska, mrtvým vzpomínka.*⁷⁹¹ *Kdo v srdcích žije - nezemřel;*⁷⁹² *Kdo žil v srdcích těch, jež opustil, ten nezemřel.*⁷⁹³ *Kdo žil v srdcích těch, kteří ho milovali, ten nezemřel.*⁷⁹⁴ *Nezemřel, kdo žije v srdcích svých milých;*⁷⁹⁵ *Nezemřel ten, kdo žije v našich srdcích*⁷⁹⁶). Manželé Šlesingerovi mají u podobného citátu uvedeno i jméno autora („*Kdo nezapomenut – nezemřel – v srdcích žije. “ Zeyer*⁷⁹⁷).

Stejně schematické a časté jsou nápisy, v nichž se odkazuje na lásku. Takové texty slouží k vyjádření hlubokého smutku (např. *Kdo ztratil, koho milovala, ví, kolik bolesti v srdci zůstává.*⁷⁹⁸ *Kdo koho miloval, ví, kolik bolesti v srdci zůstává.*⁷⁹⁹ *Vše co jsme milovali pohřbeno zde jest.*⁸⁰⁰ *Největší láska umírá, když oko nejdražší se navždy zavírá. Pane smiluj se...*⁸⁰¹ *Největší láska umírá, když oko Bohušky se navždy zavírá.*⁸⁰²). Projevuje se v nich i snaha o ujištění, že láska neskončí smrtí člověka, že na zemřelého pro svůj cit k němu nezapomenou (např. *Není zapomenutí tam, kde byla láska.*⁸⁰³ *Kdo milován byl, není zapomenut;*⁸⁰⁴ *Kdo milován byl v srdcích navždy žije, neb láska smrti nekončí.*⁸⁰⁵ *Ne v smrti stín v jas věčný ten, kdo v žití svém světlo lásky sil.*⁸⁰⁶ *Kdo v žití lásku rozdával, ten není zapomenut.*⁸⁰⁷ *Jen jedna myšlénka nám naše žití chrání, že láska nesmírná se tajně dolů*

⁷⁸⁸ Např. rodina Dvořákova – Bystré, rodina Ducháčkova – Svojanov, Šlesinger – Polička – katolický hřbitov.

⁷⁸⁹ Luňáček – Březiny.

⁷⁹⁰ Bednář – Květná.

⁷⁹¹ Pohorská – Lezník.

⁷⁹² Josef Červený – Korouhev.

⁷⁹³ Rodina Romportlova – Telecí – evangelický hřbitov.

⁷⁹⁴ Rodina Tušlova – Bystré.

⁷⁹⁵ Rodina Loskotova – Nedvězí.

⁷⁹⁶ Miroušek Teleckých – Široký Důl – evangelický hřbitov.

⁷⁹⁷ Polička – katolický hřbitov; Autorství Julia Zeyera se nepodařilo prokázat.

⁷⁹⁸ Rodina Edlmanova a Henychova – Korouhev.

⁷⁹⁹ Rodina Soukalova – Korouhev.

⁸⁰⁰ Králíčková – Rohozná, Mička – Břeň – Korouhev.

⁸⁰¹ Rodina Andrlouva – Široký Důl – katolický hřbitov.

⁸⁰² Bohumila Bezděková – Telecí – katolický hřbitov.

⁸⁰³ Lžičář – Březiny.

⁸⁰⁴ Rodina Mlynářova – Borová – katolický hřbitov.

⁸⁰⁵ Rodina Fajmonova – Nedvězí; podobně Báčovi – Rohozná.

⁸⁰⁶ Rodina Sotonova – Polička – centrální hřbitov.

⁸⁰⁷ Jan Mlynář – Pustá Kamenice – katolický hřbitov.

*sklání.*⁸⁰⁸ *V bolu a bouři v nebe hled' jasně, tam láska sídlí, velebná moc...*⁸⁰⁹ *Láska neumírá.*⁸¹⁰).

Nápisy o nesmrtelnosti lásky jsou inspirovány Biblí. Přesto nelze s jistotou tvrdit, že by je na hrobech měli pouze věřící křesťané. Citát z Pavlova *Prvního listu Korintským, kapitoly 13.* a jeho parafráze jsou velmi rozšířené, aniž by se někde uváděl jejich přímý zdroj. Je tedy možné, že jej na náhrobek nechávají vyřýt i ateisté, protože netuší, odkud pochází, ale souhlasí s ním, aniž by jej pojímali jako citát o lásce Boží (např. *A láska zůstala –ta smrti nezná.*⁸¹¹ *A láska trvá, ta smrti nezná,*⁸¹² *A láska zůstane, jež smrti nezná,*⁸¹³ *Láska naše smrti nezná.*⁸¹⁴). Jiný úryvek z téže kapitoly se nachází na hrobě P. ThDr. Františka Štauda – *...zůstává víra, naděje a láska...*⁸¹⁵.

3.3.7 Citáty z Bible a texty z Bible odvozené

Uvedení biblického citátu je na hrobech věřících lidí a jejich rodin k vidění velmi často. Nápisy tohoto charakteru se vyskytují především v dolní části náhrobku, ale jako již mnohokrát, i zde lze nalézt výjimky, neboť v několika případech jsou nápisy umístěny v horní části. Bývá zvykem, že text je odlišen od ostatních nápisů stylem, velikostí a typem písma. Co se výskytu biblických úryvků týče, nejvyšší nacházíme v námi sledované oblasti na náhrobech evangelických hřbitovů.

Citáty se často opakují, mírné odlišnosti mohou spočívat v pořadí slov, jejich tvaru nebo případných nahrazeních jednoho či více slov synonymem. Za těmito odlišnostmi je třeba hledat různá vydání a různé překlady Bible do češtiny (např. Bible kralická, Bible svatováclavská, ekumenický překlad). Někdy jsou biblické pasáže upraveny tak, aby se lépe hodily pro účely náhrobního nápisu, např. vynecháním některých slov. Na výslednou podobu nápisu má vliv také doba, ve které byl náhrobek vytvořen, čím starší náhrobek, tím méně je v nápisu úprav.

⁸⁰⁸ Rodina Tichých – Nedvězí.

⁸⁰⁹ Ryšavý – Polička – katolický hřbitov.

⁸¹⁰ Rodina Bittnerova – Polička – katolický hřbitov.

⁸¹¹ Vít Edlman – Korouhev.

⁸¹² Rodina Kysilkova – Lezník.

⁸¹³ Rodina Flídova – Široký Důl – katolický hřbitov.

⁸¹⁴ Oluška Licková – Polička – katolický hřbitov.

⁸¹⁵ Trpín.

Odhalení biblického původu dolního nápisu není vždy snadné, protože zdroj citátu často nebývá na náhrobku vyryt. Rozeznání biblických citací usnadňuje jasné označení pasáží, odkud úryvky pocházejí. Značení je různého typu a různé podrobnosti. Pokud už je zdroj uveden, bývá zpravidla podrobněji rozepsán, tj. uvedena je kniha, kapitola a někdy i verš. Jen v jednom případě byl úryvek označen pouze slovem *Bible*⁸¹⁶.

Pro označení neexistuje žádná závazná norma, proto se na hrobech projevuje značná nesourodost zápisů. Při označení knih, kapitol a veršů se projevuje konkurence v užití arabských a římských číslic (např. *I. Mojž. 48, V. 21.*⁸¹⁷; *I. Mojžíš 24,56*⁸¹⁸; *II. Sam XII. 23*⁸¹⁹; *Job 5.25.*⁸²⁰; *Jan 14:6*⁸²¹). Rozdílnost panuje také v označení názvů jednotlivých biblických knih. Vzhledem k omezenému prostoru náhrobku bývá odkaz na původu citátu co nejstručnější. Zápis tedy využívá zkratk, které opět mají různé podoby (např. *I. Mojž. 48, V. 21.*⁸²²; *Gen 14, 27*⁸²³; *Job 9. Kap., vr. 25.*⁸²⁴; *Kaz 12 7. verš*⁸²⁵; *Tep Kor 2/2*⁸²⁶; *MT 18, 3*⁸²⁷; *Mat. 5/8.*⁸²⁸; *Ev. sv. Jana 11*⁸²⁹; *Evang. Jan 16,22.*⁸³⁰; *Ev. Jana 14, 19*⁸³¹; *Jan 14.10*⁸³²; *Žalm 71, v. 20.*⁸³³; *Žalm 23, 4*⁸³⁴; *ŽL 14 15.*⁸³⁵; *Ž. 77.14*⁸³⁶). Pouze na jednom náhrobku v Březinách bylo k označení oddílu Bible a veršů užito celých slov (*Bůh jest naše útočiště i síla, ve všelikém ssoužení pomoc*

⁸¹⁶ Rodina Dvořáková – Kamenec.

⁸¹⁷ Uhrovi – Březiny.

⁸¹⁸ Makovská – Široký Důl – evangelický hřbitov.

⁸¹⁹ Kadlecová – Telecí – evangelický hřbitov.

⁸²⁰ Rodina Kučerova – Široký Důl – evangelický hřbitov.

⁸²¹ Rodina Lopourová – Pustá Rybná.

⁸²² Uhrovi – Březiny.

⁸²³ Krčil – Pustá Kamenice – evangelický hřbitov.

⁸²⁴ Stříteská – Široký Důl – evangelický hřbitov.

⁸²⁵ Rodina Chlebounova – Telecí – evangelický hřbitov.

⁸²⁶ Kadlecová – Telecí – evangelický hřbitov.

⁸²⁷ Navrátilová – Polička – centrální hřbitov.

⁸²⁸ Rodina Hroníčková – Telecí – evangelický hřbitov.

⁸²⁹ Rodina Musílkova – Telecí – evangelický hřbitov.

⁸³⁰ Rodina Justova – Nedvězí.

⁸³¹ Burešová – Pustá Rybná.

⁸³² Filipi – Borová – evangelický hřbitov.

⁸³³ Broklová – Široký Důl – evangelický hřbitov.

⁸³⁴ Rodina Charouzova – Pustá Rybná.

⁸³⁵ Rodina Broklova – Telecí – evangelický hřbitov.

⁸³⁶ Videmanová – Borová – evangelický hřbitov.

vždycky hotová. Žalm 46, verš 2. *A vzývej mě v den ssoužení, vytrhnu Tě, a Ty mne budeš slaviti. Žalm 20, verš 15 Spi sladce tichý sen!*⁸³⁷).

Určit přesný počet biblických citací v regionu není vzhledem k jejich různým úpravám jednoduché. Navíc se zde vyskytují také citace nepřímé, tj. nápisy, které na Bibli jenom odkazují, nejsou přímo výňatkem z ní. Například již zmiňované formulace o popelu a prachu, kterým má být dopřán pokoj, nebo uvedení různých úprav *Prvního listu Korintským* o nesmrtelnosti lásky.

Návaznost na Bibli mají také tři úryvky z písní. V regionu se podařilo nalézt ukázky ze dvou kancionálů. Katolický jednotný kancionál je zastoupen úryvkem ze sedmé sloky písně *Ježíši, Králi*, tj. píseň 707 (*Ježíši králi nebe i země popřej nám místo v království tvém.*⁸³⁸), a písní *Blíž k tobě, Bože můj*, tj. píseň 901 (*Jen k Tobě Bože blíž*⁸³⁹). Z kancionálu Církve bratrské byl využit jako náhrobní nápis úvodní část písně 159 (*Ježíš žije s ním i já...*⁸⁴⁰).

Počet přímých citací ze Starého zákona a citací z Nového zákona je srovnatelný. Z obou jsou vybírány především texty vyznávající lásku k Bohu a dále texty o údělu člověka, smíření se smrtí a posmrtném životě.

Ze Starého zákona jsou na náhrobcích zastoupeny knihy:

*Genesis (Pokoj zůstávají vám, pokoj svůj dávám vám, nermutiž se srdce vaše. Gen 14, 27;*⁸⁴¹ *Nezdržujte mne poněvadž Hospodin šťastnou způsobil cestu mou, propustítež mne ať jdu ku Pánu svému. I. Mojžíš 24,56;*⁸⁴² *A já odcházím a Bůh budeť s Vámi. I. Mojž. 48, V. 21.;*⁸⁴³ *Aj, já umírám, a budeť Bůh s Vámi.*⁸⁴⁴),

*2. Samuel (My půjdeme k nim, ale ony nepřijdou k nám II. Sam XII.23*⁸⁴⁵),

*Job (Vejdiz v šedinách do hrobu, tak jako odnášeno bývá zralé obilí časem svým. Job 5.25.;*⁸⁴⁶ *Vejdeš v šedinách do hrobu, tak jako odnášino bývá zralé obilí časem svým. Job*

⁸³⁷ Vítková – Březiny; zdvojené s ve slově *soužení*.

⁸³⁸ Hromádková – Pustá Kamenice – katolický hřbitov.

⁸³⁹ Jan Pešek – Polička – centrální hřbitov.

⁸⁴⁰ Rodina Petrášova – Pustá Rybná.

⁸⁴¹ Krčil – Pustá Kamenice – evangelický hřbitov.

⁸⁴² Makovská – Široký Důl – evangelický hřbitov.

⁸⁴³ Uhrovi – Březiny.

⁸⁴⁴ Např. Nunvář – Pustá Rybná, rodina Lamplotova – Telecí – evangelický hřbitov.

⁸⁴⁵ Rodina Trávníčkova – Telecí – evangelický hřbitov.

⁸⁴⁶ Rodina Kučerova – Široký Důl – evangelický hřbitov; chybně označen verš, jde o verš 5.26.

5.26;⁸⁴⁷ *Zdaliž nemá vyměřeného času člověk na zemi. Job 7.1;*⁸⁴⁸ *Rozpomeň se, ó Pane! Že jako vítr je život můj a oko mé že více neužrší dobrých věcí Job VII, 7;*⁸⁴⁹ *Já vím že vykupitel můj živ jest a že den nejposlednější nad prachem mým se postaví. Job 19, 25;*⁸⁵⁰ *Pane Ježíši Kriste můj! Dnové pak moji rychlejší byli než posel; utekli, aniž viděli dobrých věcí. Job 9. Kap., vr. 25. Aniž jsem řekla: Hospodine nebež mě v prostřed dnů mých.*⁸⁵¹),

*Žalmy (Ját' v pokoji i lehnu i spáti budu, nebo Ty Hospodine sám způsobiš mi bydlení bezpečné. Žalm 3.9;*⁸⁵² *Neboť nemáme zde města zůstávajícího ale onoho budoucího hledáme ž 11.4;*⁸⁵³ *Hospodin jest můj pastýř. Žalm 23, 1;*⁸⁵⁴ *Byť se mi dostalo jíti přes údolí stínu smrti, nebuduť se báti zlého, nebo ty se mnou jsi, prut tvůj a hůl tvá ... mne potěšuje.*⁸⁵⁵ *K toběť Hospodine duše své pozdvihují... Žalm 25, 11;*⁸⁵⁶ *Hospodin světlo a spasení naše. Žalm 27, 1.*⁸⁵⁷ *Duše naše očekává na Hospodina on jest spomožení naše a pavéza naše. Ž. 33. 20.*⁸⁵⁸ *Hledal jsem Hospodina a vyslyšel mne a ze všech přístrachů vytrhl. Žalm 34.5;*⁸⁵⁹ *Znát' Hospodin dny upřímných, protože dědictví jejich navždy zůstane. Žalm 37, 18;*⁸⁶⁰ *Opustila mne síla má, srdce mé zmítá se ale Bůh můj je skalou útočiště mého. Žalmy 38 a 94;*⁸⁶¹ *Jen na dlaň odměřil jsi mi dnů...;*⁸⁶² *Blahoslavený ten člověk, který skládá v Hospodinu naději svou. Žalm 40;*⁸⁶³ *Bůh jest naše útočiště i síla v soužení pomoc vždycky hotová protož nebudeme se báti Žalm 46, 2-3;*⁸⁶⁴ *Já pak zpívati budu o síle tvé hned z jitra hlasitě slaviti budu milosrdenství tvé,*

⁸⁴⁷ Dvořák – Sádek – evangelický hřbitov.

⁸⁴⁸ Rodina Burešova – Telecí – evangelický hřbitov.

⁸⁴⁹ Rodina Burešova – Bystré.

⁸⁵⁰ Nunvářová – Telecí – evangelický hřbitov.

⁸⁵¹ Stříteská – Široký Důl – evangelický hřbitov; neoznačená část = žalm 102.25.

⁸⁵² Např. Zelendová – Borová – evangelický hřbitov; chybné označení žalmu, je to žalm 4.9; Laksa – Telecí – evangelický hřbitov; neoznačen.

⁸⁵³ Rodina Nunvářová – Borová – evangelický hřbitov.

⁸⁵⁴ Rodina Tesárkova – Pustá Rybná.

⁸⁵⁵ Rodina Burešova – Bystré – neoznačen, rodina Lopouřova – Polička – evangelický hřbitov, rodina Charouzova, Filipi – Pustá Rybná, rodina Mastných, Josefa Šlestrová – Sádek – evangelický hřbitov.

⁸⁵⁶ Buchta – Telecí – evangelický hřbitov.

⁸⁵⁷ Novotný – Široký Důl – evangelický hřbitov.

⁸⁵⁸ Rodina Teplýho – Telecí – evangelický hřbitov.

⁸⁵⁹ Štorek – Borová – evangelický hřbitov.

⁸⁶⁰ Rodina Peškova – Polička – evangelický hřbitov.

⁸⁶¹ Rodina Sodomkova – Pustá Kamenice – evangelický hřbitov; kombinace žalmů 38.10 a 94.22.

⁸⁶² Josefa Šlestrová – Sádek – evangelický hřbitov; neoznačen žalm 39, 5.

⁸⁶³ Rodina Nunvářová – Sádek – evangelický hřbitov.

⁸⁶⁴ Rodina Burešova – Bystré.

neboť jsi byl hrad můj vysoký a útočiště i den soužení mého. Žalm 59, 17;⁸⁶⁵ Nebo jsi mi býval ku pomoci, protož v stínu křídel Tvých prospěvovati budu... Žalm, 63, 8;⁸⁶⁶ V Tebe jsme Pane doufali, nebudeme zahanbeni na věky. Žalm 70;⁸⁶⁷ Nezamítej mne ve věku starosti: když zhyne síla má neopouštěj mne. Žalm 71.9;⁸⁶⁸ Ač jsi mi dal Bože okusiti úzkosti a bolesti velikých a hrozných, však zase k životu navrátíš mě a z propasti země zase vyzdvihneš. Žalm 71, v. 20.⁸⁶⁹ Byť i zahynulo tělo mé, Bůh bude skálou mou na věky. Ž 72;⁸⁷⁰ Ač tělo, srdce mé hyne, skála srdce mého a díl můj Bůh jest na věky Žalm 73, 26;⁸⁷¹ Ač tělo mé, i srdce mé hyne, skála srdce mého a dík můj. Bůh jest na věky. Žalm 73, 26;⁸⁷² Aleluja, aleluja vzbud' Pane moc svou a přijd' abys nás spasil aleluja.⁸⁷³ Bože, svatá jest cesta Tvá. Ž. 77.14;⁸⁷⁴ Blahoslavený jest člověk, jehož síla je Hospodin Žalm 84.6;⁸⁷⁵ Spas, můj Bože, svého služebníka, který v Tebe doufá. žal 86.2;⁸⁷⁶ Ten kdož v skryší Nejvyššího přebývá, v stínu všemohoucího odpočívati bude.⁸⁷⁷ Dnové moji jsou jako stín nachýlený a já jako tráva uvadl jsem. Žalm 102, 12.⁸⁷⁸ Čím se oplatím Hospodinu za všecko, co mně udělal? Žalm 116, 12 Vezmu kalich spásy a budu vzývat jméno Páně. Žalm 116,13;⁸⁷⁹ Drahá jest před očima Hospodinovýmá smrt svatých jeho. Žalm 116, 15;⁸⁸⁰ Lépe pak doufati v Hospodina než naději skládati v člověka.⁸⁸¹ Toužím po spasení Tvém, Hospodine, a zákon Tvůj jest rozkoš má. Žalm 119.174;⁸⁸² Hospodin jest vůkol lidu svého. Žalm 125,2⁸⁸³),

⁸⁶⁵ Rodina Kučerova – Březiny.

⁸⁶⁶ Buchtová – Telecí – evangelický hřbitov; *prozpěvovati* chybně vyryto se s.

⁸⁶⁷ Šváb – Polička – evangelický hřbitov.

⁸⁶⁸ Nunvář – Sádek – evangelický hřbitov.

⁸⁶⁹ Broklová – Široký Důl – evangelický hřbitov.

⁸⁷⁰ Coufal - Polička starý, chybné označení žalmu, jde o žalm 73.26.

⁸⁷¹ Hamerník – Pustá Rybná.

⁸⁷² Sedliský – Pomezí.

⁸⁷³ Rodina Hanusova – Nedvězí; neoznačen, jde o stupňový zpěv (žalm 79).

⁸⁷⁴ Např. Videmanová – Borová – evangelický hřbitov, František Dvořák – Telecí – evangelický hřbitov.

⁸⁷⁵ Vraspírová – Telecí – evangelický hřbitov.

⁸⁷⁶ P. Vladimír Pitron – Borová – katolický hřbitov.

⁸⁷⁷ Josef a Hermína Ondříášovy – Telecí – evangelický hřbitov; neoznačen, jde o žalm 91.1.

⁸⁷⁸ Josef Dvořák – Telecí – evangelický hřbitov.

⁸⁷⁹ Josef Pražan S. S. S. – Borová – katolický hřbitov.

⁸⁸⁰ Rodina Burešova – Pustá Rybná.

⁸⁸¹ Rodina Fajmonova – Pustá Kamenice – evangelický hřbitov; neoznačen, jde o žalm 118.8.

⁸⁸² Josef Lamplot – Telecí – evangelický hřbitov.

⁸⁸³ Jiří Tytl – Borová – evangelický hřbitov.

Kazatel (Pamatuj na stvořitele svého ve dnech mladosti své.⁸⁸⁴ A navrátí se prach do země, jakž prve byl, duch pak navrátí se k Bohu, kterýž jej dal. Kaz 12 7. verš;⁸⁸⁵ A navrátí se prach do země, jako prve byl; duch navrátí se k Bohu, který jej dal. Kazatel 12, 7⁸⁸⁶),

Izaiáš (Izaiáš 41. 10. Nebojš se, nebo Já jsem s tebou, nestrachujš se nebo já jsem Bůh tvůj.⁸⁸⁷ Hospodin bude světlem tvým věčným, a Bůh tvůj okrasou tvou.⁸⁸⁸).

Citáty ze Starého zákona se nacházejí v drtivé většině na evangelických nebo nábožensky nerozlišených hřbitovech.

Z Nového zákona se na náhrobcích nejčastěji vyskytují úryvky ze všech čtyř evangelií:

Matouš (Blahoslavení čistého srdce – nebo oni Boha viděti budou. Ev. sv. Mat. 4.5;⁸⁸⁹ Blahoslavení čistého srdce, neb Boha viděti budou. je to Matouš 5.8;⁸⁹⁰ Blaze těm, kdo mají čisté srdce, neboť oni uží Boha. Mat. 5/8.⁸⁹¹ Blahoslavení pokojní, nebo oni synové Boží slouti budou. Mat. 5, 9.⁸⁹² Bud' vůle Tvá. Matouš 6. k. 10. v.⁸⁹³ Nebudete-li jako děti, nevejdete do nebeského království... MT 18, 3;⁸⁹⁴ Já vám odpočinutí dám. Mat. 11 20;⁸⁹⁵ ...a já vám odpočinutí dám. Mat 11, 28.⁸⁹⁶ Pojďtež ke mně všichni, kteříž pracujete a obtíženi jste já Vám odpočinutí dám. Mat 11. 28;⁸⁹⁷ Služebníku věrný, vejdi do radosti svého Pána. MT 25, 21⁸⁹⁸),

⁸⁸⁴ Borová – evangelický hřbitov – společný hrob čtyř mladíků zesnulých v roce 1945.

⁸⁸⁵ Rodina Chlebounova – Sádek – evangelický hřbitov.

⁸⁸⁶ Novotný – Široký Důl – evangelický hřbitov.

⁸⁸⁷ Rodina Hladkých – Telecí – evangelický hřbitov.

⁸⁸⁸ Rodina Chlebounova – Sádek – evangelický hřbitov; neoznačeno, jde o Izaiáš 60.19.

⁸⁸⁹ Rodina Kaštánková – Březiny; chybně označeno – Matouš 5.8.

⁸⁹⁰ Např. Anna Krčilová – Pustá Kamenice – evangelický hřbitov, Chleboun – Sádek – evangelický hřbitov.

⁸⁹¹ Rodina Horníčková – Telecí – evangelický hřbitov.

⁸⁹² Josef Filipi – Telecí – evangelický hřbitov.

⁸⁹³ Břeňková – Borová – evangelický hřbitov, výskyt tohoto citátu v různých podobách je velmi hojný, jen v tomto případě byl ale uveden jejich zdroj.

⁸⁹⁴ Navrátilová – Polička – centrální hřbitov.

⁸⁹⁵ Rodina Sílova – Široký Důl – evangelický hřbitov; chybně označeno – Matouš 11.28.

⁸⁹⁶ František Kučera – Telecí – evangelický hřbitov.

⁸⁹⁷ Např. Rodina Květenských – Široký Důl – evangelický hřbitov, Kučerová – Borová – evangelický hřbitov.

⁸⁹⁸ Jan Hanyk – Sádek – katolický hřbitov.

Marek (Nechte dítek jíti ke mě.,⁸⁹⁹ Nechte dítek jíti ke mně a nebraňte, neboť takových je království Boží. Mar. X.14;⁹⁰⁰ Vizte, bděte, modlete se, neboť nevíte, kdy přijde čas. Marek 13, 33⁹⁰¹),

Lukáš (Ó, napiš jména naše v nebesích, Bože silný náš! Luk. 10., neboť po Tobě touží duše naše, i tělo naše v této zemi. Žalm 63.⁹⁰²),

Jan (Kristus řekl, kdo jí mé tělo a pije mou krev, má život věčný a já ho vzkřísím v poslední den.;⁹⁰³ Ježíš řekl: „Já jsem vzkříšení i život. Kdo věří ve mne byť pak i umřel, živ bude.“ Ev. sv. Jana 11;⁹⁰⁴ Já jsem vzkříšení i život. Kdo věří ve mne, byť pak i zemřel, živ bude. Jan;⁹⁰⁵ Já jsem vzkříšení a život, praví Pán, kdo věří ve mne, neumře navěky. Jan 11, 25 a. 26;⁹⁰⁶ Já jsem vzkříšení i život, kdo věří ve mne, byť pak i umřel, živ bude; každý, kdož jest živ, a věří ve mne, neumřet na věky. Jan 11.25.26;⁹⁰⁷ A kam já jdu, víte. Víte i cestu. Ev. sv. Jana 14. 4;⁹⁰⁸ Já jsem ta cesta, pravda i život. Nikdo nepřichází k Otci než skrze mne. Jan 14:6;⁹⁰⁹ Ježíš řekl: Já jsem ta cesta a pravda a život;⁹¹⁰ Neboť já živ jsem a i vy živy budete Jan 14.10;⁹¹¹ Já život jsem i vy živi budete. Ev. Jana 14, 19;⁹¹² Protož i vy zármutek máte nyní, ale opět uzřím vás a radovati se bude srdce vaše a radost vaší žádný neodejme od vás. Evang. Jan 16,22.⁹¹³).

Janovo evangelium je nejhojněji využíváno, především proto, že je v něm množství odkazů k posmrtnému životu.

Z dalších knih Nového zákona se na náhrobcích objevují:

⁸⁹⁹ Vlastička Romportlová – Borová – evangelický hřbitov; neoznačen – Marek 10.14.

⁹⁰⁰ Rodina Trávníčková – Telecí – evangelický hřbitov.

⁹⁰¹ Tesař – Polička – katolický hřbitov.

⁹⁰² Rodina Lukáskova – Telecí – evangelický hřbitov; v kombinaci s žalmem.

⁹⁰³ Rodina Pražanova – Borová – evangelický hřbitov; neoznačen – Jan 6.54.

⁹⁰⁴ Makovský – Borová – evangelický hřbitov.

⁹⁰⁵ Štorek – Borová – evangelický hřbitov, rodina Musílkova – Telecí – evangelický hřbitov, Maděra – Kamenec.

⁹⁰⁶ P. František Tesař – Jedlová – dolní hřbitov.

⁹⁰⁷ Jan Skalák – Borová – evangelický hřbitov.

⁹⁰⁸ František Dvořák – Telecí – evangelický hřbitov.

⁹⁰⁹ Rodina Lopourová – Pustá Rybná.

⁹¹⁰ Rodina Roušarová – Borová – evangelický hřbitov; neoznačen – Jan 14.6.

⁹¹¹ Filipi – Telecí – evangelický hřbitov.

⁹¹² Burešová – Pustá Rybná.

⁹¹³ Rodina Justová – Nedvězí.

Římanům (Jestliže jsem spolu s Kristem zemřeli, věříme, že spolu s ním budeme také žít. Řím 6.8;⁹¹⁴ Ani smrt nebude moci odloučiti nás od lásky Boží v Kristu Ježíši. Řím 8,39⁹¹⁵),

První list Korintským (...zůstává víra, naděje a láska...;⁹¹⁶ A láska zůstane, jež smrti nezná⁹¹⁷),

Druhý list Korintským (Nic jiného neuměti mezi vámi, nežli Ježíše Krista a to toho ukřižovaného I. Ep Kor 2/2⁹¹⁸),

Efezským (On je pokoj náš Efez. 2,14⁹¹⁹),

Filipským (Život je pro mne Kristus a smrt je pro mne zisk. Bible⁹²⁰),

Druhý list Timoteovi (Protivenství snášel jsem, ale ze všech vysvobodil mne Pán. 2 Tm 3.11.b⁹²¹),

Zjevení sv. Jana (např. Známt' skutky tvé, a práci tvou, i trpělivost tvou. Zjev. Jana II,2;⁹²² Blahoslavení mrtví kteří v Pánu umírají ZJ 14 13.;⁹²³ Blahoslavení jsou od této chvíle mrtví, kteříž v Pánu umírají. Duch zajisté dí jim, aby odpočinuli od prací svých, skutkové pak jejich jdou za nimi. Zjev. 14. 13;⁹²⁴ „A setře Bůh všelikou slzu z očí jejich a smrti více nebude ani kvílení, ani křiku, ani bolesti nebude více.“ Zjev. sv. Jana 21,4⁹²⁵).

3.3.8 Písně

Na náhrobcích zkoumané oblasti se v dolní části vyskytují také slova písní. Nalézt lze písňové texty dvojího druhu. Prvním, již zmiňovaným druhem jsou písně z kancionálů, které se vyskytly na třech náhrobcích. Druhým jsou písně lidové. Náhrobek na nedvěžském hřbitově

⁹¹⁴ Pantůček – Pustá Rybná.

⁹¹⁵ Fajmon – Pustá Rybná; první část je Římanům 8.38.

⁹¹⁶ P. ThDr. František Štaud – Trpín; 1. Korintským 13.13.

⁹¹⁷ Např. rodina Flídova – Široký Důl – evangelický hřbitov; 1. Korintským 13.8, častý výskyt parafrází zmíněn výše.

⁹¹⁸ Kadlecová – Telecí – evangelický hřbitov.

⁹¹⁹ Tichý – Borová – evangelický hřbitov.

⁹²⁰ Rodina Dvořáková – Kamenec; neoznačeno blíže - Filipským 1.21.

⁹²¹ Rodina Roušarova – Borová – evangelický hřbitov.

⁹²² Kučerová – Borová – evangelický hřbitov.

⁹²³ Rodina Broklova – Telecí – evangelický hřbitov.

⁹²⁴ Např. Rodina Krejskova, Václav Karafiát – Telecí – evangelický hřbitov, Pantůčkova – Pustá Rybná, Hejtmánková – Sádek – evangelický hřbitov.

⁹²⁵ Např. Bednář, Emílie Filipi – Borová – evangelický hřbitov.

nese úvodní slova písně, jejíž text tematicky odpovídá prostředí (*Hřbitove – hřbitove zahrado zelená, do tebe padají nejdražší semena---*⁹²⁶). Text připodobňuje život člověka k rostlinám. Tento motiv se vyskytl již u obecných nápisů v dolní části náhrobku. S přírodou souvisí i druhý písňový text (*Vy zelení hájové, bývali jste vy moje, bývali jste mého srdce potěšení...*⁹²⁷). Oba úryvky slouží k vyjádření smutku nad ztrátou blízkých osob.

3.3.9 Básně

Pokud se na náhrobcích vyskytují ukázky básnické tvorby, pochází až na jednu výjimku od českých autorů z 19. a počátku 20. století. Básnické texty se vyskytují jak na hřbitovech katolických, tak evangelických i konfesijně smíšených. Vyznačení autora přímo na náhrobním kameni není v oblasti obvyklé.

Nejčastěji citované verše pochází z poezie Josefa Václava Sládka a Jiřího Wolkera. Sládkovo dílo zastupují dvě básně *Za soumraku*⁹²⁸ (různě dlouhé a upravené citace, např. *V náruči Boží odkud jsme vyšli, večer se všichni sejdeme zas. Kdo by se děsil, kdo by se trás?*⁹²⁹; *Láskou nesen, světlem plněn, spěj k výšinám! V náruči Boží, odkud jsme vyšli, večer se všichni sejdeme zas.*⁹³⁰; *V náruči Boží odkud jsme vyšli, všichni se sejdeme zas.*⁹³¹; *V náruči Boží odkud jsme vyšli, jednou se všichni sejdeme zas*⁹³²) a *Tráva*⁹³³ (*Za to moře ptáci letí, za ty hory vítr vane, ale zde tou hrstkou hlíny ruka ruky nedosáhne.*⁹³⁴). Sládkovo autorství je jmenovitě uvedeno pouze v jediném případě, na náhrobním kameni rodiny Kuchyňovy v Pomezí (*J. V. Sládek V náruči Boží odkud jsme vyšli, večer se všichni sejdeme zas.*).

Také tvorba Jiřího Wolkera je zastoupena dvěma básněmi. Nejhojněji se vyskytují slova z básně *Do památníku* (*Tak krátko šel jsem s vámi. Hle – tu se cesta dělí. A ptáci nad hlavami mi píseň nedopěli...*⁹³⁵). Využita jsou především na hrobech dětí a mladých lidí. Bývají různě

⁹²⁶ Josefa Hegrová – Nedvězí.

⁹²⁷ Rodina Slezáková – Svojanov; spisovný přepis slov ovlivněn zřejmě snahou o vyšší pietnost.

⁹²⁸ SLÁDEK, Josef Václav. *Básně*. Praha: Nákladem knihkupectví dra. Grégra a Ferd. Dattla, 1875.

⁹²⁹ Např. Lapáček – Březiny, rodina Češkova – Bystré, Nespěšný – Borová – katolický hřbitov.

⁹³⁰ Záruba – Rohozná.

⁹³¹ Zezula – Polička – evangelický hřbitov.

⁹³² Rodina Slavičková – Pomezí.

⁹³³ Sbírká *Starosvětské písničky a jiné písně*.

⁹³⁴ Rodina Girgelova – Bystré.

⁹³⁵ WOLKER, Jiří a NOVOTNÝ, Miloslav, ed. *Dílo Jiřího Wolkra: mladistvé verše a zlomky básní. Díl 2.* 4. vyd. Praha: Václav Petr, 1940. s. 141.

parafrázována (např. *Tak krátko šel jsem s Vámi, hle - tu se cesta dělí a ptáci nad hlavou mi píseň nedopěli... Jiří Wolker*; ⁹³⁶*Jen krátce šel jsem žitím, ale zde se cesta dělí a ptáci píseň nad hlavou mi nedopějí.*; ⁹³⁷*A ptáci nad hlavu mu píseň nedopěli...*; ⁹³⁸*A ptáci tu píseň nedopěli*; ⁹³⁹*Tak krátko šla jsem s vámi. Hle, tu se cesta dělí - a ptáci nad hlavou mi píseň nedopěli...* ⁹⁴⁰). Druhou citovanou básní je *Umírající* ⁹⁴¹ (*Smrti se nebojím, smrt není zlá, smrt je jen kus života těžkého* ⁹⁴²).

Dalším případem básně, která se v oblasti vyskytuje dvakrát, je úryvek z díla *Medynia Glogowska* ⁹⁴³. Doplnuje náhrobky dívek a v obou případech je uveden také autor básně (*P. Kříčka: ...hled' hvězdou budu u nás nad lesinou, světylkem planoucím, a v daleku, jak roky jdou a minou, blednoucím, hasnoucím...*; ⁹⁴⁴*Petr Kříčka: ...Hled' hvězdou budu u nás nad lesinou, světylkem planoucím a v daleku, jak roky jdou a minou, blednoucím, hasnoucím...* ⁹⁴⁵).

Z *Máje* Karla Hynka Máchy jsou využity na náhrobcích dva úryvky, přičemž jeden z nich je obměňován a parafrázován (např. *Daleká cesta má – marné volání...*; ⁹⁴⁶*Daleká jest cesta má, marné volání.*; ⁹⁴⁷*Daleká jest cesta naše...*; ⁹⁴⁸*Ach v zemi krásnou, v zemi milovanou, kolébku mou i hrob můj* ⁹⁴⁹).

Slova z básně *Nic* ⁹⁵⁰ Svatopluka Čecha jsou vyryta ve dvou podobách (*„I žal i radost minou, zajdou v hrobě, miň klidně tento svět. Svatopluk Čech“*; ⁹⁵¹*Tak zmizí zdejší strasti i radost, miň klidně tento svět...* ⁹⁵²).

⁹³⁶ Král – Jedlová – dolní hřbitov.

⁹³⁷ Klodner – Bystré.

⁹³⁸ Tomášek Chmel – Polička – centrální hřbitov.

⁹³⁹ Báča – Polička – centrální hřbitov.

⁹⁴⁰ Maruška Janková – Pustá Rybná.

⁹⁴¹ WOLKER, Jiří. *Do boje, láska, leť: dopisy a básně Jiřího Wolkra z roku 1923*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1975. s. 149.

⁹⁴² Cáchová – Březiny.

⁹⁴³ Báseň ze sbírky *Šípkový keř*.

⁹⁴⁴ Miruška Knotková – Korouhev.

⁹⁴⁵ Coufalová Boženka – Polička – katolický hřbitov.

⁹⁴⁶ Šudoma – Svojanov.

⁹⁴⁷ Např. Beitzl – Polička – katolický hřbitov, Karel Mach – Korouhev.

⁹⁴⁸ Manželé Hegerovi – Borová – katolický hřbitov.

⁹⁴⁹ Rodina Doubkova a Bisova – Lezník.

⁹⁵⁰ Báseň otištěna v Květech 5. 1. 1880 pod pseudonymem A. Rouček. Zařazena do básnické sbírky *Lešetínský kovář a menší básně*.

⁹⁵¹ Rodina Huškova – Polička – katolický hřbitov.

⁹⁵² Rodina Dvořáková – Telecí – katolický hřbitov.

Na náhrobku mladíka, jenž zahynul po skončení druhé světové války při sběru munice, v Borové je využita část básně *U zbraní předků*⁹⁵³ Adolfa Heyduka (*Já otcův štít jsem zdvih, bych dál jej nes, však osud nepřál mi, já také kles.*⁹⁵⁴).

Jak již bylo v předchozím textu uvedeno, ve většině případů není autor básnického textu na náhrobku uveden. V jednom případě však básník uveden je, ale jeho autorství je sporné („*Kdo nezapomenut – nezemřel – v srdcích žije.*“ Zeyer⁹⁵⁵). V literární tvorbě Julia Zeyera se uvedený citát nepodařilo nalézt. Nápis se v různých parafrázích na hřbitovech nachází poměrně často, a to i v jiných krajích. V Mikulově například citát připisují Františku Hrubínovi.⁹⁵⁶ Ani jeho autorství se ovšem nepodařilo potvrdit.

Zcela výjimečně lze najít citaci ze zahraniční básnické tvorby. Jedná se o úryvek z básně *Čas*⁹⁵⁷ amerického spisovatele Henryho Van Dyka (*Čas je příliš krátký pro ty, jež se radují, příliš dlouhý pro ty, co truchlí, ale pro ty, co se milují, je život věčný*⁹⁵⁸).

3.3.10 Citáty slavných osobností

Na rozdíl od úryvků z básní jsou na náhrobcích v regionu autoři citátu uvedeni vždy. Ve všech případech se jedná o citáty významných mužů ze zahraničí, které reflektují nebo nesou motivy života, smrti a zármutku.

Dvakrát se objevuje jako autor výroků francouzský spisovatel Antoine de Saint-Exupéry (*Lidé kteří zahynuli mohli šťastně žít Antoine de Saint-Exupéry;*⁹⁵⁹ *...A co dává smysl životu, dává smysl i smrti. Saint Exupéry*⁹⁶⁰).

V jednom případě na náhrobku v Poličce je jako autor vyrytých slov uveden Rabíndranáth Thákur, básník bengálského původu. Jeho výrok vyjadřuje bezmocnost v případě

⁹⁵³ Sbírká *Na potulkách* (1894).

⁹⁵⁴ Jaroslav Kučera – Borová – evangelický hřbitov.

⁹⁵⁵ Manželé Šlesingerovi – Polička – katolický hřbitov.

⁹⁵⁶ FANTOVÁ, Růžena. *Nápisy na hrobech (Mikulov)*. Praha, 2016. Diplomová práce. Karlova univerzita. Pedagogická fakulta. s. 47-48.

⁹⁵⁷ V originále *Time Is* ze sbírky *Music and Other Poems*, 1904.

⁹⁵⁸ Petra Zvolánková – Polička – centrální hřbitov.

⁹⁵⁹ Věra Toužimská – Korouhev.

⁹⁶⁰ Bedřich Půža – Polička – katolický hřbitov.

smrti blízkého člověka *Nemáme moci, abychom tě zdrželi Máme jen své slzy. R. N. Thakur*⁹⁶¹. Tento básník je jako autor výroku uváděn také pohřebními službami v nabídkách citátů na parte.

Náhrobek v Březinách uvádí slova ruského spisovatele Lva Nikolajeviče Tolstého, která se nezabývají smrtí a věčností. Výrok naráží na nepochopení a předsudky, se kterými se musí někteří lidé ve svém životě potýkat. *Hledej nejlepšího člověka mezi těmi, které odsuzuje svět. L. N. Tolstoj*.⁹⁶²

S tématem lásky, které je na náhrobcích zmiňováno několikrát, souvisí věta *Ze všeho věčného je láska nejkratší - Hemingvey*.⁹⁶³ Představuje lásku jako nekončící cit, který ale naráží na lidskou smrtelnost. U tohoto nápisu ovšem vyvstává problém s jeho autorstvím. Zatímco náhrobek zmiňuje jako autora amerického spisovatele Hemingwaye, je v literatuře uváděn jako autor Jean-Baptiste Poquelin, tedy Molière.⁹⁶⁴

3.3.11 Vlastní tvorba

Ve sledovaném území se vyskytují také tři případy, kdy náhrobek doplňuje text, jehož autorem je přímo sám zesnulý. Vyznačení tvůrce textu je u každého z nalezených náhrobních nápisů jiné. Na náhrobku v Poličce se nachází jméno zesnulé vyryto ve střední části náhrobku a u úryvku z vlastní tvorby je znovu zopakováno příjmení, křestní jméno zastupuje iniciála (*M. Šaffová: S plynutím mraků, na křídlech ptáků vzpomínka moje letí v dál, po vůni květů v neznámo světů posílám denně tichý žal...*⁹⁶⁵). Na hrobě Martina Dostála v Jedlové se jméno již znovu neopakuje. Slova, která napsal během své smrtelné nemoci, jsou označena jeho iniciálami (*Život je sen a my jsme v něm danou hru zahrajem a každý svou cestou půjdem. Po snu sejdem se ve svém obraze. Nahatí, vzdělání, až je to k nepoznání, a pak nás posoudí. M. D.*⁹⁶⁶).

Za zcela unikátní lze považovat třetí případ literární tvorby zesnulého. Náhrobek manželů Koníčkových je jedinečný právě svou dolní částí. Ta má totiž formu prosklené skříňky,

⁹⁶¹ Rodina Klimešova – Polička – centrální hřbitov.

⁹⁶² Kunc – Březiny.

⁹⁶³ Klanicová – Polička – centrální hřbitov; chybně uvedena podoba jména Hemingway, zřejmě neznalost a chyba kameníka nebo zadavatele.

⁹⁶⁴ DUŠEK, Václav, ed. *Aforismy, bonmoty, citáty: o ženách, o mužích a o lásce*. Vyd. 1. Praha: Motto, 1999. s 74.

⁹⁶⁵ Marie Šaffová – Polička – katolický hřbitov.

⁹⁶⁶ Jedlová – horní hřbitov.

ve které jsou uloženy čtyři samostatné texty.⁹⁶⁷ Po bocích se nachází poměrně rozsáhlé životopisy manželů (vpravo Františka Koníčka, vlevo Marie Koníčkové), které sepsal někdo z pozůstalých. Mezi nimi jsou vystaveny dvě básně, u nichž není žádným způsobem autor vyznačen. Z přiložených životopisů lze odvodit, že minimálně báseň o Poličce napsal František Koníček (*Po ukončení svého prvního manželství po druhé světové válce začal pracovat jako skladatel, básník i vtipný kritik. ... Brzy v Poličce vynikl jako všeobecně uznávaný hudebník při všech slavnostech, veršotepec a milovník města Poličky.*). U básně *Už je to dávno* lze spekulovat o tom, že by jejím autorem mohla být Marie Koníčková. V jejím životopise ovšem zmínka o umělecké tvorbě chybí.

Už je to dávno

*Už je to dávno, tak docela dávno,
co jsme prožívali tu pohádku svou.*

Už je to dávno, tak docela dávno, ty jsi v ní králem byl a já královnou.

A v té pohádce my chtěli jsme žít.

Proč láska končí, když krásná začíná být.

*Už je to dávno, tak docela dávno,
co jsme prožívali tu pohádku svou.*

Druhá báseň nemá jméno a tematicky se od předcházející zcela liší.

*Chválit svoje město rodné každý mívá snahu,
Brňák Brno vychvaluje, Pražák zase Prahu,
Francouz, ten vždy Paříž chválí s Eifellovou věží,
Poličku však opěvovat slyšeli jste stěží.
Každému dnes přece dobře známé jest to,
že nejhezčí na světě je to naše město.*

*Naše město je tak krásné, až to závist budí,
jenom nad tím každý žasne, proč jsme tolik chudí.
Když se můžem před cizinou v plné kráse skvíti
proč my při tom ještě máme dluhů jako kvítí.
Dluhů máme dosti sice, ale ještě přesto,
milujeme nadevšecko tohle naše město.*

⁹⁶⁷ Obrazová příloha č. 21

*Až tak někdy po stu létech Polička se změní,
až tu budou mrakodrapy od nebe až k zemi,
až se o nás v celém světě bude vypravovat,
pak se bude okresní dům ještě dostavovat.
Že stavíme bez peněz, to je známé gesto,
za to my však nemůžeme, ani naše město.*⁹⁶⁸

Vlastní tvorba je na náhrobcích Poličska zastoupena velmi málo. Nápisů uvedených v dolní části vycházejí většinou z nějaké předlohy (např. nabídky kamenických firem, citáty z knih či nápisy uvedené na jiných hrobech).

3.3.12 Reklamní nápisy

Na některých náhrobcích se v dolních částech objevují také informace o tvůrci náhrobního kamene. Tyto ryté nápisy či vizitky mají odlišný typ a styl písma než hlavní náhrobní nápisy. U náhrobků, které vznikly do první poloviny 20. století, jsou nápisy ryté, písmena nejsou jinak vyznačena (např. zlacením), takže na první pohled splývají s náhrobním kamenem. Bývají umístěny v pravém dolním rohu náhrobku a jsou stručné. Jsou na nich uvedena jména kameníků a místo vzniku (např. *J. Friedl, Polička*;⁹⁶⁹ *A. Loos v Nedvědicích*.⁹⁷⁰; *Uberall v Nedvědicích*.⁹⁷¹ *F. Uhlíř v Nedvědicích*;⁹⁷² *Jirásek Svitavy*;⁹⁷³ *A. Baloun - Hlinsko*;⁹⁷⁴ *Oberherr Kolín*⁹⁷⁵).

Vizitky jsou k vidění až na náhrobcích z druhé poloviny 20. století a především ze století současného. Jedná se většinou o jednobarevnou cedulku (černá, bílá, šedá, zlatá) s bílým či černým nápisem nalepenou v pravém dolním rohu náhrobku nebo na kamenné obrubě hrobu (např. *Kamenictví Jelínek Tel.: + 420 603 20 68 15*;⁹⁷⁶ *J. Němec kamenictví Polička*;⁹⁷⁷

⁹⁶⁸ Okres Polička byl zrušen roku 1960. Budova bývalé okresní radnice dnes slouží jako budova Střední odborné školy a středního odborného učiliště Polička.

⁹⁶⁹ Josef Lamplot – Telecí – evangelický hřbitov.

⁹⁷⁰ Např. rodina Michlova – Bystré, rodina Pospíšilova a Jílkova – Korouhev.

⁹⁷¹ Josef Oliva – Starý Svojanov.

⁹⁷² Např. Silvestr Hnát, rodina Šestáková – Korouhev.

⁹⁷³ Mička – Břeň – Korouhev.

⁹⁷⁴ Rodina Verešpejova – Korouhev.

⁹⁷⁵ František Ehrenberger – Polička – katolický hřbitov.

⁹⁷⁶ Rodina Justova – Telecí – evangelický hřbitov.

⁹⁷⁷ Rodina Teplých – Telecí – evangelický hřbitov.

J. Němec Kamenictví Polička tel.: 605 576 600;⁹⁷⁸ Kamenictví Bohumil Šťastný tel.: 604 784 849;⁹⁷⁹ Ladislav & Miroslav Jiráskovi a synové Kamenosochařství Svitavy⁹⁸⁰).

S umístění takovéto reklamy musí souhlasit objednavatel náhrobku. To společně s pietním prostorem vysvětluje střídmost a nenápadnost reklamních nápisů.⁹⁸¹

⁹⁷⁸ Gloserovi – Korouhev.

⁹⁷⁹ Např. rodina Svobodova, rodina Lánská, rodina Cihlářova, rodina Elčknerova – Korouhev.

⁹⁸⁰ Např. rodina Pantůčkova a Machova – Korouhev.

⁹⁸¹ Reklamní letáky, nabídky kamenických prací a vizitky kameníků lze dnes na hřbitovech najít na informačních tabulích s plánky hřbitova, na kostelních vývěsních tabulích nebo u budov mární a kostnic (přípevněné většinou na dveřích).

4 Německé náhrobky

Na Poličsku se vyskytují náhrobní kameny psané v německém jazyce v sedmi obcích (Bystré, Hartmanice, Jedlová, Květná, Polička, Pomezí, Stašov). Jejich výskyt není překvapivý, neboť čtyři z těchto obcí byly obývané etnickými Němci až do roku 1945/1946 (Jedlová, Květná, Pomezí, Stašov). V Hartmanicích, kde není hřbitov, ale pouze kaple s dvěma dochovanými náhrobky, je němčina využita k označení hrobů z 19. století (po roce 1806 a 1868). Ženy v nich pochované byly šlechtičny německého původu. V Poličce je němčina využita pro náhrobní nápisy na některých židovských hrobech. V Bystrém se nachází pouze jediný hrob s německým nápisem.

Stav německy psaných náhrobků je různý. Některé byly zničeny tak, že z nich zbyla jen torza, některá hrobová místa nemají ani tato torza náhrobků a lze je rozeznat pouze podle úpravy terénu. U jiných německých hrobů náhrobek zůstal, ale nápis je poničený (např. vlivy počasí, cílená devastace po druhé světové válce). Některé nápisy nelze přečíst vůbec. Nakonec se ve zkoumané oblasti našlo 65 náhrobků s čitelným nápisem v němčině. Všechny tyto náhrobní nápisy vznikly do roku 1945. Stáří náhrobku odpovídá i forma a obsah jejich nápisů. Nejstarší dochovaný nápis v němčině se nachází na stěně hartmanické kaple sv. Jana Nepomuckého, datovaný k roku 1754. Nejmladší nalezený nápis pochází z roku 1945 a nachází se na rodinném hrobě ve Stašově.⁹⁸²

4.1 Horní část náhrobku

Nápisy v horní části slouží k označení hrobů. U německých hrobů, které se v oblasti dochovaly, bývá nápis v horní části vždy doplněn o nápisy ve střední případně i dolní části náhrobku.

Jedním způsobem označení hrobu je uvedení slova *rodina* a příjmení (např. *Familie Zametschnik*;⁹⁸³ *Familie Schauer*;⁹⁸⁴ *Familie Fleischlig*; *Familie Schlesinger*⁹⁸⁵). V několika případech je v horní části uvedena bližší specifikace rodiny vyrytím čísla popisného, ze kterého

⁹⁸² Familie Kukla – Rudolf Kukla 1896–1945. Obrazová příloha č. 22.

⁹⁸³ Jedlová – dolní hřbitov.

⁹⁸⁴ Jedlová – horní hřbitov.

⁹⁸⁵ Květná.

rodina pochází (např. *Familie Wala Nr. 31*;⁹⁸⁶ *Familie Bidmon N. 123*;⁹⁸⁷ *Ruhestätte Der Familie Leinweber No. 118*⁹⁸⁸).

Náhrobek bývá uveden také slovy, které odkazují k hrobu a vnímají jej jako *místo odpočinku*. Následuje uvedení jména celé rodiny nebo přímo zesnulého (např. *Ruhestätte Der Familie Bidmon*;⁹⁸⁹ *Ruhe Stätte Der Familie Kukla*;⁹⁹⁰ *Ruhestätte Der Familie Leinweber*;⁹⁹¹ *Ruhestätte Anna Miksche*⁹⁹²). V jednom případě byl nápis doplněn o přídavné jméno *poslední* (*Letzte Ruhestätte der Familie Friedrich*⁹⁹³).

Nejčastěji formulace odráží vnímání smrti jako odpočinku v hrobě (např. *Hier ruhet*;⁹⁹⁴ *Hier ruhen*⁹⁹⁵). Tento nápis bývá rozvinut a doplněn *Zde v pokoji, popř. v míru, odpočívá / odpočívají* (např. *Hier ruhet in Frieden*;⁹⁹⁶ *Hier ruhen in Frieden*⁹⁹⁷).

Úvodní formulace o posledním odpočinku může odrážet také náboženskou víru zesnulých. V oblasti je to provedeno dvěma způsoby, buď za použití slova *Pán* (např. *Hier ruhet im Herrn*;⁹⁹⁸ *Hier ruhet die Hülle des im Herren verstorbenen*;⁹⁹⁹) nebo slova *Bůh* (např. *Hier ruhen in Gott*;¹⁰⁰⁰ *Hier ruehet in Gott*¹⁰⁰¹).

Poměrně často je v horní části náhrobku přímo uveden rodinný status zesnulého. Manželství je zdůrazněno ve Stašově (*Hier ruhen sanft die Eheleute Anton und Franziska Leinweber*) a v Květné (*Hier ruhet mein unvergesslicher Gatte Josef Rippl.*). Označeny bývají hroby rodičů (např. *Meinen unvergesslichen Eltern letzte Rast*;¹⁰⁰²). Hojněji jsou na náhrobku označeni rodiče odděleně, tj. samostatně matka (např. *Hier ruhet unsere liebe unvergessliche*

⁹⁸⁶ Stašov.

⁹⁸⁷ Jedlová – dolní hřbitov.

⁹⁸⁸ Stašov.

⁹⁸⁹ Jedlová – dolní hřbitov.

⁹⁹⁰ Stašov; slovo vyryté a následně i barevně odlišené chybně s mezerou, tedy jako dvě samostatná slova.

⁹⁹¹ Stašov.

⁹⁹² Květná.

⁹⁹³ Stašov.

⁹⁹⁴ Např. Franz Landsgeßell, Anna Killer – Květná; Johann Schleiser – Stašov.

⁹⁹⁵ Matth. und Johanna. Czeschka – Stašov.

⁹⁹⁶ Franz Wendolsky – Stašov.

⁹⁹⁷ Johann u. Anna Schlesinger – Květná; Anton u. Karoline Kukla – Jedlová – horní hřbitov; Josef Elisabeth Kukla – Stašov.

⁹⁹⁸ Mathäus Bittner – Stašov.

⁹⁹⁹ Klement Schauer – Jedlová – horní hřbitov; Zde odpočívá schránka v Pánu zesnulého...

¹⁰⁰⁰ např.; Joh. a Theresia Juranek – Stašov.

¹⁰⁰¹ Anton und Terezie Neudert – Stašov.

¹⁰⁰² Sattler – Stašov.

Mutter;¹⁰⁰³ *Hier ruhet in Gott unsere Herzensgute Mutter*;¹⁰⁰⁴ *Hier ruhet in Gott meine innigst geliebte Gattin u. Mutter*¹⁰⁰⁵) a zvlášť také otec (např. *Hier ruhet in Frieden unser geliebter Vater*;¹⁰⁰⁶ *Hier ruhet in Frieden unser guter Vater*;¹⁰⁰⁷ *Hier ruht in Gott mein lieber Gatte, unser unvergesslicher Vater*¹⁰⁰⁸).

Dochované náhrobky dětí nesou přímé označení rodinného statusu pouze v jednom případě, kdy je hrob rodičů doplněn o jména jejich synů, kteří zemřeli po nich (*Hier ruhen in Gott Unsere Guten Eltern Leopold und Karolina Siegel Und Ihre Söhne Theodor und Robert*¹⁰⁰⁹). Ostatní dětské hroby mají v horní části vyryta pouze přídavná jména naznačující vřelý citový vztah k nim (např. *naš milovaný, náš nezapomenutelný*¹⁰¹⁰). To, že jde o hroby dětí, dokládají až nápisy v dalších částech náhrobků.

Neobvyklé je uvedení jiného rodinného příslušníka. V Květné je na hrobě 69leté ženy uvedena pouze role tety (*Hier ruhet unsere liebe Tante Johanna Haupt*).

4.2 Střední část náhrobku

Stejně jako u českých náhrobků jsou ve středové části vyryta především jména zesnulých. Nejčastěji je uvedeno celé křestní jméno a příjmení jednotlivce. U křestních jmen jsou z důvodu omezeného místa náhrobku někdy využívány jejich zkratky (např. *Joh.*; *Matth.*; *Leopold*.¹⁰¹¹). V případě hrobů manželských bývají křestní jména spojena spojkou *und* (případně jejími zkratkami) a příjmení uvedeno pouze jednou (např. *Anton u. Karoline Kukla*;¹⁰¹² *Anton und Terezie Neudert*; *Joh. u. Theresia Juranek*; *Matth. Und Johanna Czeschka*¹⁰¹³).

¹⁰⁰³ Stephanie Maier – Stašov; Zde odpočívá naše milá nezapomenutelná matka.

¹⁰⁰⁴ Theresia Wendolsky – Stašov; Zde v Pánu odpočívá naše předobrá.

¹⁰⁰⁵ Anna Marie Staud – Stašov; Zde v Pánu odpočívá moje vroucně milovaná manželka a maminka.

¹⁰⁰⁶ Wenzel Křibský – Stašov; Zde odpočívá v pokoji náš milovaný otec.

¹⁰⁰⁷ Johann Kukla – Stašov; Zde odpočívá v pokoji náš dobrý otec.

¹⁰⁰⁸ Franz Neudert – Pomezí; Zde odpočívá v Pánu můj milý manžel, náš nezapomenutelný otec.

¹⁰⁰⁹ Stašov; Zde odpočívají naši dobří rodiče Leopold a Karolina Siegel a jejich synové Theodor a Robert.

¹⁰¹⁰ Erwin Stefan – Květná; Adolf Siegel – Stašov.

¹⁰¹¹ Stašov.

¹⁰¹² Jedlová – horní hřbitov.

¹⁰¹³ Stašov.

U ženských jmen je v několika případech uvedeno jejich rodné příjmení (např. *Anna Miksche geb. Lorenzl*,¹⁰¹⁴ *Leopold. Leinweber geb. Petter*,¹⁰¹⁵ *Therezie Feldmann ge. Gottlieb*,¹⁰¹⁶ *Leopoldine Wagner geb. Silberstern*¹⁰¹⁷).

Na německy psaných hrobech se vyskytují kromě ryze německých příjmení také příjmení původem česká a poněmčená (např. *Czeschka*; *Wendolsky*; *Juranek*,¹⁰¹⁸ *Zametschnik*,¹⁰¹⁹ *Doleschal*¹⁰²⁰). Tato příjmení dokládají mísení etnicky českého a německého obyvatelstva v oblasti. V několika případech je na německy psaném náhrobku vyryto české jméno (např. *Terezie Krejčí*,¹⁰²¹ *Wenzel Křibský*,¹⁰²² *Josef Vyhnánek*¹⁰²³). Jsou důkazem toho, že i v převážně německy osídlených vesnicích žili Češi, kteří se prostředí jazykově přizpůsobili.

Číselné údaje se nejčastěji týkají životních dat. Na náhrobcích se vyskytují zápisy celých dat narození i úmrtí. K zápisu jsou většinou užity arabské číslice. Využití římských číslic se vyskytuje pouze na dvou hrobech, a to vždy k označení měsíců (*19./V. 1930, 15./II. 1919*,¹⁰²⁴ *22. X. 1863, 11. VIII. 1943*¹⁰²⁵). Zápis dat může mít různou podobu (např. ** 8./10. 1862 † 4./5. 1931*,¹⁰²⁶ ** 14/8 1851 † 28/7 1921*¹⁰²⁷; ** $\frac{7}{3}$. 1858 † $\frac{15}{9}$. 1896*,¹⁰²⁸ *6-11-1887, 12-12-1939*,¹⁰²⁹ *18. 01. 1929*,¹⁰³⁰ *15. 10. 1866 20. 11. 1932*¹⁰³¹).

V zápisech dat jsou k vidění i názvy měsíců nebo jejich zkratky. Názvy měsíce jsou v několika případech rozepsány celým slovem nebo jeho zkratkou (např. ** 8. Jänner 1861*

¹⁰¹⁴ Květná.

¹⁰¹⁵ Stašov.

¹⁰¹⁶ Polička – židovský hřbitov.

¹⁰¹⁷ Polička – židovský hřbitov.

¹⁰¹⁸ Stašov.

¹⁰¹⁹ Jedlová – dolní hřbitov.

¹⁰²⁰ Pomezí.

¹⁰²¹ Pomezí.

¹⁰²² Stašov.

¹⁰²³ Květná.

¹⁰²⁴ Familie Schmied – Pomezí.

¹⁰²⁵ Familie Kukla – Stašov.

¹⁰²⁶ Theresia Wendolsky – Stašov.

¹⁰²⁷ Julie Petter – Stašov.

¹⁰²⁸ Franziska Baußt – Stašov.

¹⁰²⁹ Stephanie Maier – Stašov.

¹⁰³⁰ Johanna Kukla – Stašov.

¹⁰³¹ Johann Kukla – Jedlová – horní hřbitov.

† 7. März 1940;¹⁰³² geboren 21. Feber 1842 gestorben 22. April 1912;¹⁰³³ Gest. am 27. Dez. 1930;¹⁰³⁴ geb. am 15. 10. 1866 gest. am 20. 11. 1932¹⁰³⁵).

Vzhledem k tomu, že německé náhrobní nápisy byly vytvořeny nejpozději roku 1945, převládá u životní datace forma, ve které je uvedeno přesné datum úmrtí a věk zesnulého (např. *gestorben 13. August 1921 im 34. Lebensjahre*;¹⁰³⁶ *gestorben 16. Janner 1894 im 46. Lebensjahre*;¹⁰³⁷ *† 21. 10. 1941 im 75. Lebensjahre*;¹⁰³⁸ *Gest. am 27. Dez. 1930 Im jugendl. Alter von 18 Jahren*.¹⁰³⁹). V Pomezí se pak vyskytl hrob, jehož nápis uvádí pouze přesné datum úmrtí, ale nikoliv už narození či věk zesnulého (*Hier ruhet Johanna Neudertgestorben am 25. Juni 1908.*).

V oblasti se nedochoval žádný čitelný náhrobní kámen bez jediné datace.

Mnohem méně náhrobků nese zeměpisné označení. Nejčastěji je uvedeno místo, odkud rodina nebo zesnulý pochází. Většinou stačí uvést číslo popisné jejich domu, neboť zesnulí jsou pochováni ve vesnici, ve které žili (např. *Nro.22; No. 118; No. 122; No. 13*;¹⁰⁴⁰ *Nº 218*¹⁰⁴¹). V několika případech je před číslo popisné vyryt také název obce (např. *Dittersbach Nro.80.*;¹⁰⁴² *aus Riegersdorf Nº 20*;¹⁰⁴³ *aus Laubendorf Nro. 120*;¹⁰⁴⁴ *aus Rothsmühl*¹⁰⁴⁵). V Bystrém se zeměpisný údaj týká místa narození (*Antonia Neudert geb. am 13. Juni 1831 im Königgrätz*¹⁰⁴⁶), místo úmrtí na náhrobku uvedeno není, zřejmě proto, že se shoduje s lokací hrobu.

Rozsáhleji se k místům vyjadřují pouze dva náhrobky v Hartmanicích. Zeměpisné údaje se týkají jak míst narození a úmrtí, tak také vymezení panství, tím je také zpřesněno společenské postavení zesnulých. Na východní zdi kaple svatého Jana Nepomuckého v Hartmanicích se

¹⁰³² Johann Federsel – Jedlová – horní hřbitov; Jänner – zřejmě projev rakouské němčiny (Januar).

¹⁰³³ Julie Zametschnik – Jedlová – dolní hřbitov; Feber – zřejmě projev rakouské němčiny (Februar).

¹⁰³⁴ Henriette H. Friedrich – Stašov.

¹⁰³⁵ Familie Schauer – Jedlová – horní hřbitov.

¹⁰³⁶ Familie Püttner – Květná.

¹⁰³⁷ Johanna Feldmann – Polička – židovský hřbitov.

¹⁰³⁸ Anna Rippl – Květná.

¹⁰³⁹ Henriette H. Friedrich – Stašov; Zemř. 27. prosince 1930 v mladistvém věku 18 let.

¹⁰⁴⁰ Anton und Franziska Leinweber; Familie Leinweber; Franziska Petter; Julie Petter – Stašov.

¹⁰⁴¹ Franz Neudert – Pomezí.

¹⁰⁴² Anton a Terezie Neudert – Stašov; Stašov čp. 80.

¹⁰⁴³ Anna Marie Staud – Pomezí; z Modřece čp. 20.

¹⁰⁴⁴ Terezie Krejčí – Pomezí; z Pomezí čp. 120.

¹⁰⁴⁵ Josef Fuchs – Polička – židovský hřbitov; z Radiměře.

¹⁰⁴⁶ Narozená v Hradci Králové.

nachází náhrobek baronky Marie Rebeky z Hohenemsu (*Hier Ruhet die Hochgeborne Frau Gräfin Rebekka von Harrach, geborne Reichsgräfin von Hohenembs, geboren am 16. April 1754. gestorben zu Wien am 17. April 1806. Besitzerin der Herrschaften Hohenembs, Bistrau, und Kunenvald.*¹⁰⁴⁷). Na západ od kaple leží hrob s pomníkem baronky Ernestiny z Langetu, poslední majitelky bysterského panství (*Hier ruhet Ernestine Reichsfreyen von Langet besitzerin der Fidei commis domaine Bystrau geboren am 3. März 1804, gestorben am 22 Febr. 1868*¹⁰⁴⁸).

Dále bývá sociální status uveden především u označení zesnulého jako majitele zemědělských pozemků, tedy bohatšího statkáře (např. *Grundbesitzerin Nr. 12 in Bumenau,*¹⁰⁴⁹ *Grundbesitzer No. 172,*¹⁰⁵⁰ *Grundbesitzer N° 158, Grundbesitzerin N° 158*¹⁰⁵¹) a výměnkáře (např. *Ausgedingerin Nr. 63;*¹⁰⁵² *Grundaussgeinger No. 20*¹⁰⁵³).

Vzhledem k malému počtu dochovaných německých hrobů a náhrobků se jiná povolání vyskytují velmi zřídka. V Pomezí na společném kněžské hrobce jsou německy označeni dva kněží, u nichž jsou uvedena také jejich povolání (*Hochw. Anton Doleschal Pfarrer, † 4. 8. 1875, im 71. Lebensj. u. 45. Priesterjahre,*¹⁰⁵⁴ *Msgre. Johann Janisch Pfarrer i. R. † 6. 1. 1926, im 82. Lebensj. u. 55 Priesterjahre*¹⁰⁵⁵). V Bystrém se zachoval doklad o vzorné úřednické práci ještě z dob monarchie (*k. u. k. Militär-Oberrechnungsrat besitzer der Militär-Verdienst-Medaille ect.*¹⁰⁵⁶). Úřední osoba a její funkce je zmíněna také v Květné (Familie Püttner Erbgerichtsbesitzer¹⁰⁵⁷).

¹⁰⁴⁷ Zde odpočívá urozená paní hraběnka Rebeka z Harrachu, rozená říšská hraběnka z Hohenemsu, narozená 16. dubna 1754. Zemřela 17. dubna 1806 ve Vídni. Držitelka panství Hohenems, Bystré a Kunín.

¹⁰⁴⁸ Zde odpočívá Ernestine svobodná paní z Langetu držitelka fideikomisu panství Bystré narozená 3. března 1804 zemřela 22. února 1868.

¹⁰⁴⁹ Anna Miksche – Květná; statkářka čp. 12 Květná.

¹⁰⁵⁰ Anton Schauer – Stašov; statkář čp. 172.

¹⁰⁵¹ Johann Schmied, Anna Marie Schmied – Pomezí.

¹⁰⁵² Anna Killer – Květná; výměnkářka čp. 63.

¹⁰⁵³ Johann Schleiser – Stašov; výměnkář čp. 20.

¹⁰⁵⁴ Pomezí; Hochw. – Hochwürdig – vysoce důstojný Anton Doleschal farář, † 4. 8. 1875, v 71. roce života a 45. roce kněžství.

¹⁰⁵⁵ Pomezí; Monsignore Johann Janisch, farář ve výslužbě (im Ruhestand) † 6. 1. 1926, v 82. roce života a 55 let kněžství.

¹⁰⁵⁶ Clemens Neudert – Bystré; c. k. vojenský vrchní účetní rada držitel vojenské záslužné medaile atd.

¹⁰⁵⁷ Květná; dědičný rychtář.

V jednom případě je společenské postavení ženy určeno povoláním manžela (*Julie Zametschnik Oberlehres-Gattin*¹⁰⁵⁸). V Pomezí určuje postavení neprovdané ženy společenský status otce (*Johanna Neudert Grundbesitzerstochter N° 227*¹⁰⁵⁹). Tento způsob vyjádření společenského postavení je běžný také na českých hrobech ze stejného období (tj. počátek 20. století).

Pouze jediný nápis sděluje okolnosti úmrtí. Hrob vojáka, který padl během první světové války, se nachází ve Stašově (*Robert † 1./8. 1915 infolge der Krieger im 28. Lebesjahre.*¹⁰⁶⁰).

4.3 Dolní část náhrobku

Velké rozdíly mezi českými a německými náhrobními nápisy se nenacházejí ani v dolní části náhrobku. Vzhledem k omezenému počtu náhrobků nebudou v této části děleny nápisy tak podrobně, jako je tomu u českých náhrobků. Děleny budou především podle tematiky.

První skupinou jsou nápisy na hrobech rodičů. V řadě případů lze rodičovské hroby rozeznat právě jenom podle dolních textů, které obsahují rozloučení s rodiči a vyjádření smutku potomků nad jejich ztrátou. Nápisy mohou zahrnovat oba rodiče naráz (např. *Was die Eltern uns gewesen steht hier am Kreuze nicht zu lesen Eingeschrieben wie in Erz ist es nur in unserem Herz,*¹⁰⁶¹ *O, wie schmerzt die tiefe Wunde, von; der Eltern Trennungsstunde,*¹⁰⁶² *Ach unsere Eltern sind nicht mehr, der Platz in unserem Kreis ist leer, sie reichen nicht mehr ihre Hand, der Tod zeriss das schöne Band.;*¹⁰⁶³ *Schlummert sanft Ihr lieben Eltern Die Ihr uns lieb und Leben gabt Die Ihr uns alles seid gewesen Schlummert sanft im kühlen Grab! Schlummert sanft Ihr guten Eltern!*¹⁰⁶⁴). V jednom případě je na rodičovském hrobě pod společným nápisem ještě samostatně vyznačena matka (*Müh' und Arbeit war Euer Leben Ruhe hat Euch Gott gegeben Ihr habt gelitten ohne zu klagen, Ohne zu klagen trug Ihr das Leid. Zu früh o Mutter bist Du*

¹⁰⁵⁸ Jedlová – dolní hřbitov; manželka vrchního (řídícího) učitele.

¹⁰⁵⁹ Pomezí; dcera statkáře čp. 227.

¹⁰⁶⁰ Robert Siegel – Stašov; ve 28. roce života následkem války.

¹⁰⁶¹ Familie Zametschnik – Jedlová – dolní hřbitov; Čím nám byli rodiče, se z kříže nedá vyčíst, zapsáno jako v kameni je to jen v našem srdci.

¹⁰⁶² Johann Federsel – Jedlová – horní hřbitov; O, jak bolí hluboká rána, chvíle odloučení od rodičů.

¹⁰⁶³ Josef Kukla, Elisabeth Kukla – Stašov; Ach našich rodičů více není, místo v našem kruhu je prázdné, už nikdy nepodají ruku, smrt roztrhla ten pěkný svazek.

¹⁰⁶⁴ Anton und Franziska Leinweber – Stašov; Spěte pokojně Vy milí rodiče Vy, kteří jste nám dali lásku a život Vy, kteří jste nám byli vším. Spěte pokojně v chladném hrobě! Spěte pokojně Vy dobří rodičové!

*uns entrissen, So schnell, ach in so ungeahnter Zeit, Wie bitter Deiner Kinder Tränen fliessen Und Deines Gatten Herz wie ist voll Leid.*¹⁰⁶⁵). Vyskytují se náhrobky, kde je pouze jeden z rodičů. V oblasti se dochovaly nápisy odkazující samostatně k matce (např. *Ruhe in Frieden Du gute Mutter! Die Erde sei Dir leicht;*¹⁰⁶⁶ *Ruhe sanft du gutes Muttersherz;*¹⁰⁶⁷ *Wenn auch dem Herrn wir danken müssen, Dass lang er uns die Mutter gab, Zu früh noch ward Sie uns entrissem, Zu bald deckt Sie das kalte Grab. Ach, Mutterlieb entbehrt man nimer, Wenn man auch Längst kein Kind mehr ist, Das Mutterherz verschmerzt man nimer, Der Gattin Lieb man nie vergisst.*¹⁰⁶⁸) a směřující pouze otci (např. *Ruhe sanft Auf Wiedersehn lieber Vater*¹⁰⁶⁹).

Vyjádření lásky a zároveň smutku rodičů k potomkům se nachází na hrobech dětských. Často je v nich uvedena i připomínka nízkého věku zesnulých (např. *In der schönen Jugendblüte Musstest schnell Du von uns geh'n, Doch es war ja Gottes Wille, Unser Trost bleibt Wiederseh'n;*¹⁰⁷⁰ *Schlaf wohl! Du braves Kind.;*¹⁰⁷¹ *Dahin ist alles was mein Wunsch umschloss Das stille Grab bringt es seinen Schloss. Nicht mehr wünschenswert des Lebensdauer sein Trost find ich am ihrem Grabe nur allein Sie war so from so tugend schön Und musste doch so früh zu Grabe gehen Einst wurden wir dich wiedersehen Denn wass die Liebe eng verband trennt nimer mehr die Todeshand.;*¹⁰⁷² *Euer scheiden bracht uns grossen Schmerz und Wunden schlug so schwer und tief Der Kindern Tod den Elternherz Doch Gottes Wille ist geschehn Nach Leid folgt frohes Wiedersehen Ein Engel reichte euch die Hand und führte euch ins bessäre Land;*¹⁰⁷³ *Wir dachten hin und dachten her, Um Glück für euch zu*

¹⁰⁶⁵ Johann Schmid, Johanna Schmid – Stašov; Námaha a práce byly Váš život, Bůh Vám dal klid. Trpěli jste, aniž byste bēdovali, aniž byste bēdovali, snášeli jste utrpení. Příliš brzo, o matko, jsi nám vyrvána, tak rychle, ach v tak nepředvídanou dobu, jak hořce tečou slzy tvých dětí a srdce tvého manžela jak je plné zármutku!

¹⁰⁶⁶ Johanna Kukla – Stašov; Odpočívej v pokoji Ty dobrá matko! Budiž ti země lehkou.

¹⁰⁶⁷ Stephanie Maier – Stašov; Odpočívej v pokoji ty dobré mateřské srdce.

¹⁰⁶⁸ Anna Marie Staud – Pomezí; I když musíme poděkovat Pánu, že nám maminku na dlouho daroval. Byla nám příliš brzo odňata, příliš brzo ji zakrývá chladný hrob. Bez mateřské lásky se člověk nikdy neobejde, i když už člověk není dítětem, maminčina srdečnost nikdy nepřebolí, lásku choti člověk nikdy nezapomeneme.

¹⁰⁶⁹ Mathäus Bittner – Stašov; Odpočívej v pokoji, na shledanou milý tatínku.

¹⁰⁷⁰ Otmar Leinweber – Stašov; V krásném rozkvětu mládí jsi nás musel rychle opustit, avšak to byla vůle Boží, naší útěchou zůstává shledání.

¹⁰⁷¹ Adolf Siegel – Stašov; Spi dobře! Ty hodné dítě.

¹⁰⁷² Bittner – Stašov; Pryč je všechno, co moje přání zahrnovalo, tichý hrob přináší svůj zámek. Už není žádoucí být déle živ, útěchu nacházím pouze sám u jejího hrobu, přece byla tak zbožná a ctnostná A musela přece tak brzo odejít do hrobu. Jednoho dne tě zase uvidíme, neboť co láska úzce svazuje, to nikdy ruka smrti nerozdělí.

¹⁰⁷³ Willibald Bidmon, Angela Bidmon – Jedlová – dolní hřbitov; Váš odchod nám způsobil velkou bolest a rány zasadila tak těžké a hluboké smrt dětí srdci rodičů. Však boží vůle se udála, po utrpení následuje šťastné shledání. Anděl vám podal ruku a odvedl vás do lepší země.; chyba v nápisu místo *bessäre* by mělo být *bessere*.

werben Und an das eine dachten wir nicht, Das ihr uns könntet sterben Ruhet sanft ihr lieben Eltern. Gewidmet von euren Kinder.¹⁰⁷⁴). Na jednom hrobě v Květné je nápis stylizován do promluvy zesnulého dítěte (*Trauert nicht um meine Hülle, Kränket euch nicht um mich ab. Denkt, es ist ja Gottes Wille. Der mich rief so früh ins Grab.*¹⁰⁷⁵). Že se jedná o dětský hrob, naznačuje už nápis horní a středové části (*Hier ruhet süß unser Liebling Erwin Stefan*¹⁰⁷⁶).

V dolních nápisech nemusí být děti či rodiče přímo označeni, mnohdy vyplývá role zesnulého díky vypsání pozůstalých (např. *Betrauert von Ihren Gatten Kinder u. Enkeln*,¹⁰⁷⁷ *Tief betrauert Von Herrn Gatten und Kindern Du schliefst so sanft so still und ruhig ein Gott wolle Deiner Seele gnadig sein*,¹⁰⁷⁸ *Aus der Gattin Arme fort, Aus dem Kreis der Kinder, Riss des Todes strenges Wort Unseres Glückes Gründer*¹⁰⁷⁹

Dolní nápisy také vypovídají o náboženské víře zesnulých. Všechny německé hroby se nacházejí na hřbitovech katolických, nábožensky smíšených a na hřbitově židovském. Nápisy mohou dokládat obecně víru (např. *Der Glaube trostet Wo die Liebe weint*,¹⁰⁸⁰ *Die Klage schweigt der Glaube spricht Ins Grab trennt uns auf ewig nicht*,¹⁰⁸¹ *Ruhet sanft in Jesu Christ, Wo kein Schmerz und Kummer ist*¹⁰⁸²). Na jednom náhrobku se objevuje přání směřované zesnulému (*Möge Dir Gott dem es gefiel, dass Du so früh von uns gehen musstest, die Du im Leben so still und selbstlos warst die ewige Ruhe schenken!*¹⁰⁸³). Dva texty oslovují přímo Boha (*O Herr lasse Sie selig in Frieden Amen!*,¹⁰⁸⁴ *Milder herrn Jesus gib ihm die ewige Ruhe*¹⁰⁸⁵).

Náboženská víra je v jednom případě doložena biblickou citací úryvkem z evangelia sv. Matouše (*Selig sind die Barmherzigen denn sie werden Barmherzigkeit erlangen. Math.*

¹⁰⁷⁴ Franz Wendolsky, Anna Wendolsky – Stašov; Mysleli jsme sem a mysleli jsme tam, abychom pro vás získali štěstí, a na jedno jsme nemysleli, že nám můžete zemřít. Spěte lehce vy milí rodiče. Věnováno dětmi.

¹⁰⁷⁵ Netruchlete, kam mé tělo složí, netrapte se pro mě pořád dál, pomyslete, toť že vůle Boží, to on časně v hrob mne povolal.

¹⁰⁷⁶ Zde sladce odpočívá náš milovaný Erwin Stefan.

¹⁰⁷⁷ Julie Zametschnik – Jedlová – dolní hřbitov; Truchlíci manžel, děti a vnuci.

¹⁰⁷⁸ Franziska Baußt – Stašov; Hluboce truchlí pan manžel a děti Usnula jsi tak lehce a tiše Bůh buď milosrdný k tvé duši.

¹⁰⁷⁹ Franz Landsgeßell – Květná; Pryč z manželčiny náruče, z kruhu dětí, přetrhlo smrti silné slovo zakladatele našeho štěstí.

¹⁰⁸⁰ Marcelína Wilderová – Jedlová – horní hřbitov; Víra utěšuje, kde láska pláče.

¹⁰⁸¹ Anton u. Karoline Kukla – Jedlová – horní hřbitov; Nárek mlčí, víra mluví. V hrobě nás navěky nic neoddělí.

¹⁰⁸² Johann u. Anna Schlesinger – Květná; Odpočívejte pokojně v Kristu, kde není žádná bolest a žádné hoře.

¹⁰⁸³ Henriette H. Friedrich – Stašov; Kéž Ti bůh, kterému se líbilo, že jsi od nás musela odejít tak brzo Ty, která jsi byla v životě tak tichá a nezištná, daruje věčný klid!

¹⁰⁸⁴ Franziska Petter – Stašov; O Pane, nechej ji blahoslavenou v míru, amen!

¹⁰⁸⁵ Josef Vyhnánek – Květná; Mírný pane Ježíši dej mu věčný klid.

5,7.¹⁰⁸⁶). Jedná se o jediný výskyt biblického citátu v oblasti. Jde také o jediný text pocházející z literatury. Vzhledem k nízkému počtu dochovaných a čitelných německých náhrobků nelze s jistotou tvrdit, že by literární citace, tak jak je tomu na českých náhrobcích, byly jevem u německých hrobů nevyužívaným.

S vírou souvisí odkazy na *popel* (např. *Ruhe Ihrer Asche*;¹⁰⁸⁷ *Friede seiner Asche*¹⁰⁸⁸). Vzhledem k době vzniku hrobů (konce 19. století a počátek 20. století) se jedná o odkaz na Bibli a nikoliv na pohřeb žehem, neboť ten ještě nebyl v té době zákonem povolen.

Obvyklé je vyjádření víry v posmrtný život a budoucí setkání se zesnulými (*Hier getrennt auf kurze Zeit Vereint uns dort die Ewigkeit*;¹⁰⁸⁹ *Nicht verloren nur vorangegangen*;¹⁰⁹⁰ *Auf Wiedersehen!*;¹⁰⁹¹ *Ruhe sanft! Auf Wiederseh'n!*;¹⁰⁹² *Du schiedest schnell und littest an Schmerz Lässt du verwaist uns stehen: Nur ein Trost bleibt dem armen Herz Es gibt ein Wiedersehen*¹⁰⁹³).

Stejně jako je tomu u českých náhrobků, objevuje se u těch německých vnímání smrti jako odpočinku. Pozůstali přejí svým zesnulým lehké, pokojné odpočinutí v míru (např. *Ruhe sanft!*;¹⁰⁹⁴ *Ruhet in Frieden!*;¹⁰⁹⁵ *Ruhe sanft in Frieden!*¹⁰⁹⁶).

Podobné jsou případy, kde je smrt označena za spánek (např. *Schlummert sanft!*;¹⁰⁹⁷ *Im Grabe ist Ruh, Im Leben Schmerz. Schlummre sanft, Geliebtes Vaterherz.*¹⁰⁹⁸).

¹⁰⁸⁶ Blaze milosrdným, neboť oni dojdou milosrdenství.

¹⁰⁸⁷ Kukla Johann, Kukla Anna – Jedlová – horní hřbitov; Pokoj jejich popelu.

¹⁰⁸⁸ Klement Schauer - Jedlová horní; Pokoj jeho popelu

¹⁰⁸⁹ Josef Rippl, Anna Rippl – Květná; Tady na krátkou dobu rozdělení, tam nás spojí věčnost.

¹⁰⁹⁰ Franz Walla – Květná; Nejsou ztraceni, jen šli napřed.

¹⁰⁹¹ Anton und Terezie Neudert – Stašov; Na shledanou!

¹⁰⁹² Wenzel Křibský – Stašov; Odpočívej v pokoji! Na shledanou!

¹⁰⁹³ Familie Fleischig – Květná; Odešel jsi rychle trpíc bolestí, necháváš nás stát opuštěné: jen útěcha zůstává ubohému srdci, existuje shledání.

¹⁰⁹⁴ Např. Anna Killer – Květná; Johann Schleiser; Julie Petter – Stašov; Antonia Neudert – Bystré; Odpočívej v pokoji.

¹⁰⁹⁵ Johann Ruth – Stašov; Odpočívejte v míru.

¹⁰⁹⁶ Anton Schauer – Stašov; Odpočívej pokojně v míru!

¹⁰⁹⁷ Joh. a Theresia Juranek – Stašov; Dřímejte pokojně!

¹⁰⁹⁸ Friedrich Beck – Stašov; V hrobě je pokoj, v životě bolest, spi pokojně, milované srdce otcovo.

V dolní části jsou k vidění také ujištění o nezapomenutelnosti zesnulého a přetrvávajícím citu k němu (např. *Ihr bleibt uns unvergesslich!*;¹⁰⁹⁹ *Aus dem Auge bist du uns geschieden, aber aus dem Herzen nie!*¹¹⁰⁰).

Ojedinelý je výskyt výzvy zesnulého k pozůstalým (*Gehet still zu meiner Grabe, Stört mich nicht in meiner Ruh, Denn ihr wisst was ich gelitten habe Gönnt mir die ewige Ruh!*¹¹⁰¹).

Na zdi hartmanické kaple je náhrobní nápis ve spodní části doplněn informacemi o Janu Nepomuku Kunstovi, který nechal náhrobek baronky zhotovit v roce 1835. Německý text je v dnešním stavu již nečitelný.¹¹⁰²

Posledním typem nápisů v dolní části náhrobního kamene je, stejně jako u českých hrobů, vyznačení kameníka, tj. výrobce náhrobku. Taková reklama se nachází pouze ve dvou případech (*K. Leinweber, Bistrau*;¹¹⁰³ *Becke Zwittau*¹¹⁰⁴).

Z uvedených příkladů vyplývá, že rozdílnosti mezi německými a českými hroby v oblasti, vzhledem k době jejich vzniku, jsou minimální.

¹⁰⁹⁹ Franziska Sattler – Stašov; Zůstanete pro nás nezapomenutelnými.

¹¹⁰⁰ Franz Neudert – Pomezí; Vytratil ses nám z obzoru, ale ze srdcí ne.

¹¹⁰¹ Johann Wendolsky – Stašov; Jděte tiše k mému hrobu, nerušte mě v klidu mém, neboť víte, co jsem vytrpěl, dopřejte mi věčný klid!

¹¹⁰² Podle dostupných informací zněl text takto: *S vděčností věnuje v roce 1835 tento pomník své velectěné dobrotitelce v Bystrém se narodivší plukovník královského bavorského vojska Johann Nepomuk von Kunst, rytíř velkovévodského toskánského Řádu sv. Josefa.* (http://hartmanice.net/web_archiv/historie.html).

¹¹⁰³ Theresia Wendolsky – Stašov.

¹¹⁰⁴ Marcelína Wilderová – Jedlová – horní hřbitov.

5 Cizojazyčné nápisy

Přestože jich je v souhrnu poměrně málo, nacházejí se na Poličsku také náhrobní nápisy v jiných jazycích, než jen v češtině a němčině. Nalézáme tak texty v hebrejském, ruském, latinském, anglickém a řeckém jazyce. Takové nápisy mohou být celé cizojazyčné, nebo je cizojazyčná pouze různě rozsáhlá část náhrobního nápisu.

Hebrejské nápisy se vyskytují pouze na židovském hřbitově v Poličce. Nápisy v hebrejštině jsou v několika případech doplněny texty v německém nebo českém jazyce. Stav náhrobků je v mnoha případech velmi špatný a nápisy jsou na nich skoro nečitelné. Navíc se nepodařilo sehnat nikoho, kdo by ovládal hebrejský jazyk a byl ochoten spolupracovat na této práci. S hebrejskými nápisy proto dále nepracujeme.

S jistotou lze na několika z nich odlišit pouze tzv. tancevu¹¹⁰⁵. Hebrejské nápisy se jinak tematicky od českých a německých neliší. Hebrejské nápisy informují o zemřelém, vyjadřují smutek a obsahují biblické citáty.¹¹⁰⁶

Ruský jazyk je v oblasti použit výhradně na vojenských hrobech z období druhé světové války. Poličsko na jaře roku 1945 osvobodila Rudá armáda, proto jsou zde hroby dvou padlých vojáků. Jeden se nachází od roku 1996 na centrálním hřbitově v Poličce. Původně byl rudoarmějce pohřben v městském parku.¹¹⁰⁷ Kovová destička na hrobě nese pouze ruský nápis v azbuce (*любимому николаю от мамы и сестры сны спокойно, ты честно исполнил свою долг СССР август 1978 г.*¹¹⁰⁸), doplněna je o fotografii zesnulého vojáka. Srovnáme-li tento poličský náhrobek s náhrobky sovětských vojáků v okolí i v jiných regionech, zjistíme, že není obvyklé, aby na hrobě sovětského vojáka byla zmíněna jeho rodina. V tomto případě lze předpokládat, že matka a sestra padlého Poličku osobně navštívily a nápisová tabulka byla vyrobena na jejich přání v 70. letech.

¹¹⁰⁵ TNCBH – rozepsaný překlad zkratky – Budiž jiskra jeho života vevázána do svazku života. (KONEČNÝ, Stanislav a RŮŽIČKA, Jindřich. *Polička: věnné město českých královen*. 2., přeprac. vyd. Litomyšl: Ve Státním okresním archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli vydal Stanislav Konečný, 2010. s. 131.)

¹¹⁰⁶ KONEČNÝ, Stanislav a RŮŽIČKA, Jindřich. *Polička: věnné město českých královen*. 2., přeprac. vyd. Litomyšl: Ve Státním okresním archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli vydal Stanislav Konečný, 2010. s. 130.

¹¹⁰⁷ V hrobě jsou uloženy ostatky N. I. Razumovského (<http://www.evidencevh.army.cz/Evidence/detail-hrobu-cimista?id=CZE5310-6634&rgid=8&rgn=Pardubick%C3%BD&orid=165&orn=Pol%C4%8Dka&mid=5583&min=Pol%C4%8Dka&hid=3&hin=2.%20Sv%C4%9Btov%C3%A1%20v%C3%A1lka&chid=3&chin=V%C3%A1le%C4%8Dn%C3%BD%20hrob%20s%20ostatky&st=0&>).

¹¹⁰⁸ *Milovanému Nikolajovi od matky a sestry. Odpočivej v pokoji, čestně jsi splnil svou povinnost. SSSR srpen 1978 r.*

Hrob druhého sovětského vojáka v Pomezí nese nápis jak v ruštině, tak v češtině (*Бонн Р. А. Василий Тихонович Винокуров павший дня 12. мая 1945 рождённый 1923 г. Воиновик Р. А. Vasilij Tichonovič Vinokorov padlý dne 12. května 1945 narozen r. 1923*).

Ruský nápis doplněný o český překlad je uveden v Březinách, tentokrát ale na hrobě ruského partyzána (*Свицкар Михаил Янкович партызан погиб 1- го мая 1945 г. в бою против немецких фашистов за СССР а Чехослованскую Свицкар Michail Jankovič partyzán padl 1. května 1945 в бои проти немецкым фашистам за СССР а Чехословенско*).

Výskyt ruštiny je na hřbitovech či památnících druhé světové války v České republice poměrně obvyklý. Existují se ovšem také náhrobky ruských vojáků označené pouze česky. Ve sledované oblasti např. na katolickém hřbitově v Borové (*Zde jsou pochováni dva neznámí sovětské vojáci, zavražděni nacisty v březnu 1945. Čest jejich památce*) a na katolickém hřbitově v Šírokém Dole (*Major Filomenko a neznámý voják zastřeleni 19. 3. 1945.*).

Kratší latinské nápisy především doplňují hlavní hrobový nápis, proto lze delší latinské texty najít hlavně na hrobech duchovních. V Pomezí leží ve společném hrobě děkan Velema, farář Doleschal a farář na odpočinku Janisch. Druzí dva jmenovaní mají desku s německým nápisem. Všechny ale spojuje deska s latinským nápisem (*Sepulorum sacerdotum Christi. Pie Jesu Domine dona eis requiem.*¹¹⁰⁹).

Specifický význam má použití latinské věty uvedené v Trpíně na hrobě Jana Foustky. Dokládá výjimečné jazykové znalosti zesnulého (*Sepultus vir clarissimus. qui sex loquebatur lingua.*¹¹¹⁰).

Dále je latina využita pouze v rozšířeném monogramu, který odkazuje k náboženské víře. IHS, popř. JHS, je zkratkou tří latinských slov *Iesus hominum salvator* (Ježíš, spasitel člověka). V podobách s I a J jej můžeme nalézt u vícera hrobů například na starém katolickém hřbitově v Poličce.

Podobný monogram, ale tentokrát z řečtiny je uveden např. na hrobce rodiny Michlovi (XP – *Χριστός* - *Christos*). Řečtina se nachází ve větě pouze jednou, a to opět v Trpíně na náhrobku Jana Foustky. Alfabetou psaný text v novořečtině znovu dokresluje filologické vzdělání zesnulého (*Γαιαν εχηοισ ελαπηραν.*¹¹¹¹). Na tomtéž hrobě byl zřejmě ještě jeden

¹¹⁰⁹ Zde pohřbeni jsou kněží Krista. Ó Pane Ježíši, smiluj se, dej jim odpočinek.

¹¹¹⁰ Zde je pohřben nejslavnější muž, který mluvil šesti jazyky.

¹¹¹¹ Budiž ti země lehká.

nápis v cizím jazyce, stav náhrobku ovšem nedovoluje z dalšího textu přečíst víc než velké R na počátku řádku.

Posledním jazykem, ve kterém je uveden nějaký nápis na hrobech v oblasti Poličska, je angličtina. Ta se objevuje v jednom případě na centrálním hřbitově v Poličce. Text doplňuje český nápis. Dívka uložená v hrobě byla Češka a anglický nápis odkazuje na její povolání lektorky anglického jazyka, které je v českém nápisu zmíněno (*We still love you, Lucy*¹¹¹²).

Anglický jazyk se dále vyskytuje na zdi hřbitova v Březinách. Plechové destičky mají připomínat dvě ženy spjaté s touto obcí. Angličtina v případě pamětních tabulek je dána místem pozdějšího pobytu obou žen, Jižní Afrikou. Obě tabulky jsou opatřeny texty pouze v angličtině (*In loving memory Marta Von Dornik – Player Romportova Hyl'varty JohannesBurg 26 – 6 – 1904 South Africa 8 – 2 – 1962; We thank God for you Dobruska and Slavka*¹¹¹³).

Původ obou tabulek pomohl objasnit březinský rodák pan Bohuslav Lapáček: „*Paní Marta byla vychovávána u Kučerů čp. 18 (dnes penzion Na Bělidlech, dříve Na Spáleníšti). Vyrůstala s mojí maminkou a obě po absolvování rodinné školy odešly do Prahy sloužit. Paní Marta si vzala za muže asi vlivného politika a odešel do JAR jako atašé samozřejmě v doprovodu své manželky. Po druhé světové válce se Marta již do Československé republiky nevrátila, a když jí stáří a nemoc dávaly najevo blízký konec života, pověřila svou dceru, aby vyhledala Březiny a dovolila si umístit pamětní destičku na místním hřbitově. Nyní zde má již pamětní destičku i její dcera Dobruška, která již také zemřela.*“

Druhou desku pak objednaly děti zmíněné Dobrušky, jimž je angličtina už rodným jazykem (*Dobruška Ferreira In loving memory of our darling mother & grandmother With all our love Marty, Nick, Bronwynne, John & Nicolaas*¹¹¹⁴).

¹¹¹² Stále tě milujeme, Lucy.

¹¹¹³ V milé vzpomínce. Děkujeme za tebe Bohu.

¹¹¹⁴ V milé vzpomínce na naši drahou matku a babičku. S veškerou svou láskou Marty, Nick, Bronwynne, John & Nicolaas.

6 Závěr

Práce zaznamenává nápisy na hrobech v oblasti Poličska. Výzkum zahrnuje 31 pohřebních míst (tzn. 30 hřbitovů a kapli s dvěma hroby). V první řadě došlo k jasnému vymezení zkoumané oblasti. Pro výzkum byl zvolen tzv. mikroregion Polička, jež byl popsán a charakterizován. Nastíněn byl historický vývoj mikroregionu. Opominut nezůstal vzhled obcí, hřbitovů a samotných hrobů a náhrobních kamenů.

Náhrobky na Poličsku mají nejčastěji obdélníkový tvar s ostrými hranami, které u náhrobků z posledních desetiletí nahrazují zaoblené křivky. Často jsou hroby doplněny o urnu, která je umístěna v těsné blízkosti hlavního náhrobního kamene. Větší prostor byl věnován náhrobkům, které se vzhledově vymykají (např. hrob Bohuslava Martinů, rodiny Sionovy).

Bylo zjištěno, že na hrobech z 19. století a z první poloviny století 20. jsou texty na náhrobním kameni obsáhlejší. Postupem času dochází k zjednodušování a zkracování nápisů, které jsou na náhrobku uváděny. Stročnost novějších hrobů souvisí především se změnou vkusu a s navyšováním cen za kamenické služby.

Nápisy na hrobech jsou schematické, často se opakují, parafrázuji a opakovaně obsahují zjevné chyby v užívání interpunkčních znamének. Ve většině případů je interpunkce zcela vynechána. V několika případech se objevily také chyby u diakritických znaků. Tyto nedostatky mohly vzniknout náhodně například kvůli neznalosti zadavatele náhrobku nebo omylem a nepozorností kameníka. Někdy mohou být i cílené. Zadavatel se například snažil ušetřit prostor na náhrobku, popřípadě se vynecháním znaků pokusil o snížení nákladů spojených s rytím nápisu. Chyby se vyskytují také tvaroslovné, několikrát je chybně vyskládáno příjmení (např. *Tichý odpočinek rodiny Pantůčkové a Machové*). Na náhrobních nápisech lze pozorovat také projevy místní mluvy (např. *rodina Malýho; Nezapomenem*).

Nápisy v horní části náhrobku slouží především k označení hrobu například slovem hrobka, hrob, poslední místo odpočinku a uvedením zesnulých. Nejčastěji bývají na náhrobku vyznačena jména rodin, případně jména zesnulých manželů. V horní části se především u hrobů z 19. století a první poloviny století 20. nacházejí úvodní formule, které využívají eufemismy (např. *Zde spinká, Zde odpočívá*) a může se v nich promítnout víra zesnulého (např. *Zde v Pánu odpočívá*).

Středová část náhrobku nese nejvíce faktických informací. Kromě jména zesnulého jsou zde často uvedena životopisná data číselná i místní, objevují se zde zápisy rodinného a sociálního statusu. Napsány zde mohou být také okolnosti úmrtí.

Dolní část náhrobku tvoří doplňující texty. Jsou to promluvy k zesnulým, k Bohu, k pozůstalým. Opakují se zde projevy lítosti a motivy poctivé práce, odchodu blízkého člověka, smíření se s osudem, vyrovnání se s úmrtím blízkého, poděkování, víry v posmrtný život a budoucí shledání. Právě v dolní části náhrobku bývají uvedeny citace z Bible, úryvky a parafráze básní (nejčastěji Josefa Václava Sládka a Jiřího Wolker) a písní, dále výroky slavných, případně umělecká tvorba samotného zesnulého.

Specifický druh nápisu se nachází na hrobech dětských a rodičovských, které obsahují řadu zdvořilých slov a dalších citově zabarvených slov. Nejvíce je vřelý citový vztah vyjádřen právě u rodičů a dětí. Na dětských náhrobech často hraje významnou roli zmínka o věku zesnulých.

Podle konfese je na Poličsku odděleno 15 hřbitovů (6 katolických, 8 evangelických a 1 židovský). Na zbylých 15 hřbitovech jsou hroby různých konfesí vedle sebe. Vzhledově se od sebe liší katolické a evangelické hroby pouze velmi nepatrně ve výzdobě náhrobků. Zatímco u katolických převládá symbol kříže a případné vyobrazení Ježíše Krista, u evangelických je na náhrobky ryt především kříž a kalich. Tvarem náhrobku se liší židovské hroby, které jsou oproti jiným poměrně vysoké a mohutné, často mají mohylovitý tvar. Na výzdobu jsou skoupé. Vzhledem k době vzniku hřbitova se na něm nenachází žádné náhrobky se specifickými židovskými ozdobnými motivy.

Terénní výzkum potvrdil, že náboženská víra nemá rozhodující vliv na podobu a obsah náhrobního nápisu. V mnoha případech není na náhrobku náboženské přesvědčení zesnulého nijak naznačeno. Nenašly se prvky, které by se týkaly pouze jedné konfese a daly by se tak označit za typický znak jedné víry. Tematicky a obsahově vycházejí nápisy na hrobech věřících často z Bible. Ve volbě biblických citátů panuje volnost. Z výzkumu například vyplývá, že na Poličsku se nejčastěji vyskytují citace ze Starého zákona na evangelických náhrobech.

V práci jsou zahrnuty také hroby s německými nápisy. Vzhledově se původně české a německé náhrobky nelišily. Velký rozdíl je ovšem v jejich údržbě a nynějším stavu. O německé hroby se ve většině případů nikdo nestará, protože původní majitelé hrobů a jejich potomci byli vystěhováni v rámci odsunu německého obyvatelstva po druhé světové válce.

Většina německých hrobů poté zanikla. Do dnešních dnů dochované německé hroby chátrají a jsou často zarostlé travou či břečťanem.

Rozdíl není ani v tematice nápisů. Německé nápisy odpovídají stylu a tématu českých hrobů ze stejné doby, tj. do roku 1945. Nejčastěji obsahují úvodní formulí, jméno zesnulého, datum úmrtí a dosažený věk. Případný doplňující text vypovídá o společenském a rodinném statusu, víře v Boha, případně se jedná o přání či prosbu pro zesnulé.

Jasně odlišení panuje v rozmístění německých a českých hrobů na jednotlivých hřbitovech. Striktní rozdělení na německou a českou část lze vypořádat v Květné, v Pomezí a ve Stašově. Z původně německých obcí je v tomto výjimkou Jedlová. Na obou zdejších hřbitovech se sice dochovalo původních německých hrobů málo, ale nejsou izolované od ostatních, tj. českých.

Jiné jazyky se na Poličsku objevují pouze výjimečně. Na židovských hrobech jsou uvedeny nápisy v hebrejštině, na hrobech duchovních a nejen na nich je využita latina, u hrobů padlých partyzánů a vojáků Rudé armády se k označení hrobu využívá ruština. Na náhrobcích se na Poličsku dále vyskytuje řečtina (především ve formě zkratky) a angličtina. Cizí jazyk je na hrobech využit s ohledem na národnost zesnulého, nebo jeho povolání a vzdělání.

Pro větší názornost je práce opatřena obrazovými a textovými přílohami.

Vzhled hřbitovů a jednotlivých hrobů se neustále mění. Během terénního výzkumu, který probíhal převážně v letech 2014 a 2015, došlo k různým změnám. Centrální kříže byly na několika hřbitovech odvezeny k rekonstrukci a vráceny až v roce 2016. Některé náhrobní desky byly vyměněny za zcela nové, u jiných byl doplněn další údaj. Na některých náhrobcích jsou patrné znaky postupného chátrání, zatímco jiné byly naopak zrenovovány. Zároveň některé hroby zcela zanikly a zůstala po nich jen uvolněná hrobová místa, vznikaly ale také hroby nové. Právě tento neustálý vznik, zánik a vývoj náhrobků nedovoluje téma hrobových nápisů na Poličsku nikdy zcela uzavřít.

7 Seznam použitých informačních zdrojů

Literatura

- BATÍK, Václav. *Dějiny města Bystřého*. Bystřé: Nákladem města Bystřého, 1907. 100 s.
- BĚLOVÁ, Jana a LANG, Martin. *Hřbitove, hřbitove, zahrado železná: funerální litina hřbitovů na Brdech, Podbrdsku a v okolí*. 1. vyd. Hostivice: Baron, 2013. 80 s. ISBN 978-80-86914-67-1.
- Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona. Český ekumenický překlad*. 14. vydání (5. opravené). Česká biblická společnost. Praha. 2008. ISBN 978-80-85810-67-7.
- Bojující a vítězné Svitavsko: sborník vzpomínek z let 1938-1948*. Svitavy: Komise pro regionální dějiny OV KSČ, 1965. 87 s.
- BRESTOVANSKÝ, Petr et al. *Funerální architektura: od pravěku po současnost*. Vyd. 1. V Praze: České vysoké učení technické, 2011. 97 s. ISBN 978-80-01-04464-3.
- CUPAL, Jan Alois, ed. *Popis okresu Poličského*. 3. vyd. Polička: E. Popelka, před r. 1955. 8 s.
- CUPAL, Jan Alois. *Polička, její památnosti a výtvarné umění*. Polička: Jan Popelka, 1934. 24 s.
- CUPAL, Jan Alois. *Poličsko. Díl I, Mistopis*. V Poličce: Jindřich Popelka, 1908. 131 s.
- CUŘÍN, František. *Historický vývoj označování rodiny a rodinné příslušnosti v českých nářečích*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1964. 69 s. *Rozpravy Československé akademie věd. Řada společenských věd*; roč. 74/1964, seš. 7.
- DUDEK, Karel. *Dějiny královského věnného města Poličky. Díl I, Do doby předhusitské*. Praha: Musejní spolek Palacký, 1940. 100 s.
- DUŠEK, Václav, ed. *Aforismy, bonmoty, citáty: o ženách, o mužích a o lásce*. Vyd. 1. Praha: Motto, 1999. ISBN 80-7246-041-2., s 74.
- DVOŘÁČEK, Petr, ed. *"Hřbitovy - naše kamenná historie"*. Boskovice: MAS Boskovicko Plus, 2014. 113 s. ISBN 978-80-260-7302-4.
- FANTOVÁ, Růžena. *Nápisy na hrobech (Mikulov)*. Praha, 2016. Diplomová práce. Karlova univerzita. Pedagogická fakulta. 87 s.
- FÁREK, František a JEŽEK, Vladimír, ed. *Stopy mizí v archívu ...* 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1975. 249 s.
- FIKEJZ, Radoslav a VELEŠÍK, Vladimír. *Historie a současnost podnikání na Svitavsku, Litomyšlsku, Poličsku, Moravskotřebovsku a Jevíčsku*. 1. vyd. Žehušice: Městské knihy, 2003. 207 s. ISBN 80-86699-14-5.
- GLOSER, Jaroslav Jan. *Jedlová a Lázně Balda*. Jedlová: Obecní úřad, 1995. 66 s.
- GLOSER, Jaroslav Jan. *Kamenec je rodu ženského?: Příběh jedné obce na Vysočině*. Kamenec: Obecní úřad, 2005. 47 s. ISBN 80-254-2201-1.

GLOSER, Jaroslav Jan. *Polička: městem krok za krokem*. Vyd. 2. Praha: Argo, 2010. 231 s. ISBN 978-80-257-0246-8.

GLOSER, Jaroslav Jan. *Pomezí*. Pomezí: Obecní úřad Pomezí, 2000. 48 s. ISBN 80-238-5838-6.

GLOSER, Jaroslav Jan. *Svitavsko*. 1. vyd. Hradec Králové: Kruh, 1980. 251 s. Východočeský kraj. Okresy; sv. 1.

GLOSER, Jaroslav Jan. *Trpín, Hlásnice: esej o dvou obcích na českomoravském pomezí*. Trpín: Obecní úřad, 2005. 57 s. ISBN 80-254-2321-2.

HUPKOVÁ, Martina. *Pohřbívání a hřbitovy – reflexe kultury českého venkova*. IN: *Deník veřejné správy*. 16. 12.2010. Dostupné na <<http://www.dvs.cz/clanek.asp?id=6462396>>.

CHRASTILOVÁ, Jiřina. *Devět židovských cest: procházky po památkách Čech, Moravy a Slezska*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2008. 395 s. ISBN 978-80-7185-905-5.

CHYBA, Miloš a kol. *Borová u Poličky: minulost, přítomnost a budoucnost jedné obce*. Borová: Obec Borová, 1998. 107 s. ISBN 80-238-4353-2.

CHYBA, Miloš, ed. a kol. *Borová u Poličky*. Borová: Zastupitelstvo obce Borová u Poličky, 2005. 165 s. ISBN 80-254-2266-6.

JANDOVSKÁ, Miroslava. *Upravujeme hroby*. Vyd. 1. Praha: Brázda, 2002. 105 s. ISBN 80-209-0308-9.

JÖCKLE, Clemens. *Memento mori: historie pohřbívání a uctívání mrtvých*. Vyd. 1. V Praze: Euromedia Group, 2000. 159 s. ISBN 80-242-0108-9.

JUNEK, David a KONEČNÝ, Stanislav. *Dějiny města Poličky*. Vydání první. Polička: Město Polička, 2015. 585 s. ISBN 978-80-260-8684-0.

JUNKOVÁ, Blažena, JUNEK, David a VONDROVÁ, Hana. *Bibliografie města Poličky a Poličska ve fondech knihovny Městského muzea a galerie Polička 2014*. Polička: Městské muzeum a galerie, 2014. 300 s. ISBN 978-80-86533-25-4.

KNAPPOVÁ, Miloslava. *Naše a cizí příjmení v současné češtině*. Liberec: Tax Az Kort, 2002. 256 s. ISBN 80-238-8173-6.

KONČELÍK, Jakub. *Řízení a kontrola českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava*. IN: FORET, Martin, LAPČÍK, Marek a ORSÁG, Petr. *Média dnes: reflexe mediality, médií a mediálních obsahů*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. 431 s. ISBN 978-80-244-2023-3.

KONEČNÝ, Stanislav a RŮŽIČKA, Jindřich. *Polička: věnné město českých královen*. Vyd. 1. Praha: město Polička v nakladatelství Argo, 2001. 142 s. ISBN 80-7203-397-2.

KONEČNÝ, Stanislav a RŮŽIČKA, Jindřich. *Polička: věnné město českých královen*. 2., přeprac. vyd. Litomyšl: Ve Státním okresním archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli vydal Stanislav Konečný, 2010. 244 s. ISBN 978-80-254-8663-4.

KONEČNÝ, Stanislav. *Lid Bible v Poličce = People of the book (Jews) in Polička = Das Volk der Bibel (Juden) in Polička: vznik, vývoj a zánik židovské obce*. 2., upr. vyd. Litomyšl:

Stanislav Konečný ve spolupráci se Státním okresním archivem Svitavy, 2004. 159 s. ISBN 80-239-4855-5.

KONEČNÝ, Stanislav. *O zakládací listině města Poličky*. 3., mírně upr. vyd. Litomyšl: Ve Státním okresním archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli vydal Stanislav Konečný, 2008. 67 s. ISBN 978-80-254-4086-5.

KONEČNÝ, Stanislav. *Polička za mnichovské krize: okupace města německou armádou ve dnech 10. října - 24. listopadu 1938*. Litomyšl: Státní okresní archiv Svitavy, 2003. 209 s. ISBN 80-239-4854-7.

KONEČNÝ, Stanislav. *Poličsko: turisticko-vlastivědný průvodce obcemi a jejich okolím*. Vyd. 1. Tišnov: Sursum, 2005. 215 s. ISBN 80-7323-106-9.

KOPECKÝ, Josef a kol. *Lezník*. Vyd. 1. Lezník: Osadní výbor v Lezníku, 2010. 300 s. ISBN 978-80-254-7969-8.

KOVÁŘ, Jan a kol. *Hřbitov jako veřejný prostor*. Vydání první. Praha: Gasset ve spolupráci s VŠB-TU Ostrava, 2014. 147 stran. ISBN 978-80-87079-44-7

KOZLÍKOVÁ, Eliška. *Nápisy na hrobech významných osobností*. Plzeň, 2013. Diplomová práce. Západočeská univerzita v Plzni. Fakulta pedagogická. 122 s.

KRUŠINA, Josef. *Dějiny Trpína a okolí*. Trpín: Obec Trpín, 1948. 256 s. ISBN 80-254-2263-1.

KUBÍČEK, Jaromír, ed. *Bibliografie okresu Svitavy: soupis vlastivědné literatury*. Pardubicích: Krajská knihovna, 2011. 239 s. Bibliografie a prameny k vývoji Moravy; 52. ISBN 978-80-7275-087-0.

NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2004. 413 s. ISBN 80-7021-397-3.

NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a pohřbívání*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013. 351 s. ISBN 978-80-7325-320-2.

NOVÁKOVÁ, Teréza. *Z nejvýchodnějších Čech: řada cestopisných črt*. Polička: F. Popelka, 1898. 207 s.

Obec Korouhev. Korouhev: Obec Korouhev, 2000. 47 s. 80-239-4694-3.

POLÍVKOVÁ, Alena. *Naše místní jména a jak jich užívat*. Vyd. 2., upr. a rozš. V Praze: Euromedia Group - Knižní klub, 2007. 207 s. Universum. ISBN 978-80-242-1940-0.

ROBL, Rudolf. Jak se mluvilo u nás v Korouhvi. Příspěvek k popisu nářečí českomoravského. IN: *Jitřenka*, 63. 1. října 1948.

RŮŽKOVÁ, Jiřina a kol. *Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005*. 1. díl. 1. vyd. Praha: Český statistický úřad, 2006. 759 s. ISBN 80-250-1310-3.

SEJKOROVÁ, Jana a kol. *Široký Důl*. Široký Důl: Obec Široký Důl, 2002. 82 s. ISBN 80-238-9635-0.

SCHAUEROVÁ, Alena a kol. *Telecí: historie a současnost*. V Telecím: Obecní úřad v Telecím, 2003. 144 s. ISBN 80-238-6575-7.

SÍGL, Miroslav. *Co víme o smrti*. Vyd. 1. Praha: Epoque, 2006. ISBN 80-87027-11-6

SKŘIVÁNEK, Milan a WOLF, Vladimír, ed. *Odsun Němců ze Svitavska 1945-1947*. Vyd. 1. Hradec Králové: Historický klub, pobočka Hradec Králové, 1995. 123 s. ISBN 80-901027-3-5.

SLÁDEK, Josef Václav. *Básně*. Praha: Nákladem knihkupectví dra. Grégra a Ferd. Dattla, 1875

STEJSKAL, David a kol. *Pohřbívání a hřbitovy*. Vyd. 1. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011. 461 s. ISBN 978-80-7357-680-6.

TINKOVÁ, Daniela. *Exodus zemřelých: Počátky medikalizace smrti v pozdně osvícenských Čechách*. IN: *Sociální studia. Katedra sociologie FSS MU*, 2/2011. s. 35–56. ISSN 1214-813X

TOMÁŠKOVÁ, Marie, ed. *Nedvězí od roku 1474: výpisy z obecní kroniky*. Vyd. 1. Nedvězí: Obecní úřad, 2011. 166 s. ISBN 978-80-260-0114-0.

WOLKER, Jiří a NOVOTNÝ, Miloslav, ed. *Dílo Jiřího Wolkra: mladistvé verše a zlomky básní. Díl 2. 4. vyd.* Praha: Václav Petr, 1940. s. 141.

WOLKER, Jiří. *Do boje, láske, leť: dopisy a básně Jiřího Wolkra z roku 1923*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1975. 153 s.

Internetové zdroje

<http://ftp.aspi.cz/opispdf/1919.html>

http://hartmanice.net/web_archiv/historie.html

http://mesta.obce.cz/obce_orp.asp?zujorp=578576

<http://padli.muzeumpolicie.cz/>

<http://prirucka.ujc.cas.cz/>

<http://socstudia.fss.muni.cz/dokumenty/110923233554.pdf>

<http://www.bystre.cz/tic/tipy-na-vylet/144-pansky-rybnik>

<http://www.luze.cz/mesto-synagoga-a-zidovsky-hrbitov>

<http://www.mikroregion.policka.org/component/content/article/24-o-regionu/8-stanovy>

<http://www.olupaseka.cz/historie/pracoviste-paseka/>

<https://www.hrabova.info/2015/04/24/rimskokatolicka-cirkev-jeji-institute-hodnosti-v-historicke-perspektive/>

8 Seznam textových příloh

Textová příloha č. 1 – Počet obyvatel Poličska podle sčítání obyvatel

Textová příloha č. 1 – Počet obyvatel Poličska podle sčítání obyvatel¹¹¹⁵

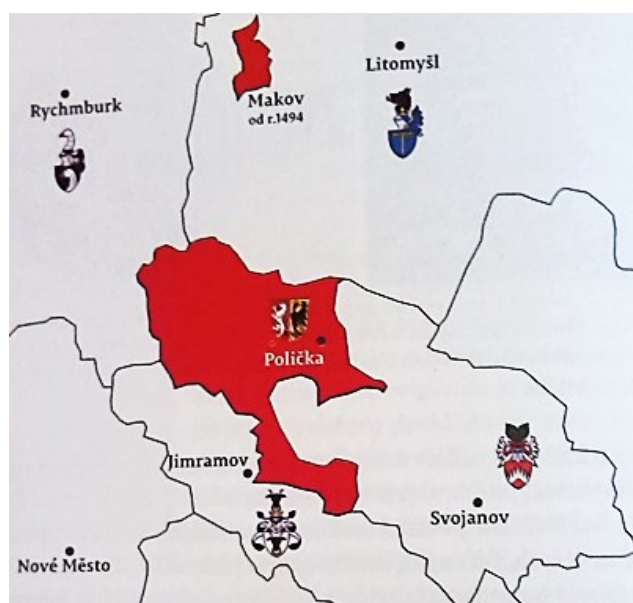
	1. zmínka	výměra v hektarech	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001
Borová	1349	1299	1400	1381	1313	1295	1257	1248	1611	894	887	846	846	900	922
Bystřé		1409	2305	2270	2251	2269	2386	2068	1981	1442	1523	1496	1576	1602	1692
Březiny	1702	721	715	605	552	546	539	446	574	291	262	198	163	146	139
Hartmanice	1437	613	632	576	634	661	594	556	504	378	387	349	322	273	250
Jedlová	1349	2304	1919	2031	2032	2115	2073	1946	1967	1298	1327	1155	1111	1088	1014
Kamenec		803	729	718	703	789	793	707	794	555	594	559	504	465	504
Korouhev		1788	1458	1536	1602	1663	1585	1597	1650	1106	1079	967	836	791	768
Květná	1347	902	734	758	684	690	634	660	645	395	448	391	303	256	325
Nedvězí	1557	577	457	476	538	587	559	532	535	364	348	327	277	261	226
Oldřich	1547	1269	1160	1139	1049	1027	1072	1019	1026	790	783	726	703	653	680
Polička		3311	5531	5746	5691	6163	6453	6216	7276	6451	6863	7266	8972	8987	9187
Pomezí	1265	2528	1667	1769	1828	1840	1871	1879	1766	1277	1323	1255	1129	1040	1058
Pustá Kamenice	1392	1531	786	789	692	762	732	774	993	461	505	448	392	333	347
Pustá Rybná	1392	1397	1095	1002	914	897	824	751	773	407	361	287	233	197	156
Rohozná		1177	1785	1828	1872	2055	2197	2054	2026	1161	1251	1141	956	763	715
Sádek	1557	991	724	732	704	770	774	737	752	519	567	550	442	445	456
Stašov	1557	1326	1304	1229	1244	1253	1181	1090	933	344	363	307	277	260	258
Svojanov		1389	1626	1779	1958	2028	2079	1683	1657	998	1011	811	611	486	412
Široký Důl	1269	595	654	660	596	585	576	570	529	394	373	345	342	358	360
Telecí	1403	1262	1126	1130	1150	1097	1068	952	904	676	634	545	503	454	409
Trpín		1248	966	956	900	951	928	894	893	661	681	606	561	494	440
			28773	29110	28907	30043	30175	28379	29789	20862	21570	20575	21059	20252	20318

¹¹¹⁵ RŮŽKOVÁ, Jiřina a kol. *Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005. 1. díl.* 1. vyd. Praha: Český statistický úřad, 2006. s. 531–538.

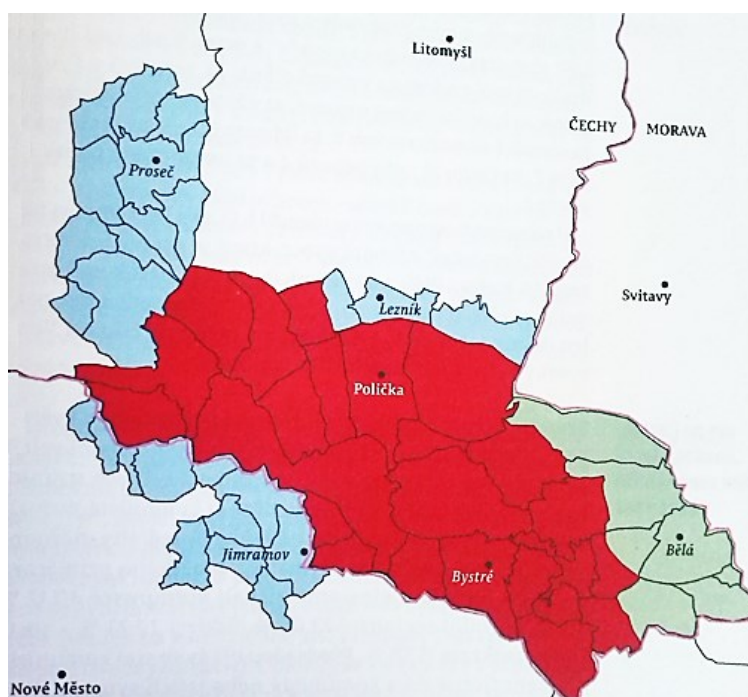
9 Seznam obrazových příloh

- Obrazová příloha č. 1 – Rozloha panství města Poličky k roku 1474
- Obrazová příloha č. 2 – Mapa obnoveného okresu Polička (1945-1960)
- Obrazová příloha č. 3 – Mapa mikroregionu Poličsko
- Obrazová příloha č. 4 – Židovský hřbitov
- Obrazová příloha č. 5 – Neudržované německé hroby
- Obrazová příloha č. 6 – Hrobka rodiny Pütnerovy v Květné
- Obrazová příloha č. 7 – Náhrobky ve tvaru srdce
- Obrazová příloha č. 8 – Výzdoba náhrobků
- Obrazová příloha č. 9 – Náhrobek Františky Krejčové v Sádku
- Obrazová příloha č. 10 – Náhrobek Marie Živné ve Svojanově
- Obrazová příloha č. 11 – Náhrobek ve tvaru postýlky v Poličce
- Obrazová příloha č. 12 – Hrob Bohuslava Martinů
- Obrazová příloha č. 13 – Hrob Miloslava Bureše
- Obrazová příloha č. 14 – Ukazatelé na poličském hřbitově
- Obrazová příloha č. 15 – Hrob rodiny Cupalovy v Poličce (dílo V. E. Šaffa)
- Obrazová příloha č. 16 – Hrob rodiny Michlovy a Trnkovy v Korouhvi (dílo V. E. Šaffa)
- Obrazová příloha č. 17 – Hrob rodiny Smolovy a Jakubičkovy v Poličce (dílo S. Suchardy)
- Obrazová příloha č. 18 – Hrob Heleny Kavanové v Poličce (návrh F. Úprky)
- Obrazová příloha č. 19 – Hrob Olgy Vymětalové v Poličce (dílo J. Fojtíka)
- Obrazová příloha č. 20 – Hrob rodiny Sionovy v Poličce (dílo O. Zoubka)
- Obrazová příloha č. 21 – Hrob manželů Koníčkových
- Obrazová příloha č. 22 – Hrob Rudolfa Kukly ve Stašově

Obrazová příloha č. 1 – Rozloha panství města Poličky k roku 1474¹¹¹⁶

Obrazová příloha č. 2 – Mapa obnoveného okresu Polička (1945-1960)¹¹¹⁷

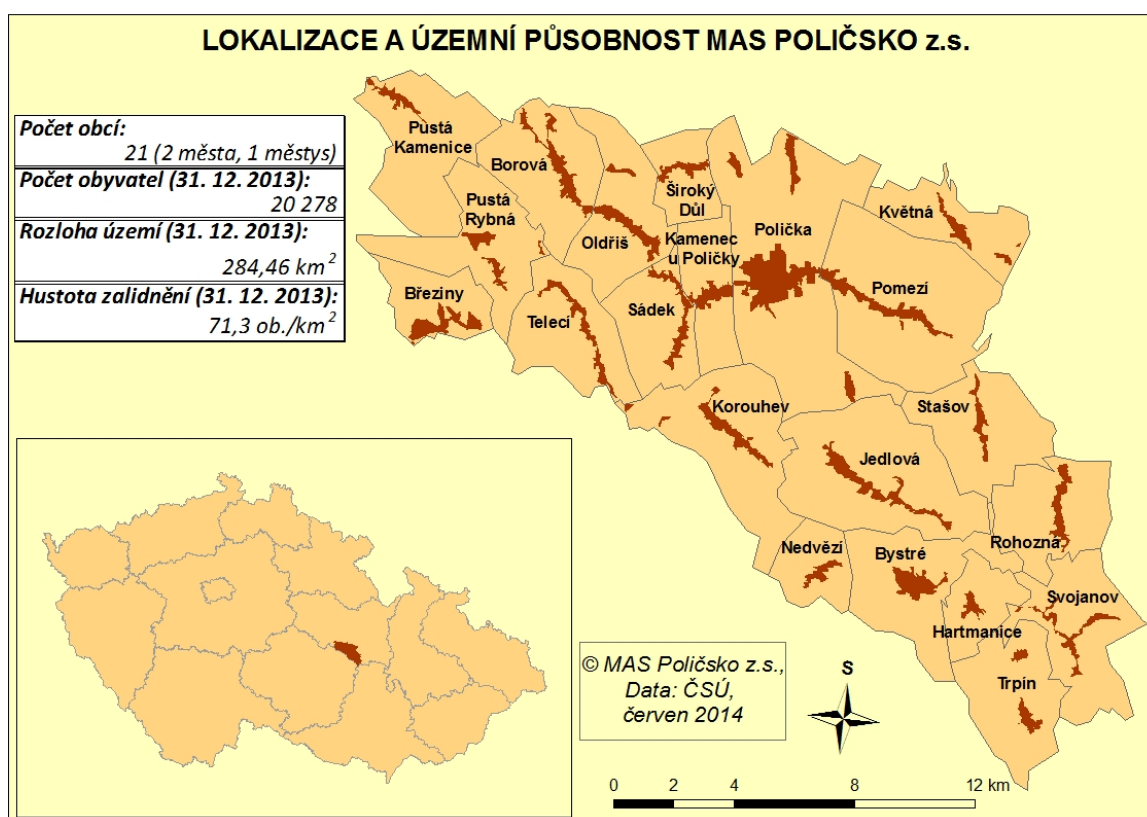

Červeně vyznačeny jsou obce, které zůstaly v okrese Polička, zeleně pak obce odebrané a modře obce nově připojené.

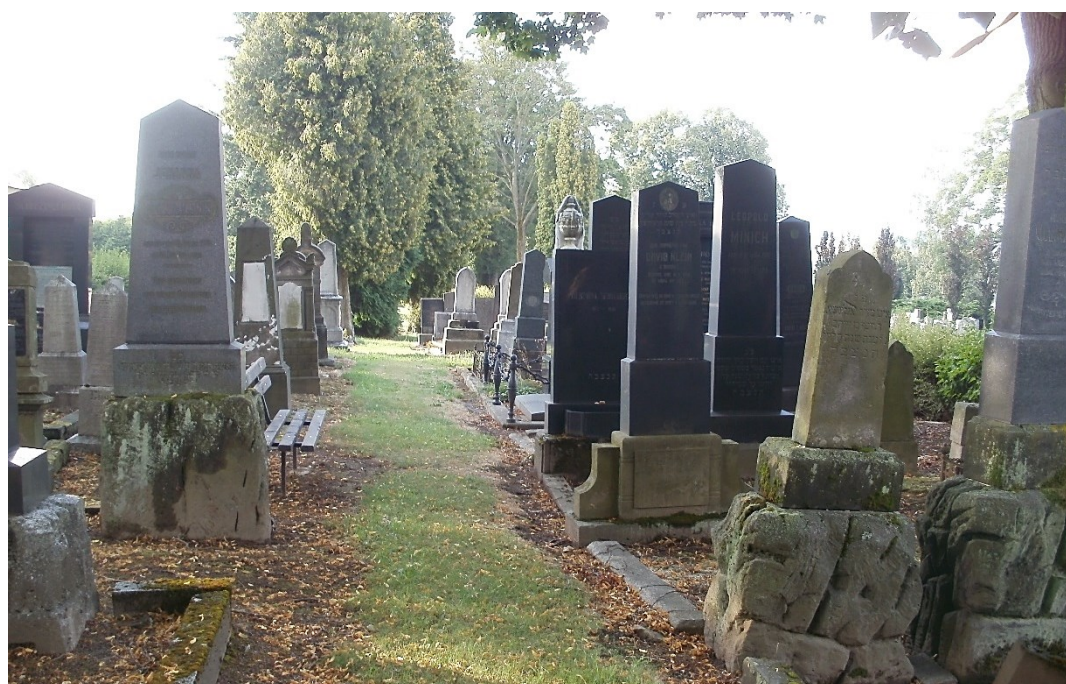
¹¹¹⁶ JUNEK, David a KONEČNÝ, Stanislav. *Dějiny města Poličky*. Vydání první. Polička: Město Polička, 2015. s. 14.

¹¹¹⁷ JUNEK, David a KONEČNÝ, Stanislav. *Dějiny města Poličky*. Vydání první. Polička: Město Polička, 2015. s. 445.

Obrazová příloha č. 3 – Mapa mikroregionu Poličsko¹¹¹⁸

Obrazová příloha č. 4 – Židovský hřbitov

¹¹¹⁸ Zdroj: MAS Poličsko z.s.

Obrazová příloha č. 5 – Neudržované německé hroby¹¹¹⁹

Obrazová příloha č. 6 – Hrobka rodiny Püttnerovy v Květné

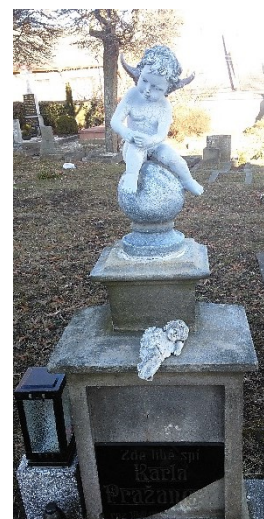
Hrobka je udržovaná a využívána potomky.

¹¹¹⁹ Květná

Obrazová příloha č. 7 – Náhrobky ve tvaru srdce¹¹²⁰

Obrazová příloha č. 8 – Ukázky výzdoby náhrobků¹¹²¹

¹¹²⁰ Polička – centrální hřbitov; Bystře.

¹¹²¹ Tématika práce na poli – Pomezí; náboženské motivy – Borová – katolický hřbitov; Široký Důl – evangelický hřbitov; idealizovaná krajina se západem slunce – Korouhev; reálná zvonice v Telecím – Telecí – katolický hřbitov; holubice – Pustá Kamenice – katolický hřbitov; andělíčky – Polička – katolický hřbitov.

Obrazová příloha č. 9 – Náhrobek Františky Krejčové v Sádku

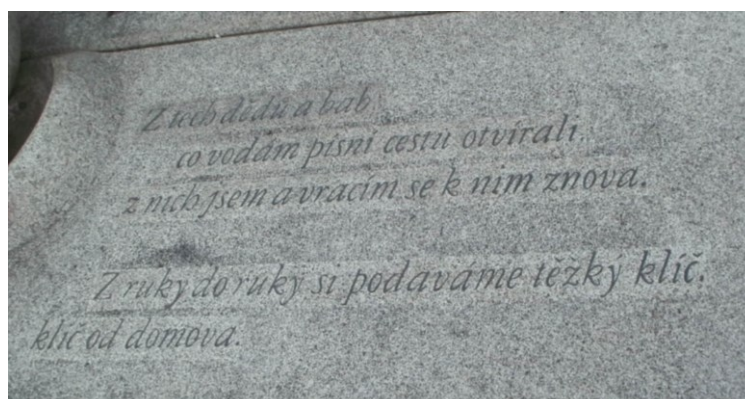
Obrazová příloha č. 10 – Náhrobek Marie Živné ve Svojanově

Obrazová příloha č. 11 – Náhrobek ve tvaru postýlky v Poličce

Obrazová příloha č. 12 – Hrob Bohuslava Martinů

Obrazová příloha č. 13 – Hrob Miloslava Bureše

Obrazová příloha č. 14 – Ukazatelé na poličském hřbitově

Obrazová příloha č. 15 – Hrob rodiny Cupalovy v Poličce (dílo V. E. Šaffa)

Obrazová příloha č. 16 – Hrob rodiny Michlovy a Trnkovy v Korouhvi (dílo V. E. Šaffa)

Obrazová příloha č. 17 – Hrob rodiny Smolovy a Jakubíčkovy v Poličce (dílo S. Suchardy)

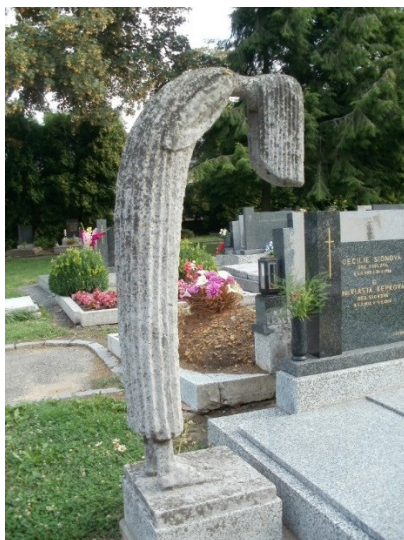
Obrazová příloha č. 18 – Hrob Heleny Kavanové v Poličce (návrh F. Úprky)

Obrazová příloha č. 19 – Hrob Olgy Vymětalové v Poličce (dílo J. Fojtíka)

Obrazová příloha č. 20 – Hrob rodiny Sionovy v Poličce (dílo O. Zoubka)

Obrazová příloha č. 21 – Hrob manželů Koníčkových

Obrazová příloha č. 22 – Hrob Rudolfa Kukly ve Stašově

Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta

M. Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Evidenční list žadatelů o nahlédnutí do listinné podoby práce

Jsem si vědom/a, že závěrečná práce je autorským dílem a že informace získané nahlédnutím do zveřejněné závěrečné práce nemohou být použity k výdělečným účelům, ani nemohou být vydávány za studijní, vědeckou nebo jinou tvůrčí činnost jiné osoby než autora.

Byl/a jsem seznámen/a se skutečností, že si mohu pořizovat výpisy, opisy nebo rozmnoženiny závěrečné práce, jsem však povinen/povinna s nimi nakládat jako s autorským dílem a zachovávat pravidla uvedená v předchozím odstavci tohoto prohlášení.

Poř. č.	Datum	Jméno a příjmení	Adresa trvalého bydliště	Podpis
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				
6.				
7.				
8.				
9.				
10.				